

ISSN 2413-7189

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В. М. КОРЕЦЬКОГО
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВЧИХ ПЕРЕДБАЧЕНЬ І ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА АКАДЕМІЯ»

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

науково-практичний журнал

Випуск 3–4

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Гетьман А.П., доктор юридичних наук, професор, лауреат Державної премії, Заслужений діяч науки та техніки України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії правових наук України (*Голова Редакційної ради*);

Костицький В.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України, президент ГО «Міжнародна екологічна академія» (*головний редактор*);

Фоменко А.Є., доктор юридичних наук, ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Шемшученко Ю.С., доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, академік Академії наук України та Національної академії правових наук України (*шеф-редактор*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Андрійцев В.І., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського та цивільного права Національного гірничого університету, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; **Анісімова А.В.**, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Балюк Г.І.**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри екологічного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Бобкова А.Г.**, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України; **Гривцова Р.Ю.**, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри службового та медичного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Єрмоленко В.М.**, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України; **Захарченко П.П.**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії права та держави Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Кобецька Н.Р.**, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри трудового, екологічного та аграрного права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; **Коваленко Т.О.**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри аграрного та земельного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Кулинич П.Ф.**, доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору проблем аграрного та земельного права Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Мироненко І.В.**, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; **Нагребельний В.П.**, кандидат юридичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, старший науковий співробітник, заступник директора Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України; **Наливайко Л.Р.**, доктор юридичних наук, професор, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, віце-президент Асоціації українських правників (*відповідальний редактор*); **Новицька Н.Б.**, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри цивільного права та процесу Університету державної фіскальної служби України; **Носік В.В.**, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри земельного та аграрного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Перейра Андре**, доктор юридичних наук, професор Центру біомедичного права Юридичного факультету Коїмбрського університету (Португалія); **Розовський Б.Г.**, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля; **Романко С.М.**, кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка відділу Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи; **Сидор В.Д.**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»; **Соколова А.К.**, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Суходольська А.А.**, кандидат юридичних наук, старший викладач Національного авіаційного університету, виконавчий секретар Міжнародної екологічної академії; **Харитоновна Т.Є.**, доктор юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»; **Шульга М.В.**, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Юнгер В. І.**, кандидат медичних наук, заступник головного лікаря з поліклінічної роботи Клінічної лікарні «Феофанія» Державного управління справами, старший викладач кафедри менеджменту охорони здоров'я Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, доцент кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування ДУ «Житомирська політехніка».

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 5 від 15 грудня 2022 р.).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»).

© Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, 2022

© Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2022

ISSN 2413-7189

© Громадська організація «Міжнародна екологічна академія», 2022

ISSN 2413-7189

V.M. KORETSKY INSTITUTE OF STATE AND LAW
INSTITUTE OF LEGISLATIVE PREDICTIONS AND LEGAL EXPERTISE
NON-GOVERNMENTAL ORGANISATION "INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL ACADEMY"

ENVIRONMENTAL LAW

scientific and practical journal

Issue 3–4

Publishing House
"Helvetica"
2022

EDITORIAL COUNCIL

Hetman Anatolii, Doctor of Legal Sciences, Professor, Laureate of the State Prize, Honored Figure of Science and Technology of Ukraine, Rector of Yaroslav Mudryi National Law University, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (*Chief of the Editorial Council*);

Kostytsky Vasyl, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Theory and History of Law and State of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, President of NGO “International Ecological Academy” (*Editor-in-Chief*);

Fomenko Andrii, Doctor of Legal Sciences, Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs;

Shemshuchenko Yurii, Doctor of Legal Sciences, Professor, Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine, Academician of the Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine (*Chief Editor*).

EDITORIAL BOARD

Andreitsev Volodymyr, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Economic and Civil Law of National Mining University, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; **Anisimova Hanna**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Environmental Law of Yaroslav Mudryi National Law University; **Baliuk Halyna**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Environmental Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv; **Bobkova Antonina**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Hryvtsova Radmyla**, Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Service and Medical Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv; **Yermolenko Volodymyr**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law named after V.Z. Ianchuk of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine; **Zakharchenko Petro**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of History and Theory of Law and State of the Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv; **Kobetska Nadiia**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Labor, Environmental and Agrarian Law of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; **Kovalenko Tetiana**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Agrarian and Land of the Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv; **Kulynych Pavlo**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Sector of Agrarian and Land Law of V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Myronenko Ihor**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Law of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; **Nahrebelnyi Volodymyr**, Ph.D. in Law, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Senior Researcher, Deputy Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine; **Nalyvaiko Larysa**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Vice Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Vice President of the Association of Ukrainians Lawyers (*Deputy Editor-In-Chief*); **Novytska Nataliia**, Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor at the Department of Private Law of State Tax University of Ukraine; **Nosik Volodymyr**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Land and Agrarian Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Pereira Andre**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Center for Biomedical Law, Law Faculty of the Coimbra University; **Rozovskyi Borys**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University; **Romanko Svitlana**, Ph.D. in Law, Associate Professor, Head of the department of the Institute of Legislative Provisions and Legal Expertise; **Sydor Viktoriia**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Constitutional, Administrative and International Law of Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University “Odesa Law Academy”; **Sokolova Alla**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Environmental Law of Yaroslav Mudryi National Law University; **Sukhodolska Anastasiia**, Ph.D. in Law, Senior Lecturer of the National Aviation University, Executive Secretary of the International Environmental Academy; **Kharytonova Tetiana**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law of the National University “Odesa Law Academy”; **Shulha Mykhailo**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Land and Agrarian Law of Yaroslav Mudryi National Law University, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Yunher Vitalii**, Candidate of Medical Sciences, Deputy Chief Physician for Polyclinic Work of Feofaniya Clinical Hospital of the State Administration of Affairs, Senior Lecturer at the Department of Health Care Management of Bogomolets National Medical University, Associate Professor at the Department of National Security, Public Management and Administration of Zhytomyr Polytechnic State University.

The Editorial Board may not share the authors' opinion and assumes no responsibility for the content of manuscripts.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

The journal is recommended for printing by the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Protocol № 5 dated December 15, 2022).

Based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886 of 02.07.2020 (Annex 4) the journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category “B” in the field of legal sciences (081 “Law”).

© V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022

© Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise, 2022

ISSN 2413-7189

© Non-Governmental Organisation “International Environmental Academy”, 2022

ЗМІСТ

Бахновська І. П. Аналіз поняття «використання» і «користування» лісів та землями лісогосподарського призначення.....	7
Губіна Г. Л. Центральні органи виконавчої влади України, що уповноважені займатися питаннями екології в сільськогосподарській діяльності.....	11
Єфанова Є. В. Жорстоке поводження з тваринами: філософсько-правовий та етико-правовий аналіз.....	17
Качурінер В. Л. Інтеграція екологічних питань в аграрну політику ЄС.....	21
Костицький В. В., Костицька І. О., Микитюк М. А., Суходольська А. А. До питання про юридичну відповідальність за злочинне посягання на конституційне право людини на безпечне довкілля у ході російської воєнної агресії в Україні.....	25
Кравченко О. М. Охорона конфіденційної інформації в Україні.....	29
Марич Х. М. Європейські стандарти та законодавство України в сфері поводження з відходами	32
Мельник В. І. До питання функціонування єдиної державної системи цивільного захисту у разі загрози та виникнення надзвичайних екологічних ситуацій.....	36
Новицька Н. Б., Устименко В. А., Теремецький В. І. Правове регулювання укладання ЕРС-контрактів для потреб відновлювальної енергетики.....	40
Орловська Н. А. Запобігання екологічній злочинності: досвід формування європейського кримінально-правового простору	45
Паламарчук Г. В. Екологічна кримінальна деліктність як системна проблема.....	50
Пашенко О. М., Гоштиняр С. Л. Міжнародно-правові засади гарантування водної безпеки під час воєнних конфліктів.....	57
Сенько В. В. Аналіз складу кримінального правопорушення за ст. 156-1 Кримінального кодексу України.....	63
Стукаліна О. В. Екологічний тероризм в Україні як глобальна проблема сучасності	67
Aneta Tyłman, Marcin Podgórski. Rola i znaczenie platformy europejskiego komitetu regionów „Regiony imiasta wspólnie na rzecz odbudowy” jako instrument wsparcia lokalnych ekosystemów przedsiębiorczości – nowe instrumenty wykonywania władzylokalnej.....	72
Трубчанінова А. С., Лозо О. В. Екологічні інновації в системі зеленої економіки (правовий аспект).....	80
Чеховська М. М., Ничитайло І. М., Кирилюк О. С., Ніколайчук В. В. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України: міжнародний досвід.....	86
Чурилова Т. М., Стрельник В. В. Проблеми відшкодування шкоди навколишньому середовищу України, завданої збройною агресією Російської Федерації	91

CONTENTS

Bakhnovska I. P. Analysis of the concept of «use» and «usage» of forests and forestry lands.....	7
Hubina H. L. Central executive authorities of Ukraine authorized to deal with environmental issues in agricultural activities.....	11
Yefanova Ye. V. Animal cruelty: philosophical-legal and ethical-legal analysis.....	17
Kachuriner V. L. Integration of environmental issues in the agricultural policy of the EU.....	21
Kostytskiy V. V., Kostytska I. O., Mykytiuk M. A., Sukhodolska A. A. On the issue of legal liability for criminal encroachment on a person's constitutional right to a safe environment during Russian military aggression in Ukraine.....	25
Kravchenko O. M. Protection of confidential information in Ukraine.....	29
Marych Kh. M. European standards and Ukrainian legislation on waste management.....	32
Melnyk V. I. On the functioning of the unified state civil protection system in case of threat and emergency environmental situations.....	36
Novytska N. B., Ustymenko V. A., Teremetskiy V. I. Legal regulation of concluding of EPC-contracts for demands of renewable energy.....	40
Orlovska N. A. Environmental crime prevention: experience in European criminal legal area formation.....	45
Palamarchuk H. V. Environmental criminal offense as a systemic problem.....	50
Pashchenko O. M., Hoshtynar S. L. International legal principles for guaranteeing water safety during military conflicts.....	57
Senko V. V. Analysis of the composition of a criminal offense according to art. 156-1 of the Criminal Code of Ukraine.....	63
Stukalina O. V. Environmental terrorism in Ukraine as a global problem today.....	67
Aneta Tylman, Marcin Podgórski. Rola i znaczenie platformy europejskiego komitetu regionów „Regiony imiasta wspólnie na rzecz odbudowy” jako instrument wsparcia lokalnych ekosystemów przedsiębiorczości – nowe instrumenty wykonywania władzylokalnej.....	72
Trubchaninova A. S., Lozo O. V. Ecological innovations in the green economy system (legal aspect).....	80
Chekhovska M. M., Nychytailo I. M., Kyryliuk O. S., Nikolaichuk V. V. Legal ensure of environmental security in the conditions of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine: international experience.....	86
Churylova T. M., Strelnyk V. V. Issues of compensation for damage to the environment of Ukraine caused by the armed aggression of the Russian Federation.....	91

УДК 349.414

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.1>

Бахновська І. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права

Вінницького торговельно-економічного інституту

Державного торговельно-економічного університету

ORCID: 0000-0002-9236-9424

АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ВИКОРИСТАННЯ» І «КОРИСТУВАННЯ» ЛІСІВ ТА ЗЕМЛЯМИ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

ANALYSIS OF THE CONCEPT OF «USE» AND «USAGE» OF FORESTS AND FORESTRY LANDS

У статті розглядається загально-юридичні поняття лісу, лісового фонду, права власності на ліси в об'єктивному та суб'єктивному розумінні, а також розглядаються поняття «використання» і «користування» лісів та землями лісогосподарського призначення. Сформульовано, що ліси є окремим природним об'єктом, мають свій правовий режим із певними особливостями. Їх використання повинне бути раціональним та можливе лише з дотриманням певних умов щодо їх охорони, захисту та відтворення. Показано, що одними із основних складових правового режиму будь-якої категорії земель є правові форми використання земельних ділянок. Лише з прийняттям змін до Лісового кодексу України (далі – ЛК України) [1] остаточно сформувалась позиція законодавця щодо правових форм використання земель лісогосподарського призначення. Це пояснюється, передусім, складністю самого об'єкта використання, який є комплексним, адже включає в себе землю як природний ресурс та просторовий базис, на якому проростають ліси, що, своєю чергою, теж виступають окремим правовим ресурсом. Важливість дослідження правових форм використання земель лісогосподарського призначення зумовлюється поняттям лісу як природного об'єкта, що має велике санітарно-гігієнічне, оздоровлювальне, естетичне, рекреаційне значення. За своїм змістом право власності на ліси включає в себе сукупність повноважень власників щодо права володіння, права користування та права розпорядження лісами. Держава як основний власник лісів реалізує свої повноваження через відповідні державні органи управління, підприємства, установи, організації та громадян, за якими ліси закріплюються як об'єкт управління, охорони та використання. Об'єктом права власності на ліси є усі ліси України, які становлять її лісовий фонд. Проаналізовано поняття і види правових форм використання земель лісогосподарського призначення. Зроблено висновки та пропозиції щодо юридичної природи понять «використання» і «користування» лісів та землями лісогосподарського призначення та їх співвідношення.

Ключові слова: ліси, землі лісогосподарського призначення, лісовий фонд, право власності на ліси, «використання» і «користування» лісів та земель лісогосподарського призначення.

The article examines the general legal concepts of forest, forest fund, ownership of forests in an objective and subjective sense, and also considers the concepts of «use» and «usage» of forests and forestry lands and their relationship. It is formulated that forests are a separate natural object, have their own legal regime with certain features. Their use should be rational and possible only with the observance of certain conditions regarding their protection, protection and reproduction. It is shown that one of the main components of the legal regime of any category of land are the legal forms of land use. Only with the adoption of amendments to the Forest Code of Ukraine (hereinafter – the Forest Code of Ukraine) [1] was the legislator's position on the legal forms of use of forestry land finally formed. This is explained, first of all, by the complexity of the object of use itself, which is complex, because it includes land as a natural resource and the spatial basis on which forests grow, which, in turn, also act as a separate legal resource. The importance of researching legal forms of land use forestry purpose is determined by the concept of a forest as a natural object that has great sanitary and hygienic, health-improving, aesthetic, recreational value. By its content, the right of ownership of forests includes a set of powers of the owners regarding the right of ownership, the right of use and the right to dispose of forests. The state, as the main owner of forests, exercises its powers through the relevant state management bodies, enterprises, institutions, organizations and citizens, by which forests are established as an object of management, protection and use. The object of ownership of forests is all the forests of Ukraine, which constitute its forest fund. Concepts and types of legal forms of use of forestry lands are analyzed. Conclusions and proposals were made regarding the legal nature of the concepts of «use» and «usage» of forests and forestry lands and their relationship.

Key words: forests, forestry lands, forest fund, ownership of forests, «use» and «usage» of forests and forestry lands.

Постановка проблем. Ліси відіграють неocenну роль у розвитку держави, як стратегічний ресурс економіки та один із вагомих базисів, що впливають на якість життя населення. За даними Державного агентства лісових ресурсів України, Україна займає 9-те місце у Європі за площею лісів та 6-те місце за запасами деревини. У нинішніх умовах актуальність дослідження є поняття «використання» і «користування» лісів та землями лісогосподарського призначення, які нерозривно пов'язана з їх екологічною функцією, що забезпечує збереження екологічної рівноваги, якість навколишнього природного середовища, і є його нерозривною частиною. А також пов'язана з вдосконаленням правової регламентації відносин використання та охорони лісів за умов адаптації українського законодавства до вимог Європейського Союзу. Актуальним залишається правове забезпечення використання та охорони лісів на державному рівні.

Стан опрацювання цієї проблематики. Науковою основою дослідження стали праці українських вчених у галузі екологічного, аграрного та земельного права О.І. Логвиненко, Л.В. Мендика, С.А. Гензирук, Т.П. Єгорова, Я.М. Лазаренко, Б.В. Кіндюк, В.П. Печуляк, Е.Є. Блошенко, Л.І. Ляшевська та інші. Питання використання земель лісогосподарського призначення було висвітлено лише в окремих розділах підручників з земельного та лісового права [2]. Детальніше дослідження поняття та способів використання земель лісового фонду знаходимо здебільшого в працях науковців таких як, наприклад, В.С. Биковський [3], О.І. Крассов [4], Б.В. Єрофєєв [5] та ін

Мета дослідження полягає у встановленні юридичної природи понять «використання» і «користування» лісів та землями лісогосподарського призначення та їх співвідношення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникли і склалися в сфері відносин використання лісів та землями лісогосподарського призначення.

Предметом дослідження є проблеми «використання» і «користування» лісів та землями лісогосподарського призначення та їх співвідношення

Виклад основного матеріалу. Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцерозташуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим визначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави [11].

Отже, законодавець розглядає лісовий ресурс набагато ширше, ніж просто сировина для деревообробної промисловості. Детальніше зупинимось,

а які ж існують категорії лісу та чому необхідні ці категорії для належного управління лісовим фондом.

Конституція України, у статті 13 визначає, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією [5].

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Інститут права власності на лісові землі та ресурси (ліси) в сучасному розумінні являє собою сукупність встановлених і забезпечених державою правових норм, які покликані врегулювати суспільні взаємини щодо володіння, користування та розпорядження лісами [12].

Право власності має доволі складне співвідношення з сукупністю повноважень та обов'язків, що впливають із права користуватися лісами. Між цими інститутами існує тісний зв'язок і генетична спорідненість: право користуватися – складник права власності. Однак право користуватися функціонує й тоді, коли повноцінного інституту права власності не сформовано – внаслідок укладення договорів оренди, концесії тощо. Тому можна виявити принципову відмінність між правом власності та правом користуватися, не пов'язаним із набуттям власності – перше має набагато міцніше юридичне забезпечення.

Право користуватися виключає для користувача можливість розпоряджатися майном – продати його або відчужити іншим чином (подарувавши, передавши в спадщину, заставу, вживши інших фінансових інструментів). Право користування лісами здійснюється в порядку постійного та тимчасового користування лісами.

Власник має значно потужніші важелі, щоб обстоювати свої права під час зносин із державними структурами чи третіми сторонами, ніж користувач. Це, зокрема, може виявитися вирішальним чинником у випадках, коли заявляють права на блага, створені екосистемними властивостями лісів, чи під час залучення приватних інвесторів до лісогосподарської діяльності [6; 8].

Усі ліси в Україні є власністю держави. Право державної власності на ліси. Держава як єдиний

власник визначає порядок і умови користування лісами, систему органів управління у галузі використання лісових ресурсів, способи охорони та захисту лісових багатств [1, ст. 6].

Питання використання лісових ресурсів на землях лісогосподарського призначення займає важливе місце у лісових та земельних відносинах. Адже завдяки цьому здійснюється забезпечення суспільства деревиною, а також іншими не менш важливими лісовими ресурсами. Це має велике значення не тільки для забезпечення соціальних потреб суспільства, а й для економіки держави. Використання земель лісогосподарського призначення є можливістю вчинення фізичними чи юридичними особами різних видів дій з метою отримання матеріальних та нематеріальних благ.

Згідно статті 1 Лісового кодексу України (далі – ЛКУ) ліс – тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [7].

Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

У статті 5 ЛКУ зазначається, що до земель лісогосподарського призначення належать лісові землі, на яких розташовані лісові ділянки, та нелісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які надані в установленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства [7]. Згідно статті 55 Земельного кодексу України (далі – ЗКУ) до земель лісогосподарського призначення належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства [3].

Однією з основних ознак, притаманному правового режиму земель лісогосподарського призначення є нерозривний зв'язок їх використання з лісокористуванням. Саме такий висновок зробив Верховний суд України у своїй Постанові від 27 січня 2015 р. № 21-570a14 [10].

Право лісокористування в юридичній літературі розглядається як один із важливих правових інститутів лісового права, що містить сукупність правових норм, які встановлюють умови й порядок багатоцільового раціонального використання, відтворення й охорони лісів, ведення лісового господарства, права й обов'язки лісокористувачів, з урахуванням потреб суспільства в одержанні деревної

та недревної продукції, використання інших корисних властивостей лісу [8, с. 26]. В.Ф. Горбовою вважає, що під поняттям лісокористування необхідно розуміти забезпечену законом можливість господарської експлуатації лісів та використання їх корисних властивостей [2, с. 23]. На думку Г.Н. Полянської лісокористування – це використання матеріальних і нематеріальних благ, які дає ліс як особливий природний об'єкт [9, с. 97].

Згідно статті 16 ЛКУ право користування лісами здійснюється в порядку постійного та тимчасового користування лісами. Постійне користування лісами здійснюється на підставі права власності, у той час як тимчасове користування – на договірній основі (підряд, оренда). У статті 17 ЛКУ зазначається, що у постійне користування ліси на землях державної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим державним лісогосподарським підприємствам, іншим державним підприємствам, установам та організаціям, у яких створено спеціалізовані лісогосподарські підрозділи. У постійне користування ліси на землях комунальної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим комунальним лісогосподарським підприємствам, іншим комунальним підприємствам, установам та організаціям, у яких створені спеціалізовані лісогосподарські підрозділи [7].

Тимчасове користування лісами – це засноване на договорі строкове платне використання лісових ділянок, що виділяються для потреб пов'язаних, або непов'язаних із веденням лісового господарства. З цього випливає, що законодавець прирівняв правовий статус постійних користувачів і власників лісів. Тимчасові користувачі вступають у договірні відносини з власниками (постійними користувачами) лісами і можуть користуватися лише лісовими ділянками, виділеними в межах земельних ділянок лісогосподарського призначення. Особливу увагу слід звернути на положення статті 19 ЛКУ, відповідно до якого постійні лісокористувачі мають право самостійно господарювати в лісах, виключне право на заготівлю деревини, а також право власності на заготовлену ними продукцію та доходи від її реалізації (ч. ч. 1, 2, 3 ст. 19 ЛК). [7] Тимчасові лісокористувачі не мають права на самостійне ведення лісогосподарської діяльності, але мають право власності на заготовлену ними продукцію та доходи від її реалізації.

Правовий зв'язок землі та лісу як природного об'єкта можна охарактеризувати, покликаючись на ст.186 ЦК України, згідно з якою річ, призначена для обслуговування іншої (головної) речі і пов'язана з нею спільним призначенням, є її приналежністю. Таке поєднання землі як головної речі та лісу як приналежності створює правову категорію «лісові землі».

Згідно ст.5 Лісового кодексу України до земель лісогосподарського призначення належать лісові

землі, на яких розташовані лісові ділянки, та нелісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які надані в установленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства.

Землі лісогосподарського призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

Громадянам та юридичним особам за рішенням органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади можуть безоплатно або за плату передаватись у власність замкнені земельні ділянки лісогосподарського призначення загальною площею до 5 гектарів у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств. Тобто, право власності на ліси виникає у фізичних осіб, які є громадянами України та юридичних осіб, які зареєстровані у встановленому законодавством порядку.

Право приватної власності на ліси громадян та юридичних осіб України виникає з дня державної реєстрації права власності на земельну ділянку.

Ліси, отримані у спадщину іноземними громадянами, особами без громадянства та іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року.

Замкнені ділянки – це такі земельні ділянки лісового фонду, які відокремлені природними (болотами, водоймами, пустирями і т. ін.) або протипожежними розривами. Порядок надання їх у приватну власність регулюється статтями 116, 118 Земельного кодексу України [3].

Громадяни і юридичні особи в установленому порядку можуть набувати у власність земельні ділянки деградованих і малопродуктивних угідь для заліснення [4]

Висновки. Ліси та землі лісового фонду України є об'єктами підвищеного захисту зі спеціальним режимом використання та спеціальною процедурою надання. Державна влада повинна захищати цінні природні ресурси. У той же час вона повинні забезпечити життєздатні економічні засоби для існування своїх громадян. Таки засоби існування, які часто безпосередньо залежать від використання землі та природних ресурсів. Саме стійкі рішення найкраще впливають із інклюзивних процесів, які дають змогу ретельно розглядати взаємодію між лісовим господарством і землею.

Право користування лісом пов'язане з використанням лісових ресурсів (до яких належить деревні та інші продукти лісу, у тому числі деревина) для задоволення різних потреб. Останнє може здійснюватися в порядку загального і спеціального використання. Важливо розрізнити поняття «використання» та «користування» землями лісогосподарського призначення.

Під використанням земель лісогосподарського призначення слід розуміти гарантовану законом можливість використання земель, укріплених лісовою рослинністю в порядку загального й спеціального використання лісових ресурсів людиною з метою задоволення своїх життєво необхідних потреб, а також використання земель, неукріплених лісовою рослинністю, нелісових земель (можуть бути зайняті сільськогосподарськими угіддями, болотами, малопродуктивними землями), які надані у встановленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства.

Вважаємо, що поняття «використання» є більш широким за значенням, адже передбачає можливість використання земель та усіх видів лісових ресурсів у різних правових формах, з подальшим отриманням різної за характером вигоди та з умовою дотримання вимоги щодо раціонального використання корисних властивостей лісів.

Список використаних джерел:

1. Буракова А. М. Визнання недійсними рішень органів владних повноважень як спосіб захисту земельних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2018. 23 с.
2. Горбовой В. Ф. Лесное право : конспект лекцій. Свердловск, 1977. 43 с.
3. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 28.08.2022).
4. Землі лісогосподарського призначення. Вторинна правова допомога. Офіційний сайт. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php> (дата звернення: 02.09.2022).
5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Kathryn A. Kohm, Jerry F. Franklin (ed.) *Creating a Forestry for the 21st Century. The Science of Ecosystem Management*. Washington, DC: Island Press, 1997. 475 p.
7. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> (дата звернення: 02.09.2022).
8. Непийвода В. Правове регулювання в галузі лісів: доба утвердження підтримного розвитку. Академія правових наук України. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва. 2004. С. 339. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2135/Nepiyvoda_Pravove%20rehuliuvannia.pdf?sequence=1&isAllowed=y
9. Полянская Г. Н. Актуальные вопросы лесного законодательства. Москва : Юридическая литература, 1985. 135 с.
10. Постанова Верховного Суду України від 27 січня 2015 року : справа № 21-570a14. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/V5150114.html
11. Правовий аналіз законодавства, яке врегульовує порядок проведення рубок у лісах, у тому числі на територіях ПЗФ. Національні та міжнародні аспекти. *Екологія. Право. Людина*. 28 вересня 2016. URL: <http://epl.org.ua/environment/pravovyi-analiz-zakonodavstva-iake-vrehulovuie-poriadok-proveden>
12. Севрюкова І. Ф. Право користування. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. Київ : Українська енциклопедія, 2002. Т. 5. С. 14.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.2>

Губіна Г. Л.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства

Одеського державного аграрного університету

ORCID: 0000-0002-7419-3007

ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ, ЩО УПОВНОВАЖЕНІ ЗАЙМАТИСЯ ПИТАННЯМИ ЕКОЛОГІЇ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

CENTRAL EXECUTIVE AUTHORITIES OF UKRAINE AUTHORIZED TO DEAL WITH ENVIRONMENTAL ISSUES IN AGRICULTURAL ACTIVITIES

У сьогоденності в Україні постало також питання щодо екологічності сільськогосподарської діяльності. Остання визначається багатьма нормативно-правовими актами, що містять різні визначення такого поняття. І це також потребує врегулювання на законодавчому рівні. Прийняття лише відповідної законодавчої бази в Україні є недостатнім заходом. Нормативно-правові акти повинні бути узгодженими між собою, бо вони це мають виконуватися та бути ефективними, а не зазнавати постійних змін. І тому необхідно визначити, окреслити вітчизняні центральні органи виконавчої влади, що уповноважені займатися питаннями екології у сільськогосподарській діяльності.

У статті розглядаються актуальні для сучасних умов такі органи (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державна служба геології та надр України, Державне агентство водних ресурсів України, Державна екологічна інспекція України, Державне агентство України з управління зоною відчуження, Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державне агентство меліорації та рибного господарства України, Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів). Автор визначає їх перелік логічним шляхом, посилаючись на чинне вітчизняне законодавство, проводить аналіз повноважень таких органів, надає свої рекомендації, робить висновки.

Таким чином, в нашій державі згідно чинного українського законодавства є ціла низка центральних органів виконавчої влади, уповноважених займатися питаннями екології в сільськогосподарській діяльності. І така ситуація потребує переосмислення, з точки зору автора. По-перше, Україна отримала статус кандидата в члени ЄС. Відповідно, норми нашого законодавства повинні бути наближені до норм законодавства ЄС. По-друге, необхідно залишити єдиний центральний орган виконавчої влади з конкретними, чіткими повноваженнями у розглядаємому напрямку, закріпленими на законодавчому рівні. І це може бути і міністерство, і агентство, і служба, і інспекція. Даний захід є необхідним для визначення відповідальних осіб.

Ключові слова: екологія, нормативно-правовий акт, повноваження, сільськогосподарська діяльність, центральні органи виконавчої влади.

Nowadays, the issue of environmental friendliness of agricultural activity has also arisen in Ukraine. It is defined by many legal acts containing different definitions of this concept. And it also needs a settlement at the legislative level. The adoption of only the appropriate legislative framework in Ukraine is an insufficient measure. Normative-legal acts must be coordinated among themselves, because they still need to be implemented and effective, and not undergo constant changes. And therefore, it is necessary to determine, outline domestic central executive bodies authorized to deal with environmental issues in agricultural activities.

The article considers such bodies relevant for modern conditions (Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, State Forest Resources Agency of Ukraine, State Geologic and Subsoil Survey of Ukraine, State Water Resources Agency of Ukraine, State Ecological Inspection of Ukraine, State Agency of Ukraine on Exclusion Zone Management, Ministry of Strategic Industries of Ukraine, Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, Ukraine State Service of Geodesy, Cartography and Cadastre, State Agency of Melioration and Fisheries of Ukraine, State Service of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection). The author determines their list logically, referring to the current domestic legislation, analyzes the powers of such bodies, provides his recommendations, draws conclusions.

Thus, in our state, according to the current Ukrainian legislation, there are a number of central executive bodies authorized to deal with environmental issues in agricultural activities. Such a situation needs rethinking, from the author's point of view. First, Ukraine received the status of a candidate member of the EU. Accordingly, the norms of our legislation should be close to the norms of EU legislation. Secondly, it is necessary to leave a single central executive body with specific, clear powers in the considered direction, fixed at the legislative level. And it can be the ministry, and the agency, and the service, and the inspection. This measure is necessary to identify responsible persons.

Key words: ecology, normative-legal act, powers, agricultural activity, central executive authority.

Постановка проблеми. Останні події, що відбуваються в нашій державі, вказують також на появу екологічних проблем, в т.ч. і в сільськогосподарській діяльності. Поступово це стає актуальним для сьогодення. Здійснюється спроба їх розв'язати, вирішити на національному законодавчому рівні. Однак, відстежується прийняття різними центральними органами виконавчої влади (надалі – ЦОВВ) нормативно-правових актів (надалі – НПА). «Міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші ЦОВВ виконують окремі функції з реалізації державної політики» (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI) [1]. Отже, можна спостерігати декілька різних ЦОВВ в одній сфері. Вважаємо, що для ефективного вирішення екологічних питань в сільськогосподарській діяльності необхідно окреслити ЦОВВ України, що наділені повноваженнями в даній сфері, напрямку, та проаналізувати ці повноваження. Такий крок є важливим, бо визначить відповідальний ЦОВВ.

Стан наукового дослідження проблеми. Враховуючи, що проблема є комплексною, а також постійні зміни ЦОВВ в Україні (наприклад, назва, повноваження, реорганізація, ліквідація), то можна визначити лише поодиноких науковців, праці яких ще є актуальними для сьогоденності. Так, щодо поняття «сільськогосподарська діяльність» – це А.М. Апаров, А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич та ін. Правовим аспектам ЦОВВ приділяли свої наукові розробки Л.С. Гулак, С.С. Єсімов, М.В. Ковалів, О.І. Остапенко та ін. Однак, дані дослідження носять фрагментарний характер.

Мета дослідження – це аналіз чинного вітчизняного законодавства щодо визначення ЦОВВ, уповноважених займатися питаннями екології в сільськогосподарській діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для цього необхідно, перш за все, визначитися з базовим поняттям «сільськогосподарська діяльність» згідно законодавства України. Із аналізу вітчизняної законодавчої бази можна констатувати відсутність єдиного розуміння даного поняття. Однак, серед НПА України, що містять визначення останнього, найвищу юридичну силу має серед них Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. № 1877-IV (надалі – Закон № 1877-IV). Так, «...це діяльність з: виробництва продукції рослинництва, зокрема рослинних культур, а також вирощування ягід, фруктів та овочів, квітів та декоративних рослин (у відкритих або закритих ґрунтах), грибів, насіння, прянощів, саджанців та водоростей, а також її обробки, переробки та/або консервації; виробництва продукції тваринництва, зокрема свійських сільськогосподарських тварин, птахівництва, кролівництва, бджільництва, а також розведення шовкопрядів, хробаків, равликів, молюсків, змії та

інших плазунів або слимаків, інших наземних ссавців, безхребетних та комах, а також її обробки, переробки та/або консервації; заліснення, у тому числі створення захисних лісових насаджень, збирання дикорослих грибів та ягід, інших дикорослих рослин, їх обробки та консервації; розведення та/або утримання, та/або вирощування, та/або вилов прісноводної та/або морської риби, жаб, безхребетних, водоростей та інших гідробіонтів; обробки та/або консервації риби або інших прісноводних чи морських безхребетних, інших об'єктів аквакультури, дикорослих водоростей; надання послуг сільськогосподарського характеру (сіяння, збирання врожаю, зберігання сільськогосподарської продукції)» (п. 2.28 ст. 2 Закону № 1877-IV) [2]. На дане бачення законодавця буде відбуватися орієнтація при окресленні ЦОВВ, уповноважених займатися питаннями екології у сільськогосподарській діяльності. На нашу думку, наведене вище визначення потребує окремого аналізу щодо свого змісту, враховуючи вимоги законодавства ЄС, та, відповідно, переосмислення, корегування.

Поняття «екологія», вбачається, не вимагає такої уваги, як поняття «сільськогосподарська діяльність». Це пов'язано з тим, що достатньо лише наявності самого поняття у повноваженнях ЦОВВ для ідентифікації.

Чинний перелік ЦОВВ в Україні, визначений Постановою Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10.09.2014 р. № 442 [3]. На думку автора, ЦОВВ в Україні, уповноважених займатися питаннями екології в сільськогосподарській діяльності, в даному НПА можна виділити лише логічним шляхом. Так, це Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (надалі – Міндовкілля), Державне агентство лісових ресурсів України (надалі – Держлісагентство), Державна служба геології та надр України (надалі – Держгеонадра), Державне агентство водних ресурсів України (надалі – Держводагентство), Державна екологічна інспекція України (надалі – Держекоінспекція), Державне агентство України з управління зоною відчуження (надалі – ДАЗВ), Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України (надалі – Мінстратегпром), Міністерство аграрної політики та продовольства України (надалі – Мінагрополітики), Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (надалі – Держгеокадастр), Державне агентство меліорації та рибного господарства України (надалі – Держрибагентство), Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (надалі – Держпродспоживслужба). Вважаємо, що більш чіткий перелік ЦОВВ у вивчаємому напрямку можна сформулювати лише після аналізу повноважень кожного з зазначених вище органів.

Базовим НПА, що визначає правовий статус Міндовкілля, є Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 р. № 614 [4]. Із аналізу його положень можна констатувати про відсутність самого поняття «сільськогосподарська діяльність». В той же час у повноваженнях Міндовкілля спостерігається посилення на поняття «екологія», складові елементи, що містяться у визначенні поняття «сільськогосподарська діяльність» згідно п. 2.28 ст. 2 Закону № 1877-IV. Отже, на нашу думку, даний ЦОВВ, пов'язаний у сукупності з екологією, сільськогосподарською діяльністю (наприклад, пестициди, агрохімікати, раціональне використання водних ресурсів) та кліматом.

Згідно п. 1 Положення про Державне агентство лісових ресурсів України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 08.10.2014 р. № 521 (надалі – Положення № 521), Держлісагентство є ЦОВВ, «діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра захисту довкілля та природних ресурсів і який реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства» [5]. Цей НПА є основним тут. Виходячи з аналізу норм даного положення, можна зробити висновки, що в повноваженнях розглядаемого агентства взагалі відсутні будь-які прямі посилання, вказівки на наступні поняття: «екологія», «сільськогосподарська діяльність». Проте, є перепони, щоб викреслити Держлісагентство з вище зазначеного загального переліку ЦОВВ. Така думка автора пов'язана з наступним. Положення № 521, по-перше, містить також деякі елементи із вказаного вище законодавчого визначення поняття «сільськогосподарська діяльність». По-друге, в Положенні № 521 зустрічаються у повноваженнях терміни «безпека», «охорона», «протипожежна» тощо. Представляється, що в цьому НПА прописані більш деталізовані повноваження для Держлісагентство у лісовому господарстві. Останнє безпосередньо має зв'язок з сільськогосподарською діяльністю згідно п. 2.28 ст. 2 Закону № 1877-IV та актуальною для сьогоденності темою – екологія.

Держгеонадра є ЦОВВ, «діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра захисту довкілля та природних ресурсів і який реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, є уповноваженим органом з питань реалізації угод про розподіл продукції» (п. 1 Положення про Державну службу геології та надр України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1174) (надалі – Положення № 1174) [6]. Вважаємо, що хоча Положення № 1174 і містить поняття «еколого-геологічного», «геолого-екологічних», але воно не стосується сільськогосподарської діяльності. Останнє також відсутнє в цьому НПА. Однак, у Положенні № 1174 використовується

поняття «підземні води». Вони, як відомо, застосовуються у сільськогосподарській діяльності. Отже, можна констатувати, що Держгеонадра не наділено чіткими повноваженнями щодо екології в сільськогосподарській діяльності на законодавчому рівні, але пов'язано безпосередньо з останнім через поняття «підземні води». На нашу думку, даний ЦОВВ має схований вплив на вивчаємий напрямок. І такий вплив необхідно переглянути, та внести відповідні зміни у чинне національне законодавство. Наприклад, вказати прямий зв'язок.

Держводагентство є ЦОВВ, «діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра захисту довкілля та природних ресурсів і який реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів» (п.1 Положення про Державне агентство водних ресурсів України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 393) (надалі – Положення № 393) [7]. Із аналізу даного НПА можна зробити висновок, що повноваження Держводагентство стосуються екології у сільськогосподарській діяльності, бо є закріплення на законодавчому рівні цих понять, тобто у Положенні № 393. Слід зазначити, що повноваження Держгеонадра та Держводагентство не пов'язані між собою щодо води, але, на нашу думку, раціональним є передача всіх повноважень щодо води до Держводагентства, як єдиного ЦОВВ, відповідального за цю сферу.

Наступний ЦОВВ – це Держекоінспекція. Базовий НПА, що регулює її правовий статус, – це Положення про Державну екологічну інспекцію України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 р. № 275 (надалі – Положення № 275) [8]. Виходячи з назви самого ЦОВВ та аналізу зазначеного вище Положення, можна зробити такі висновки. Держекоінспекція уповноважена займатися екологічними питаннями в усіх можливих сферах, в т.ч. й в сільськогосподарській діяльності, хоча це й не прописано у Положенні № 275. Однак, в його тексті є посилання на пов'язані з сільськогосподарською діяльністю напрямки, елементи (наприклад, «...здійснення заходів із запобігання забрудненню земель хімічними і радіоактивними речовинами, відходами, стічними водами...» (абз. 5 підпункту «б» підпункту 2 пункту 4 Положення № 275), «...про охорону, використання та відтворення водних біоресурсів...» (підпункт «е» підпункту 2 пункту 4 Положення № 275)) [8]. Також необхідно відмітити, що повноваження Держекоінспекції, на думку автора, є більш загальними стосовно будь-якої сфери, що має зв'язок з екологією, у порівнянні з вузькоспеціалізованим ЦОВВ. І, відповідно, їх повноваження можуть бути схожими, але закріплені у НПА різним формулюванням. Як висновок, одна сфера є об'єктом уваги для декількох ЦОВВ з різних напрямків.

ДАЗВ – це ЦОВВ, «діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра захисту довкілля та природних ресурсів та який реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта “Укриття” на екологічно безпечну систему, а також здійснює державне управління у сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їх довгострокового зберігання і захоронення» згідно п. 1 Положення про Державне агентство України з управління зоною відчуження, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 р. № 564 (надалі – Положення № 564) [9]. Із аналізу вище зазначеного НПА можна встановити, що ДАЗВ також уповноважений займатися питаннями екології у сільськогосподарській діяльності. Так, «...видає, зупиняє та скасовує (у межах зони відчуження і відселеної частини зони безумовного (обов'язкового) відселення) спеціальні дозволи на провадження сільськогосподарської, лісогосподарської, виробничої та іншої діяльності...» (підпункт 1 пункту 4 Положення № 564) [9]. «У сфері подолання наслідків Чорнобильської катастрофи проводить загальну оцінку радіаційної обстановки на території зон, що зазнали радіоактивного забруднення, радіоекологічний моніторинг на цій території...» (підпункт 2 пункту 4 Положення № 564) [9].

«Мінстратегпром є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну промислову політику, державну військово-промислову політику, державну політику у сфері державного оборонного замовлення, у сфері оборонно-промислового комплексу, у літакобудівній галузі та забезпечує формування і реалізацію державної політики у сфері космічної діяльності (надалі – стратегічні галузі промисловості)» (абз. 2 п. 1 Положення про Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.2020 р. № 819) (надалі – Положення № 819) [10]. У зазначеному НПА не зустрічаються самі поняття «екологія», «сільськогосподарська діяльність» та їх можливі складові. А до стратегічних галузей промисловості відносять «оборонно-промисловий комплекс, авіаційну, космічну, машинобудівну (зокрема суднобудівну), металургійну, хімічну галузі» (п. 1¹ Порядку формування і ведення Державного реєстру імпортозаміщення та кооперації у стратегічних галузях промисловості, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30.01.2019 р. № 127) (надалі – Порядок № 127) [11]. У той час як в ЗМІ, в т.ч. на сайті ООН, ФАО, зазначають, що війна в Україні веде до голоду у світі [12; 13; 14; 15]. Отже, на наш погляд, в нашій державі сільськогосподарська

діяльність з урахуванням екологічних вимог є стратегічною галуззю. Таким чином, положення Порядку № 127 потребують перегляду та переосмислення щодо включення екологічно безпечної сільськогосподарської діяльності у перелік стратегічних галузей. І тоді ще один ЦОВВ, тобто Мінстратегпром, буде уповноважений займатися питаннями екології у сільськогосподарській діяльності. Вважаємо, що можлива у майбутньому така практика не є позитивною та ефективною.

Наступний ЦОВВ – це Мінагрополітики. Основним НПА, де закріплені його повноваження, – Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. № 124 [16]. Вбачається, що Мінагрополітики відноситься до переліку ЦОВВ, уповноважених в розглядаємому напрямку, виходячи з аналізу зазначено вище НПА.

Держгеокадастр – це ще один із ЦОВВ, який тісно пов'язаний з сільськогосподарською діяльністю та питаннями екології в ній. Однак, згідно базового НПА для нього – Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15 (надалі – Положення № 15) – даний орган «реалізує державну політику у сфері національної інфраструктури геопросторових даних, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру» (п. 1 Положення № 15) [17]. В цьому НПА також відсутнє саме поняття «сільськогосподарська діяльність», а є такі поняття та словосполучення: «сільськогосподарське виробництво», «землі/земельні ділянки сільськогосподарського призначення» та «екологічні заходи». І з аналізу даного Положення можна встановити, що Держгеокадастр також уповноважений займатися питаннями екології у сільськогосподарській діяльності, бо «...організовує та здійснює державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій та форм власності: у частині додержання вимог земельного законодавства щодо використання та охорони земель за додержанням установленого законодавством порядку визначення та відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва; у частині родючості ґрунтів за зміною показників якісного стану ґрунтів у результаті проведення господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення...», а також «...забезпечує підготовку та здійснення організаційних, економічних, екологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання та охорону земель, їх захист від шкідливого антропогенного впливу...» (п. 4 Положення № 15) [17]. Таким чином, спостерігаємо наявність ще ЦОВВ, який опосередковано здійснює вплив на розглядаємый напрям.

Держрибагентство – це ЦОВВ, «діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів

України через Міністра аграрної політики та продовольства і який реалізує державну політику у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства, меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем» (п. 1 Положення про Державне агентство меліорації та рибного господарства України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 895) (надалі – Положення № 895) [18]. Зазначене НПА не містить розглядаємих понять: «сільськогосподарська діяльність», «екологія». Відсутність останнього є неприпустимим для сьогоднішнього, на думку автора. Проте, даний орган «розробляє порядок штучного розведення (відтворення), вирощування водних біоресурсів та їх використання» (підпункт 30 п. 4 Положення № 895) [18]. І це можна ототожнювати з частиною визначення щодо поняття «сільськогосподарська діяльність» у п. 2.28 ст. 2 Закону № 1877-IV: «розведення та/або утримання, та/або вирощування, та/або вилов прісноводної та/або морської риби, жаб, безхребетних, водоростей та інших гідробіонтів» [2]. Вбачається, що Положення № 895 потребує корегування в наступному: вся діяльність Держрибгентство повинна орієнтуватися також і на екологічний аспект для раціонального та ефективного поводження з тими ресурсами, що входять до підпорядкованого йому напрямку.

Держпродспоживслужба – це ЦОВВ, «діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України та який реалізує державну політику у галузі ветеринарної медицини, сферах безпеки та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), з контролю за цінами, попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення, метрологічного нагляду, ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності, насінництва та розсадництва (в частині сертифікації насіння і садивного матеріалу), реєстрації та обліку машин в агропромисловому комплексі, державного нагляду (контролю) у сфері агропромислового комплексу, державного нагляду (контролю) у сферах охорони прав на сорти рослин, насінництва та розсадництва, державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів і рекламу в цій сфері, за якістю зерна та продуктів його переробки, державного нагляду (контролю) за додержанням

заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованого організму у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності, здійснення радіаційного контролю за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування» (п. 1 Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667) (надалі – Положення № 667) [19]. «У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба. У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, центральний орган виконавчої влади утворюється як інспекція» (ч. 2 ст. 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI) [1]. Виходячи з аналізу повноважень даної служби, закріплених у Положенні № 667, можна констатувати, що вони є досить всеохоплюючими щодо різних напрямків та конкретизованими. Це є позитивною складовою, на наш погляд. Однак, повноваження даного ЦОВВ пов'язані ще й з контролем (наглядом). Наприклад, «організовує, здійснює у межах повноважень, передбачених законодавством, державний нагляд (контроль) щодо потужностей, на яких здійснюється вирощування, утримування, виробництво, переробка, зберігання та обіг об'єктів державного контролю» (підпункт 3 п. 4 Положення № 667) [19]. Вважаємо, необхідно визначитися щодо спрямованості такого ЦОВВ.

У підпункту 3 п. 4 Положення № 667 прописано: «...здійснює вивчення видового складу, біології та екології регульованих шкідливих організмів...» лише так зустрічається поняття «екологія» [19]. Вбачається, що така ситуація повинна бути зазнати змін стосовно частоти застосування останнього та, відповідно, спрямованості діяльності Держпродспоживслужби в екологічному вимірі. Само поняття «сільськогосподарська діяльність» взагалі відсутнє у Положенні № 667, але є складові останньої чи результати такої діяльності. Таким чином, Положення № 667 потребує перегляду щодо відповідності назви ЦОВВ її повноваженням, а також закріплення екологічної спрямованості у розглядаємого органу.

Висновки. Таким чином, в нашій державі згідно чинного українського законодавства є декілька ЦОВВ, уповноважених займатися питаннями

екології в сільськогосподарській діяльності. На наш погляд, дана ситуація потребує перегляду, переосмислення. По-перше, Україна отримала статус кандидата в члени ЄС. Відповідно, норми нашого законодавства повинні бути наближені до норм законодавства ЄС. По-друге, необхідно

залишити єдиний ЦОВВ з конкретними, чіткими повноваженнями у розглядаємому напрямку, закріпленими на законодавчому рівні. І це може бути і міністерство, і агентство, і служба, і інспекція. Даний захід є необхідним для визначення відповідальних осіб.

Список використаних джерел:

1. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38. Ст. 385.
2. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 49. Ст. 527.
3. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. № 442 : [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. Режим доступу до док. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2023).
4. Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 р. № 614 : [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. Режим доступу до док. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2023).
5. Положення про Державне агентство лісових ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2014 р. № 521 : [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. Режим доступу до док. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2023).
6. Положення про Державну службу геології та надр України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1174 : [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. Режим доступу до док. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1174-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2023).
7. Положення про Державне агентство водних ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 393 : [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. Режим доступу до док. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2023).
8. Положення про Державну екологічну інспекцію України : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 р. № 275 : [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. Режим доступу до док. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2023).
9. Положення про Державне агентство України з управління зоною відчуження : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 р. № 564 : [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. Режим доступу до док. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2023).
10. Положення про Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.2020 р. № 819 : [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. Режим доступу до док. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2023).
11. Порядок формування і ведення Державного реєстру імпортозаміщення та кооперації у стратегічних галузях промисловості : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2019 р. № 127 : [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. Режим доступу до док. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2023).
12. Калмиків О. Чи загрожує світу голод через війну Росії проти України? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61138437>
13. Ukraine: EU-FAO partnership to ensure recovery and development of agricultural value chains. URL: <https://www.fao.org/newsroom/detail/ukraine-eu-fao-partnership-for-recovery-of-agricultural-value-chains-040123/en>.
14. Війна в Україні призвела до продовольчої кризи у світі: мільйонам дітей загрожують виснаження та смерть. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/05/1424002>
15. ФАО: кожен четвертий фермер України скоротив чи зупинив провадження через війну. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/12/1435827>.
16. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. № 124 : [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. Режим доступу до док. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#n960> (дата звернення: 11.01.2023).
17. Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15 : [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. Режим доступу до док. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2023).
18. Положення про Державне агентство меліорації та рибного господарства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 895 : [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. Режим доступу до док. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2023).
19. Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667 : [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України. Режим доступу до док. : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2023).

УДК 179.3:343.58(045)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.3>

Єфанова Є. В.,

аспірантка кафедри теорії та історії права та держави

Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-0417-816

ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ТА ЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

ANIMAL CRUELTY: PHILOSOPHICAL-LEGAL AND ETHICAL-LEGAL ANALYSIS

З плином часу тварини набувають нового статусу і у людей виникає все більше питань щодо їх охорони та захисту від жорстокого поводження. Тварина сьогодні – це член родини, розумна істота, яка має взаємну емоційну прив'язаність з людиною, а тварина вчора це – власність, але на щастя дане поняття відійшло у минуле.

Розуміючи зміни у менталітеті українців, вплив етичних та гуманістичних норм щодо належного ставлення до тварин, необхідність юридичної охорони та захисту тварин, законотворець вирішив не відставати та почав робити певні кроки на зустріч суспільству, а саме приймає нормативно-правові акти національного значення, а також ратифікує міжнародні норми, які регулюють питання жорстокого ставлення до тварин.

Питання захисту тварин від жорстокого поводження цікавить багато науковців в різних сферах: теорії та соціології права – В.В. Костицький, П.М. Рабінович; екологічного права – А.П. Гетьман, Н.Р. Кобецька, В.В. Костицький, С.М. Кравченко; кримінального права – І.А. Головка, В.С. Мірошниченко, А.О. Данилевський, О. Шуміло; адміністративного права – Н.С. Бондаренко, В.О. Морозова; міжнародного права – Н.І. Зубченко, О.І. Буткевич, Т.Р. Короткий та ін.

Проте залишається ряд не вирішених проблем, таких як: колізії міжнародних та національних норм, відсутність чіткої термінології в даному питанні, лише частково системоуправління органами державної влади, непрацюючі інструменти юридичної відповідальності та інші.

Тому метою роботи є філософсько – правовий та етико – правовий аналіз жорстокого поводження з тваринами, дослідження змін у цьому питанні та внесення пропозицій щодо покращення та усунення недоліків даної проблеми.

Ключові слова: тварина, жорстоке поводження з тваринами, права тварин, гуманне ставлення, насильство, жорстокість.

Over time, animals acquire a new status and people have more and more questions about their protection and protection from cruelty. An animal today is a member of the family, an intelligent being that has a mutual emotional attachment with a person, and an animal yesterday was property, but fortunately this concept has become a thing of the past.

Understanding the changes in the mentality of Ukrainians, the influence of ethical and humanistic norms regarding the proper treatment of animals, the need for legal protection and protection of animals, the legislator decided to keep up and began to take certain steps to meet society, namely, he adopts normative legal acts of national importance, as well as ratifies international norms that regulate the issue of harsh treatment of animals.

The issue of protecting animals from cruelty is of interest to many scientists in various fields: of theory and sociology of law – V.V. Kostytsky, P.M. Rabinovych; of environmental law – A.P. Hetman, N.R. Kobetska, V.V. Kostytsky, S.M. Kravchenko; criminal law – I.A. Golovko, V.S. Miroshnychenko, A.O. Danylevsky, O. Shumilo; of administrative law – N.S. Bondarenko, V.O. Morozova; international law – N.I. Zubchenko, O.I. Butkevich, T.R. Korotkyi et al.

However, a number of unresolved problems remain, such as: collisions of international and national norms, lack of clear terminology in this matter, only partial system management by state authorities, non-working instruments of legal responsibility, and others.

Therefore, the purpose of the work is a philosophical-legal and ethical-legal analysis of the cruel treatment of animals, the study of changes in this issue and the introduction of proposals to improve and eliminate the shortcomings of this problem.

Key words: animal, cruelty to animals, animal rights, humane treatment, violence, cruelty.

На сьогоднішній день проблема захисту тварин від жорстокого поводження на жаль є дуже актуальною в суспільстві, і актуальна вона тому що частіше відбувається незаконне, жорстке, ганебне відношення до тварин і воно має такий масштаб,

що не звернути на цю проблему увагу вже просто неможливо.

Хоча раніше, наприклад в Стародавньому світі тварина не потерпала від жорстоких дій людини, навпаки, тварина була на одному рівні з людиною.

Варто зазначити, що велика кількість відомих філософів і духовних вчителів зазначали, що основою для моральності людства і суспільства є гуманне поводження з тваринами.

Зокрема, пророк Мухаммед, наголошував на необхідності захисту тварин від нападу людей; Будда, наполягав на принципі неспричинення шкоди іншим живим істотам; Піфагор та Плутарх за основу морального, адекватного поводження людини брали гуманне ставлення до тварин; а Святий Франциск Ассізьський казав, що тварини йому як браття та сестри [4, с. 329–331].

Взагалі вчені поділяються на дві групи, дві основні концепції поводження з тваринами. Суть першої полягає в наданні тваринам певного переліку прав. Більш радикальні прихильники даної теорії зазначають, що тварини взагалі не повинні розглядатись як об'єкти власності, не можуть бути використані в будь-яких наукових експериментах, адже вони не дають на це згоду. Менш радикальні вважають, що просто необхідно створити більш-менш комфортні умови для утримання тварини.

Друга концепція ґрунтується на тому, що тварини не можуть мати права, так як в них не закладено поняття моральності, а отже вони не можуть бути суб'єктом будь-якого суспільного договору. Представники даної групи найчастіше є послідовниками теорії І. Канта, який зазначав, що жорстокість по відношенню до тварин шкодить, в першу чергу самій людині. В цілому у світі сприйнята остання концепція, яка знайшла відображення і в законодавстві України.

Важливо зазначити, що законодавство ґрунтується на етико-філософських здобутках, однак в першу чергу враховує сучасну громадську думку щодо зазначеної проблеми. Тому що сучасна етико-філософська думка щодо проблеми поводження із тваринами йде попереду діючого законодавства у сфері охорони та захисту тварин. Аналіз сучасної концепції прав тварин передбачає виявлення етико-правових ідей, що стали передумовою нормативної регламентації забезпечення благополуччя тварин та їх захисту від жорстокого поводження, як на національному, так і на міжнародно-правовому рівнях.

В 20 столітті потреба охорони та захисту тварин від жорстокого поводження була визнана на міжнародному рівні і наразі можна відокремити декілька аспектів, на які спирається сучасна міжнародна нормотворчість задля врегулювання питання захисту тварин від людей.

До таких аспектів належать: правила по утриманню, придбанню і розведенню тварин; поводження та утримання фермерських тварин; правила поводження із тваринами, що використовуються в науково-дослідних цілях; захист домашніх тварин від жорстокого поводження; правила та умови транспортування тварин; регулювання правил та умов, відповідно до яких здійснюється зниження чисельності безпритульних тварин [3, с. 572–577].

Дані принципово важливі моменти для тварин врегульовані чотирма міжнародно-правовими актами, що дали поштовх для розвитку українського національного законодавства в сфері охорони і захисту тварин, а саме:

– Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р. (була переглянута в 2003 р.);

– Європейська конвенція про захист тварин, які утримуються/ тримаються на фермах 1976 р.;

– Європейська конвенція про захист хребетних видів тварин, що використовуються для експериментів та інших наукових цілей 1986 р.;

– Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р.

Згодом і Україна стала на шлях етично-морального відношення до тварин і закріпила це на законодавчому рівні. Так, на даний момент питання нормативно-правового закріплення гуманного ставлення до тварин в Україні регулюється:

– Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження»;

– Кримінальним кодексом України,

– Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Також в цьому питанні не менш значну роль відіграють загальні нормативно-правові акти:

– Закон України «Про тваринний світ»;

– Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»;

– Закон України «Про ветеринарну медицину»;

– Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення від інфекційних хвороб», які передбачають, що суспільство забезпечує гуманне поводження зі свійськими та дикими тваринами.

Законодавством України закріплено визначення деяких понять, наприклад, тварин, диких та домашніх тварин, а також визначено, що таке гуманне ставлення та жорстоке поводження з тваринами [1, с. 9–14].

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» гуманне ставлення – це дії, що відповідають вимогам захисту тварин від жорстокого поводження й передбачають доброзичливе ставлення до тварин, сприяння їх блага, покращення якості їх життя.

В свою чергу, жорстоке поводження – це знущання над тваринами, вчинене із застосування жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування тварин одна на одну, учинене з хуліганських мотивів [7, с. 230].

Поряд з українським визначенням у світі існують й інші. Так наприклад, Ф.Р. Асціоне говорить, що жорстоке поводження – це «неприйнятна в суспільстві поведінка, в результаті якої особа умисно заподіює непотрібний біль, страждання, стрес і (або) смерть тварині».

А.Р. Фелтхаус і С.Р. Келлерт зазначають, що це «умисне, неодноразове і недоцільне заподіяння фізичної шкоди тварині у спосіб, який, швидше за все, призведе до серйозних каліцтв».

Г. Вермулен та Дж. С. Одендалл зазначають, що «дане діяння може відбуватись у формі дії або бездіяльності, тобто відсутності належного догляду за твариною».

Якщо говорити про домашніх улюбленців, то в українському законодавстві також врегульовані питання зобов'язань господарів щодо своїх тварин. Дані зобов'язання зазначені в статті 22 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», а саме передбачено, що: господарі повинні дбати про домашню тварину, надавши їй достатню для неї кількість їжі та води, надавати тварині можливість рухатись, спілкуватись з собі подібними, також господарі мають забезпечити намордник, повідку, які потрібні для прогулянки на свіжому повітрі. Також кожна домашня тварина має бути забезпечена нашійником з ідентифікуючими позначками, своєчасним отриманням ветеринарних послуг. До того ж, кожен господар зобов'язується повідомляти відповідні структури про нанесення твариною шкоди здоров'ю людини або іншій тварині [7, с. 230].

Що ж стосується юридичної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, то в Україні за це передбачено адміністративну (стаття 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення) та кримінальну (стаття 299 Кримінального кодексу України) відповідальність [5, с. 615].

Адміністративна відповідальність передбачена за знущання, завдання побоїв, фізичного болю, страждань, залишення напризволяще, порушення правил утримання тварин щодо однієї чи більше тварин, пропаганда жорстокого поводження з тваринами. Ці дії тягнуть за собою відповідальність у вигляді штрафу від 200 до 500 неоподаткованих мінімумів громадян, можливо з конфіскацією тварини, або арешт на строк до п'ятнадцяти діб, також можливий з конфіскацією тварини [8, с. 1122].

Кримінальна відповідальність настає за жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, в тому числі з безпритульними, порушення правил транспортування тварин, у випадку, якщо дані дії призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва або смерті тварини, а також нацькування тварин одна на одну, якщо вчиняється з хуліганських або ж корисливих мотивів, до того ж настає за пропаганду, заклики до дій, які мають ознаки жорстокого поводження, і сюди ще можна віднести поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Відповідальність за дії, що передбачені Кримінальним кодексом України караються обмеженням волі на строк від одного до трьох років, позбавленням волі на строк від двох восьми років з конфіскацією тварини [9, с. 131].

Але на жаль, практика не завжди збігається з теорією. Довести жорстоке відношення до тварин дуже

складно, потрібна гарна, сильна, достовірна доказова база. А так як дана категорія справ відноситься до злочинів/проступків легкої тяжкості та суспільної небезпечності, то на жаль, працівникам правоохоронних органів, просто лінь займатися кропіткою роботою по зібранню доказової бази. А отже відсоток людей, які несуть юридичну відповідальність, саме юридичну, а не моральний осуд з боку суспільства наприклад, дуже і дуже мало. А це є великою прогалиною нашого законодавства [2, с. 53–61].

Також прошу звернути увагу, що законодавець у Кримінальному кодексі України чітко зазначає, що відповідальність наступає за спричинення шкоди тваринам, а саме безхребетним. Тобто, згідно з кодексом тільки за жорстоке ставлення до безхребетних тварин наступає кримінальна відповідальність, що також є великою прогалиною, та колізією з міжнародним правом, адже в Конвенціях не йдеться мова про якийсь конкретний вид тварин.

Таким чином, можна відмітити, що відношення до тварин з часом змінюється, наразі в сучасному світі можна помітити більш гуманне та етичне ставлення до тварин, як домашніх так і диких.

Це помічається й на законодавчому рівні, як у всьому світі на міжнародній арені, так і на національному українському рівні.

Наша держава зробила великий крок на зустріч толерантному, гуманному, мирному майбутньому і впровадила в своє законодавство моменти, що стосуються поводження з тваринами.

Але дана сфера залишається не ідеальною, адже ще не всі питання врегульовані в законодавстві, дуже багато існує протиріч з нормами міжнародного права.

Отже, вивчивши проблему жорстокого поводження з тваринами, пропоную наступне:

1) створити і прийняти певний план дій щодо ще більш гуманного відношення до тварин на рівні національного законодавства, і у відповідності відповідно до стандартів, прийнятих Радою Європи про захист тварин;

2) підписати та ратифікувати міжнародні документи про захист тварин;

3) розширити дію статті 299 Кримінального кодексу на всі види тварин, без будь-яких обмежень;

4) вдосконалити процедуру реагування поліції та інших уповноважених суб'єктів на факти жорстокого поводження з тваринами;

5) проводити інформаційні заходи як серед правоохоронців, так і серед населення, розказуючи їм про важливість охорони та захисту тварин в цьому світі.

Я переконана, що увага суспільства до проблеми жорстокого поводження з тваринами в сукупності із сталою державною політикою щодо її вирішення матимуть наслідком удосконалення законодавства та наближення відповідності теорії до практики, а отже і приближення до європейських демократичних стандартів.

Список використаних джерел:

1. Вербіцька М. В. Юридична відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2014. Вип. 1. Т. 3. С. 9–14.
2. Вереша Р. В. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами (порівняльно-правовий аспект). *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 1(29). С. 53–61.
3. Ворона В. А. Етико-правові аспекти законодавчого забезпечення захисту тварин. *Молодий вчений*. 2016. № 3(30). С. 572–577.
4. Грінченко О. О. Формування етичного ставлення до тварин: міжнародно-правовий та внутрішньодержавний аспекти. *Укр. часопис міжнародного права*. 2013. № 5(12). С. 329–331.
5. Кримінальна та адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : монографія / Д. О. Калмиків, А. О. Данилевський. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 615 с.
6. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21.02.2006р. № 3447-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 27. Ст. 230.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради РСР*, 1984 р. Ст. 1122.
8. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

Качурінер В. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства

Міжнародного гуманітарного університету

ORCID: 0000-0003-2553-5071

ІНТЕГРАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПИТАНЬ В АГРАРНУ ПОЛІТИКУ ЄС

INTEGRATION OF ENVIRONMENTAL ISSUES IN THE AGRICULTURAL POLICY OF THE EU

У статті здійснено загальний огляд інтеграції екологічних питань в аграрну політику ЄС. Проаналізовано деякі основні акти права Європейського Союзу, які запровадили інтеграцію екологічних питань у сферу сільськогосподарського виробництва. Так, підкреслено, що П'ята та Шоста Програми дій у галузі навколишнього середовища встановили необхідність розгляду екологічних проблем у рамках аграрного права.

Проаналізовано таке поняття як сталий розвиток та підкреслено, що однією з суттєвих ознак сталого розвитку сільського господарства в Європейському Союзі є інтеграція екологічних питань та правил захисту навколишнього середовища до системи аграрного права Європейського Союзу.

Підкреслено особливість принципу інтеграції, який стосується не лише навколишнього середовища, але й усього європейського права, адже застосовується до усіх дій і політики Європейського Союзу. В результаті застосування цього принципу, під час регулювання питань в аграрній сфері беруться до уваги вимоги щодо охорони навколишнього середовища.

Позначено, що сутність екологічної стратегії ЄС в рамках законодавства про сільське господарство полягає у застосуванні адресних агроекологічних заходів, які формують обов'язкову частину всіх регіональних програм розвитку сільських районів. Підкреслено, що дотримання мінімальних екологічних стандартів є невід'ємною частиною програм підтримки сільського господарства.

Проаналізовано Директиву ЄС про нітрати від 1991 р., яка містить положення, що стосуються моніторингу якості води, порядку позначення зон, сприйнятливих до нітратів та ін.

Прикладами національних та регіональних агроекологічних програм є екологічно сприятлива активізація сільського господарства; інтегроване управління сільськогосподарським виробництвом; охорона ландшафтів, боліт, лісів.

Підкреслено, що внаслідок реалізації агроекологічних програм рівень фінансування з боку ЄС значно збільшився. Окрім заходів, спрямованих на фінансове стимулювання дотримання вимог екологічного законодавства, програми ЄС містять низку заходів юридичної відповідальності за порушення агроекологічного законодавства.

Зроблено висновок, що сутність екологічної стратегії ЄС у рамках законодавства про сільське господарство полягає у застосуванні адресних агроекологічних заходів, які формують обов'язкову частину всіх регіональних програм розвитку сільських районів.

Ключові слова: аграрна політика ЄС, сільське господарство, інструменти, інтеграція, агроекологічні заходи.

The article provides a general overview of the integration of environmental issues into the agricultural policy of the EU. Some main legal acts of the European Union, which introduced the integration of environmental issues into the field of agricultural production, were analyzed. Thus, it was emphasized that the Fifth and Sixth Environmental Action Programs established the need to consider environmental problems within the framework of agrarian law.

The concept of sustainable development is analyzed and it is emphasized that one of the essential features of the sustainable development of agriculture in the European Union is the integration of environmental issues and environmental protection rules into the system of agrarian law of the European Union.

The peculiarity of the principle of integration is emphasized, which applies not only to the environment, but also to all European law, because it is applied to all actions and policies of the European Union. As a result of the application of this principle, environmental protection requirements are taken into account when regulating issues in the agrarian sphere.

It is noted that the essence of the EU environmental strategy within the framework of the legislation on agriculture consists in the application of targeted agro-ecological measures, which form a mandatory part of all regional programs for the development of rural areas.

The EU Directive on Nitrates from 1991, which contains provisions related to water quality monitoring, the procedure for marking zones susceptible to nitrates, etc., was analyzed.

It is emphasized that as a result of the implementation of agro-ecological programs, the level of funding from the EU has significantly increased. In addition to measures aimed at financial stimulation of compliance with the requirements of environmental legislation, EU programs contain a number of measures of legal responsibility for violations of agro-ecological legislation.

It was concluded that the essence of the EU's environmental strategy within the framework of the legislation on agriculture consists in the application of targeted agro-ecological measures, which form an obligatory part of all regional programs for the development of rural areas.

Key words: EU policy, agriculture, tools, integration, agro-ecological measures.

Сьогодні баланс між природою та сільським господарством похитнувся в бік негативного впливу останнього на навколишнє середовище. Це пов'язано з такими проблемами як питання відновлення родючості ґрунтів, усунення негативних наслідків техногенного впливу на сільськогосподарські землі, забезпечення сталого виробництва екологічно чистої продукції та ін. Ці причини обумовили потребу сталого розвитку сільського господарства.

Сталий розвиток визначається такими параметрами, як: підтримання загального високого рівня життя; підтримання постійного доступу до природних ресурсів; переорієнтація технологій та управління ризиками; злиття навколишнього середовища та економіки; подолання заподіяння шкоди навколишньому середовищу [1, р. 87]. В 1992 році після Зустрічі на вищому рівні в Ріо-де-Жанейро концепція «сталого розвитку» почала домінувати на національному, наднаціональному та міжнародному рівні. Хоча у науці міжнародного права не існує єдиної думки з приводу цього принципу [2, р. 10; 3, р. 909–925], однак Міжнародний Суд ООН в рішенні по справі «Gabcikovo-Nagymaros» визначив «сталий розвиток» як «концепцію»: «Необхідність сумістити економічний розвиток з охороною навколишнього середовища адекватно виражена в концепції сталого розвитку» [4, р. 74–75].

С. М. Кравченко підкреслює, що сталий розвиток має дві основні характеристики [5, с. 29]: 1) політики, що приймають рішення, повинні думати і турбуватися як про нинішнє, так і майбутні покоління; 2) питання охорони навколишнього середовища, економічні та соціальні питання не можуть розглядатися ізольовано, вони мають бути інтегровані.

О. К. Вишняков розуміє, що сталий розвиток передбачає чистіше навколишнє середовище та врахування соціально-економічних методів з метою покращення загальної якості життя громадян ЄС [6, с. 520–521].

Підкреслимо, що для досягнення сталого розвитку необхідно звертати увагу не лише безпосередньо на три взаємопов'язані його компоненти – економічний, соціальний та екологічний [7, с. 250] – а й такі питання, як узгодженість політики ЄС, покращення управління на усіх рівнях збільшення фінансових ресурсів для реалізації даної політики. Розвиток і застосування принципу сталого розвитку в Європейському Союзі тісно пов'язаний із процесами в цьому напрямку на міжнародній арені. Прийняття міжнародно-правових документів чи проведення конференцій або зустрічей із питань сталого розвитку впливає на здійснення відповідних заходів на рівні Європейського Союзу й окремих держав-членів.

Однією з суттєвих ознак сталого розвитку сільського господарства в Європейському Союзі є інтеграція екологічних питань та правил захисту навколишнього середовища до системи аграрного

права Європейського Союзу. Інтеграція екологічних проблем у всі сфери політики ЄС була вперше оприлюднена на саміті Європейської Ради в Кардіффі в 1998 р. Саме з цього часу почалась інтеграція екологічних питань у різні політики ЄС, зокрема, і спільну аграрну політику ЄС. Варто позначити, що саме з цього часу встановлюється важливість впровадження природоохоронних вимог у сферу сільськогосподарського виробництва.

Інтегрована політика як добровільний інструмент у сфері сільського господарства запроваджує інтеграції екологічних питань у Спільну сільськогосподарську політику. Зв'язок між сільським господарством та навколишнім середовищем базується на понятті «стале сільське господарство». Це означає, що управління природними ресурсами повинно здійснюватися так, щоб їх можна було використовувати і в майбутньому. Діяльність у сфері сільського господарства спрямовується на охорону, захист та покращення якості води, повітря та ґрунтів, збереження біорізноманіття та ландшафту [8, с. 238].

М.М. Микієвич підкреслює особливість принципу інтеграції: він полягає в тому, що цей принцип стосується не лише навколишнього середовища, але й усього європейського права, адже застосовується до усіх дій і політики Європейського Союзу [9, с. 84]. Отже, під час регулювання питань в аграрній сфері беруться до уваги вимоги щодо охорони навколишнього середовища.

Важливе місце в політиці ЄС займає досягнення балансу між конкурентоспроможною сільськогосподарською продукцією та дотриманням норм з охорони навколишнього середовища. Таким чином, інтеграційний процес націлений на зближення аграрної та екологічних політик, який представлений у вигляді стратегічного підходу щодо інтеграції екологічних вимог в сільське господарство.

Правову основу подібного роду діяльності становлять численні нормативно-правові акти, наприклад, питання інтеграції екологічних вимог в інші політики було позначено в П'ятій Програмі дій у галузі навколишнього середовища, яка наголосила на необхідності розгляду екологічних проблем у рамках аграрного права [10, р. 10]; в Шостій Програмі дій ЄС в галузі довкілля, основу якої становить реалізація екологічних заходів у різні сфери діяльності суспільства [11].

Загалом сутність екологічної стратегії ЄС в рамках законодавства про сільське господарство полягає у застосуванні адресних агроекологічних заходів, які формують обов'язкову частину всіх регіональних програм розвитку сільських районів. Дотримання мінімальних екологічних стандартів є невід'ємною частиною програм підтримки сільського господарства.

У сферу регулювання аграрного законодавства було також запроваджено особливі природоохоронні заходи (наприклад, добровільне скорочення

посівних площ під час виробництва зернових культур). Додатково держави-члени мають право надати особливий статус своїй території, фермери отримують підтримку з боку держави за умови виконання заходів щодо захисту навколишнього середовища.

Реформа аграрного законодавства 2003 р. надала нового імпульсу екологічній інтеграції, яка запровадила нові та вдосконалені заходи щодо охорони навколишнього середовища в основи аграрної політики.

Взаємини між сільськогосподарською діяльністю та діяльністю з охорони навколишнього середовища ґрунтуються на принципі сумлінного ведення сільського господарства. Це передбачає щонайменше дотримання екологічного законодавства ЄС та держав-членів. Основою сумлінного ведення сільського господарства є дотримання вимог Директиви про нітрати 1991 р. [12]. Директив встановила такі цілі: знизити забруднення води нітратами в процесі сільськогосподарської діяльності та запобігти їй подальшому забрудненню. Директива містить положення, що стосуються моніторингу якості води, порядок позначення зон, сприйнятливих до нітратів та інших питань.

Якщо фермери не дотримуються екологічних вимог, то застосовуються відповідні санкції, які можуть призводити до зниження або повного скасування державних інвестицій. Практичним кроком в інтеграції екологічних проблем до аграрного законодавства ЄС є реалізація агроекологічних заходів, що сприяють захисту навколишнього середовища та підтримки сільських районів.

Прикладами національних та регіональних агроекологічних програм є екологічно сприятлива активізація сільського господарства; інтегроване управління сільськогосподарським виробництвом та органічним землеробством; охорона ландшафтів, історичних пам'яток та пам'яток природи, збереження полезахисних смуг, боліт, лісів. Внаслідок реалізації агроекологічних програм рівень фінансування Європейським Союзом значно збільшився.

Слід врахувати, що агроекологічні заходи націлені, перш за все, на захист земель і можуть включати в себе цілий спектр правових інструментів, таких як системи управління сільськогосподарським виробництвом, а також безорна обробка ґрунту, використання добрив, зниження використання пестицидів, стимулювання збалансованої сівозміни, оздоровлення ґрунтів, зниження ерозії. Всі ці та багато інших заходів сприяють покращенню якості земель сільськогосподарського призначення. Норми ст. 3 Регламенту Ради 1259/99 містять вказівку на активне застосування державами-членами цих заходів та встановлення санкцій за їх недотримання (Регламент

діяв до 2004 р.) [13].

У спільному дослідженні англійські юристи А. Джонс і Дж. Кларк наголошують, що правове регулювання ведення сільського господарства, яке здійснюється шляхом фіксації на законодавчому рівні позначених вище правових інструментів, що надає державам-членам ЄС низку можливостей [14, р. 12–14]. Насамперед, держави мають гарантію того, що екологічні покращення, досягнуті у певних регіонах, не втратять своєї ефективності через ведення сільськогосподарського виробництва з порушенням встановлених технологій, що в кінцевому рахунку може призвести до забруднення навколишнього середовища. По-друге, застосування агроекологічних заходів, як правових засобів, дозволяє зазначеним державам встановити баланс між інтенсивним веденням сільського господарства та охороною навколишнього природного середовища.

Крім зазначених вище заходів, спрямованих на фінансове стимулювання дотримання вимог екологічного законодавства, програми ЄС містять низку заходів юридичної відповідальності за порушення агроекологічного законодавства. Вони можуть включати встановлення штрафів за скоєння екологічних правопорушень під час ведення сільського господарства, скасування заходів для підтримки ринкових цін, скорочення посівних площ із компенсацією збитків та інших.

Спільне застосування агроекологічних заходів, екологічного законодавства до інструменту сукупної участі є ключовим елементом у забезпеченні максимальної конкурентоспроможності сільського господарства з мінімальним дотриманням екологічних вимог.

Принцип дотримання фермерами вимог щодо захисту довкілля як умова отримання прибутку було включено до принципів аграрного права. Щодо політики з розвитку сільських районів – в цій сфері відбувається підтримка таких районів шляхом інвестування сільськогосподарських холдингів, покращення процесу обробки та реалізації сільськогосподарської продукції та дотримання в процесі сільськогосподарського виробництва мінімальних стандартів захисту навколишнього середовища. Слід зазначити, що дотримання вимог щодо захисту навколишнього середовища при веденні сільськогосподарської діяльності є запорукою сталого розвитку сільського господарства в ЄС. Загалом сутність екологічної стратегії ЄС у рамках законодавства про сільське господарство полягає у застосуванні адресних агро-екологічних заходів, які формують обов'язкову частину всіх регіональних програм розвитку сільських районів.

Список використаних джерел:

1. Anton Donald K., Dinah L. Shelton. Environmental Protection and Human Rights. Cambridge University Press, 2011. 1124 p.
2. Sands P. Principles of International Environmental Law. 2-d ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 1248 p.

3. Fitzmaurice M. A. The contribution of environmental law to the development of modern international law. *Theory of international law at the threshold of the 21-st century* : Essays in honour of Krzysztof Skubiszewski. The Hague: Kluwer Law International, 1966. P. 909–925.
4. Gabcikovo-Nacumaros Project. *International Court of Justice Reports. General List*. 1997. № 92. 81 p.
5. Кравченко С. М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища : підручник. Л. : Вид. центр ЛНУ, 2002. 336 с.
6. Вишняков О. К. Право Європейського Союзу. Одеса: Фенікс, 2013. 883 с.
7. Качурінер В. Л. Принципи та правові важелі екологічної політики Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2014. № 6-1. С. 247–253.
8. Качурінер В. Л. Правові інструменти екологічної політики Європейського Союзу у сфері виробництва. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 236–241. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.2.35>
9. Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища : навчальний посібник. Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2004. 256 с.
10. Gillies D. A Guide to EC Environmental Law. Earthscan, 1999. 185 p.
11. Decision № 1600/2002/EC of the European Parliament and of the Council of 22 July 2002 laying down the Sixth Community Environment Action Programme. *Official Journal of EU*. 2002. L 242. P. 1–15.
12. Council Directive 91/676/EEC of 12 December 1991 concerning the protection of waters against pollution caused by nitrates from agricultural sources *Official Journal of EU*. 1991. L 375. P. 1–8.
13. Council Regulation № 1259/1999 of 17 May 1999 establishing common rules for direct support schemes under the common agricultural policy. *Official Journal of EU*. 1999. L 160. P. 113–118.
14. Jones A., Clark J. The modalities of European Union Governance: New Institutional Explanations Of *Agri-Environment Policy*. Oxford : Oxford University Press, 2001. 246 p.

УДК 349.414

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.5>

Костицький В. В.,

доктор юридичних наук,
академік (дійсний член) Національної академії правових наук України,
професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
президент Міжнародної екологічної академії
ORCID: 0000-0003-1692-9810

Костицька І. О.,

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник, завідувач відділу
Дослідницької служби Верховної Ради України
ORCID: 0000-0003-2336-1426

Микитюк М. А.,

доктор юридичних наук,
професор Інституту Управління державної охорони
України Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-1795-7312

Суходольська А. А.,

кандидат юридичних наук, старший викладач
Національного авіаційного університету
ORCID: 0000-0002-5794-9167

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИННЕ ПОСЯГАННЯ НА КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ У ХОДІ РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

ON THE ISSUE OF LEGAL LIABILITY FOR CRIMINAL ENCROACHMENT ON A PERSON'S CONSTITUTIONAL RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT DURING RUSSIAN MILITARY AGGRESSION IN UKRAINE

У статті розглядаються поняття і види екологічних правопорушень як підстави юридичної відповідальності, аналізуються зміст дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової, кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення, а також ставиться питання про виокремлення конституційної та міжнародно-правової відповідальності у системі охорони довкілля. Інститут юридичної відповідальності досліджується у контексті розгляду охорони довкілля у якості спільного обов'язку держави, громадянського суспільства та особи. Основою статті є розгляд проблем відповідальності за екологічні злочини, скоєні у ході російської воєнної агресії проти України. Автор пропонує будувати екологічну стратегію не тільки з врахуванням економіко-правового механізму охорони довкілля та відбудови соціально-економічного життя, а забезпечення сталого розвитку за рахунок відновлення довкілля в Україні, формування придатного і безпечного для життя людини, тваринного і рослинного світу. У статті надається поняття юридичної відповідальності за екологічні правопорушення та їх суб'єктів, розкривається його зміст як підстави юридичної відповідальності за екологічні злочини, класифікуються види таких порушень (посягання на право громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушення норм екологічної безпеки; порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів, токсичних радіоактивних речовин та відходів; інші правопорушення як на стадії прийняття рішень державним керівництвом, представниками збройних сил росії, бомбардування об'єктів атомної енергетики та створення загрози радіоактивного забруднення довкілля, руйнування дамб та інших об'єктів природоохоронного призначення, використання хімічної зброї, знищення природо-заповідних об'єктів. Міжнародно-правову відповідальність за екологічні злочини в умовах війни автор розглядає як частину системи відповідальності за міжнародним публічним правом і визначається як накладення на суб'єкта міжнародного права за скоєне ним порушення екологічних вимог, певних стягнень і обмежень, а також зобов'язань щодо компенсації завданої екологічної шкоди, а суб'єктами такої відповідальності називає держав та посадових осіб цієї держави. З огляду на тенденцію розширення взаємного «перетікання» прогресивних екологічних ідей між національним

та міжнародним екологічним правом, закріпленням у нормах національного конституційного права та у міжнародному екологічному праві спільної відповідальності держави, громадянського суспільства та людини за стан довкілля та його збереження в інтересах теперішнього і майбутніх поколінь, автор вносить пропозиції щодо судового порядку вирішення питань компенсації шкоди, заподіяної у результаті російської воєнної агресії в Україні.

Ключові слова: російська воєнна агресія проти України, екологічні правопорушення та екологічні злочини, екологічне правопорушення як підстава юридичної відповідальності, забезпечення сталого розвитку як умова відновлення економіки у повоєнний період, Екологічна Конституція Землі.

The article examines the concepts and types of environmental offenses as grounds for legal liability, analyzes the content of disciplinary, administrative, civil, and criminal liability for environmental offenses, and also raises the question of distinguishing constitutional and international legal liability in the system of environmental protection. The institution of legal responsibility is studied in the context of consideration of environmental protection as a joint duty of the state, civil society and the individual. The basis of the article is consideration of the problems of responsibility for environmental crimes committed during the russian military aggression against Ukraine. The author proposes to build an ecological strategy not only taking into account the economic and legal mechanism of environmental protection and reconstruction of socio-economic life, but also ensuring sustainable development through the restoration of the environment in Ukraine, the formation of a world suitable and safe for human, animal and plant life. The article provides the concept of legal responsibility for environmental crimes and their subjects, reveals its content as the basis of legal responsibility for environmental crimes, classifies the types of such violations (encroachment on the right of citizens to an ecologically safe natural environment; violation of environmental safety standards; violation of environmental protection requirements during storage, transportation, use, disposal and burial of chemicals, toxic radioactive substances and waste; other offenses both at the stage of decision-making by the state leadership, representatives of the russian armed forces, bombing of nuclear energy facilities and creating a threat of radioactive pollution of the environment, destruction of dams and other objects of environmental protection purpose, use of chemical weapons, destruction of nature-protected objects. The author considers the international legal responsibility for environmental crimes in conditions of war as part of the system of responsibility for the international public by international law and is defined as the imposition on the subject of international law for the violation of environmental requirements, certain fines and restrictions, as well as obligations regarding compensation for environmental damage, and states and officials of this state are the subjects of such responsibility. In view of the tendency to expand the mutual «flow» of progressive ecological ideas between national and international environmental law, the consolidation in the norms of national constitutional law and international environmental law of the joint responsibility of the state, civil society and man for the state of the environment and its preservation in the interests of present and future generations, the author makes suggestions regarding the judicial procedure for resolving issues of compensation for damage caused as a result of russian military aggression in Ukraine.

Key words: russian military aggression against Ukraine, environmental offenses and environmental crimes, environmental offense as a basis for legal responsibility, ensuring sustainable development as a condition for economic recovery in the post-war period, Ecological Constitution of the Earth.

Взаємодія суспільства і довкілля в останнє десятиліття характерна двома протилежними тенденціями: з одного боку, наростання кризових явищ в економіці уповільнює темпи експлуатації природних ресурсів та забруднення довкілля, а з другого боку спостерігаємо загострення кліматичних загроз, небезпеку глобального потепління, дефіциту питної води, обезліснення, опустелення значних площ земель та скорочення територій, придатних для сільськогосподарського виробництва. До цих складових додаються війни, які стають все більш руйнівними, що проявилось як регіональна екологічна криза у сучасній Україні, обумовлена російською воєнною агресією проти України. Можна нагадати, що за останні 55 століть людство жило у мирі лише 300 років, натомість в усі інші роки відбулося близько 15 тис. війн, в яких було знищено щонайменше 3,6 млрд людей, руйнувалися цілі міста та цивілізації [1, с. 15].

Але масштаби руйнувань довкілля, які зараз мають місце в Україні у результаті повномасштабної російської агресії як другого етапу антиукраїнської війни 2014–2022 років за неповних дев'ять місяців

перевершили руйнування майже семирічної другої світової війни. Їх головна особливість – руйнування життєвого середовища людини.

В основу здійснення екологічної стратегії в сучасних українських умовах слід покласти не тільки ефективний економіко-правовий механізм охорони довкілля і відбудови соціально-економічного життя, оснований на взаємодії адміністративних та економічних засобів вирішення екологічних проблем і забезпечення сталого розвитку, а відновлення довкілля, придатного і безпечного для життя людини, тваринного і рослинного світу. Важливою і першопочатковою задачею тут має бути застосування інституту юридичної відповідальності за екологічні злочини, скоєні в ході російської воєнної агресії проти України.

Завдання правового регулювання у цьому контексті має полягати насамперед у тому, щоб допомогти розв'язати проблеми реальності застосування санкцій, визначити належних суб'єктів відповідальності, ідентифікувати ці злочини, залучити важелі міжнародно-правового впливу на агресора. Такий підхід має стати основою екологічної політики держави як системи намірів, програм та засобів їх реалізації

з метою досягнення цілей охорони навколишнього природного середовища [1; 2, с. 176–177].

Основою таких досліджень має бути врахування обов'язок сучасної держави та міжнародних організацій забезпечити реалізацію конституційного права людини на сприятливе для життя довкілля. Відправні положення щодо змісту та спрямованості державної екологічної політики України на цьому етапі мають охоплювати заходи, спрямовані на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захист життя і здоров'я людини, охорону і раціональне використання і відтворення природних ресурсів, відмови на час відновлення економіки та довкілля від використання традиційних методів охорони довкілля та реалізації екологічної функції держави, зосередження увагу на «третій опорі» системи охорони довкілля, якою є інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення і злочини.

Інституту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення притаманні проблеми, які характеризують юридичну відповідальність взагалі. Зазначимо, що юридична відповідальність за екологічні правопорушення – це застосування передбачених національним законом та нормами міжнародного права засобів впливу до порушників законодавства про охорону довкілля. Інститут юридичної відповідальності займає особливе місце в системі економіко-правового механізму охорони довкілля, оскільки взаємопов'язаний з усіма його підсистемами [9]. Залишаючись інститутом екологічного права, юридична відповідальність включається як вид діяльності по застосуванню санкцій до порушників еколого-правових норм екологічних санкцій, визначених нормами міжнародного права та українським законодавством.

На нашу думку, інститут юридичної відповідальності сьогодні слід надалі вдосконалювати шляхом розширення санкцій майнового характеру, оскільки кримінально-правова репресія, навіть смертна кара не забезпечують підвищення ефективності юридичної відповідальності у демократичному суспільстві [10]. Мова також йде про недопущення ігнорування принципу невідворотності юридичної відповідальності.

Доречно нагадати про загальновизнане визначення екологічного правопорушення як противоправного діяння, яке завдає екологічної шкоди чи створює реальну загрозу завдання такої шкоди, або порушує права і законні інтереси суб'єктів екологічного права [3; 4]. Однак говорити про можливість застосування норм російського законодавства в умовах російського тоталітаризму та одноособової диктатури було б нерозважливо. Звідси, необхідні теоретико-правові напрацювання щодо складу екологічних злочинів, скоєних в Україні в ході війни, а далі про пошуки механізмів реалізації юридичної відповідальності та застосування санкцій як щодо російської держави, так і щодо державних і військових керівників та військовослужбовців.

Застосування санкцій за екологічні правопорушення і злочини обумовлене видовим розмаїттям екологічних правопорушень та законодавчим закріпленням розгалуженої системи екологічних вимог, які включають вимоги щодо екологічної безпеки, раціонального природокористування, охорони навколишнього природного середовища [3]. В їх числі можна виділити лісові, земельні, атмосферно-повітряні, фауністичні, флористичні, гірничі та інші екологічні правопорушення. Можемо також говорити про екологічні правопорушення на стадії прийняття рішень державним керівництвом і представниками збройних сил росії.

Слід зазначити, робота щодо включення інституту юридичної відповідальності за екологічні злочини в Україні у ході російської воєнної агресії має враховувати перелік екологічних правопорушень, сформульований з врахуванням міжнародно-правових норм і закріплений у ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Це, зокрема, порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушення норм екологічної безпеки; допущення наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на довкілля; порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів, токсичних радіоактивних речовин та відходів; порушення вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України.

Водночас законодавством можуть бути встановлені й інші види екологічних правопорушень, у тому числі і воєнні злочини. Маємо на увазі бомбардування об'єктів атомної енергетики та створення загрози радіоактивного забруднення довкілля, руйнування дамб та інших об'єктів природоохоронного призначення, використання хімічної зброї, знищення природо-заповідних об'єктів тощо.

Як і в інших державах (Австрії, Македонії, Молдови, Польщі, Португалії, Словенії, Угорщини, України, Узбекистані) у російській конституції закріплено право людини на екологічно чисте довкілля, обов'язок держави виконувати екологічну функцію у своїй діяльності, причому, ані конституція, ані закони не обмежують здійснення екологічної функції держави виключно територією російської федерації, а поширюють її на міжнародну сферу [4; 5].

Тому можемо говорити як про юридичну, так і про політичну та моральну відповідальність російської держави, державного і військового керівництва, військовослужбовців за екологічні злочини, скоєні на території України всупереч українському законодавству, нормам міжнародного екологічного та гуманітарного права, але також і російського екологічного

законодавства. Причинами скоєння екологічних злочинів тут можна назвати еколого-правовий нігілізм, цинічне ігнорування та грубе порушення норм і правил міжнародного гуманітарного права та екологічної безпеки в ході воєнних дій.

Міжнародні екологічні злочини є видом міжнародних екологічних правопорушень, а тоді сутність міжнародної відповідальності за екологічні злочини полягає не тільки у виникненні у суб'єкта міжнародного права навколишнього середовища, який порушив передбачені вимоги, несприятливих наслідків, а й притягнення до кримінальної відповідальності конкретних осіб [6–9].

Сьогодні маємо підстави стверджувати, що результатом російської воєнної агресії став екоцид, який виявляється у широкомасштабному руйнуванні життєвого середовища в Україні, масовому забрудненні земель, атмосфери і водного середовища із застосуванням методів і засобів ведення воєнних дій, які мають на меті завдати великої і довготривалої шкоди природному середовищу (ст. 35 Протоколу I до Женевських конвенцій 1949) [5; 6]. Розглядаємо екоцид як

масштабне посягання на право людини на сприятливе для життя довкілля, а також інші екологічні права людини, які випливають із цього загального права.

Результати такої широкомасштабної атаки на середовище проживання Українського народу та порушення права людини на сприятливе навколишнє природне середовище обумовлюють концентрацію уваги світового співтовариства на проблемах охорони довкілля в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Останнє обумовлює необхідність закріпленням у нормах національного конституційного права та міжнародному екологічному праві спільної відповідальності держав, інститутів глобального громадянського суспільства і людини за стан довкілля та його збереження в інтересах теперішнього і майбутніх поколінь, що можна визначити як міжнародно-правовий екологічний імператив [7], сприйнятий майже у всіх державах світу, який варто юридично закріпити в Екологічній Конституції Землі [8], чому має передувати гармонізація норм національного та міжнародного права, що передбачають юридичну відповідальність за екологічні правопорушення і злочини.

Список використаних джерел:

1. Костицький В., Піскорський Ю. Соціолого-правові основи відповідальності за воєнні злочини за сучасних умов (підрозділ у колективній монографії «Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану : колективна монографія : у 4 т. / заг. ред. : Стефанчук Р. О., Мишак І. М., Савченко Л. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ : Вид-во «Людмила», 2022. ISBN 978-617-555-031-1 Т. 4 : Відповідальність за вчинення злочинів під час вторгнення Російської Федерації в Україну: міжнародно-правовий і національний аспекти / відп. ред. Коваленко А. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. 2022. 306 с. ISBN 978-617-555-035-9».
2. Костицький В. В. Організаційно-правовий механізм регулювання в галузі охорони довкілля. Київ : Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 1997. 120 с.
3. Екологічне право України. Академічний курс : підручник для студ. вищих навч. закл. / Г. І. Балук [та ін.] ; заг. ред. Ю. С. Шемшученко ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Київ. ун-т права. 2-ге вид. Київ : Юридична думка, 2008. 720 с.
4. Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля. Львів, 2002.
5. https://www.google.com.ua/search?q=%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96+%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97+1949&sxsrf=ALiCzsbA3CsDCN7kyQ0f5MmqdpU-pub-gg%3A1659348890468&source=hp&ei=mqfnYuPvGIa-xc8PhOCv6As&iflsig=AJK0e8AAAAAYue1qpZFWVDYFnJou1DUepT9qALo4xrE&oq=%D0%96%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85+%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B9+1949&gs_lcp=Cgnd3Mtd2l6EAEYAZIFCAAQgAQyBQgAEMsBMgUIABDLATIGCAAQHhAWMgYIABAeEBYyBggAEB4QFjIGCAAQHhAWMgYIABAeEBYyBggAEB4QFjoHCCMQ6gIQJ1DQE1jQE2DiJWgBcAB4AIABkAGIAZABkgEDMC4xmAEAAoAECOAEBsAEK&scient=gws-wiz
6. Костицький В. В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. Про українське право. *Часопис кафедри теорії та історії держави і права*. Київ. Нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / за заг. ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2010. Чис. V. С. 312–322.
7. Костицький В. В. Міжнародно-правовий етичний імператив як основа теоретико-методологічного забезпечення розвитку екологічного права. *Право України*. 2011. № 2. С. 20–33.
8. Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади / В. В. Костицький та ін. ; за ред. акад. НАН України, д-ра екон. наук, проф. Ю. Ю. Туниці. Львів : РВВ НЛТУ України, 2011.
9. Бориславський Л. Конституційна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності. Режим доступу до інформації: <http://www.lawyer.org.ua>
10. Костицький В. Проблеми смертної кари в Україні. *Право України*. 1997. № 3. С. 26–28.
11. Бринчук М. М. Экологическое право : учебник. 2-е изд., перераб и доп. Москва : Юрист, 2004. С. 354.

УДК [342.951:347.775](477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.6>

Кравченко О. М.,

кандидат юридичних наук, докторант

Національного університету біоресурсів і природокористування України

ORCID: 0000-0002-8870-7662

ОХОРОНА КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

PROTECTION OF CONFIDENTIAL INFORMATION IN UKRAINE

У статті розглядається охорона конфіденційної інформації в Україні, а також можливі шляхи законодавчого удосконалення конфіденційної інформації в Україні. Автор виокремлює особливості захисту конфіденційної інформації в сьогоденнішніх реаліях України. Запропоновано вдосконалене визначення конфіденційної інформації в Україні, а саме: конфіденційна інформація – це інформація, що має цінність для фізичної особи, в тому числі інформація про сімейні секрети фізичної особи, інша інформація про фізичну особу, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

Враховуючи те, що на сьогодні в Україні не має чіткого законодавчого розмежування між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею. Суб'єкт господарювання на власний розсуд секретить свою комерційно та економічно цінну інформацію, а саме конфіденційно (КІ) або комерційна таємниця (КТ). Саме тому потрібна чітка законодавча дивергенція між КІ та КТ в Україні.

Предметом нашої наукової розвідки є охорона конфіденційної інформації в Україні. Об'єктом адміністративно-правових відносин у сфері охорони конфіденційної інформації в Україні є дії суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють захист конфіденційної інформації. А саме, наступні дії суб'єктів публічної адміністрації: документування правопорушень, видання правових актів, виконання матеріально-технічних операцій та адміністративних проваджень, які здійснюються суб'єктами публічної адміністрації та ін.

Таким чином, правовим засобом у сфері забезпечення КІ є оформлення на підприємстві певних документів, що забезпечують захист комерційної КІ – наказ, статут, трудові контракти та угоди, правила внутрішнього розпорядку, які передбачають обов'язок утримуватись від розголошення її третім особам, а також встановлюють відповідальність за порушення цієї таємниці.

На нашу думку, зазначені вище форми збереження інформації, яка становить КІ, мають дуже важливе значення, оскільки є юридичною основою для залучення до відповідальності працівника, якщо мало місце розголошення ним інформації, що становить КІ. Суб'єкти господарювання самі регулюють відносини щодо визначення та охорони КІ шляхом прийняття відповідних локальних документів.

Ключові слова: конфіденційна інформація, комерційна таємниця, комерційна цінність, інформація, суб'єкт господарювання.

The article considers the protection of confidential information in Ukraine, as well as possible ways of legislative improvement of confidential information in Ukraine. The author singles out the peculiarities of the protection of confidential information in today's realities of Ukraine. An improved definition of confidential information in Ukraine is proposed, namely: confidential information is information that has value for a natural person, including information about family secrets of a natural person, other information about a natural person, access to which is limited by a natural person and which can be distributed in a specified order at natural person's will in accordance with the conditions stipulated by person.

Taking into account the fact that Ukraine currently does not have a clear legal distinction between confidential information and trade secrets. The business entity shall, at its own discretion, keep its commercially and economically valuable information confidential, namely confidential (CI) or trade secret (TS). That is why a clear legislative divergence between CI and TS in Ukraine is needed.

The subject of our scientific intelligence is the protection of confidential information in Ukraine. The object of administrative and legal relations in the field of confidential information protection in Ukraine is the actions of public administration entities that protect confidential information. Namely, the following actions of subjects of public administration: documentation of offenses, issuance of legal acts, implementation of material and technical operations and administrative proceedings carried out by subjects of public administration, etc.

Thus, the legal means in the field of CI protection is the drawing up of certain documents at the enterprise that ensure the protection of commercial CI – order, statute, labor contracts and agreements, rules of internal procedure, which provide for the obligation to refrain from disclosing it to third parties, and also establish responsibility for breach of this secret.

In our opinion, the above-mentioned forms of saving information that constitutes CI are very important, as they are the legal basis for bringing the employee to responsibility if he disclosed information that constitutes CI. Business entities themselves regulate relations regarding the definition and protection of CI by adopting relevant local documents.

Key words: confidential information, trade secret, commercial value, information, business entity.

Метою роботи є науково-теоретичне обґрунтування і розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності організаційно-правових механізм охорони конфіденційної інформації в Україні. Далі розглянемо законодавство України щодо охорони конфіденційної інформації в Україні.

У відповідності до ст. 21 Закону України «Про інформацію», інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація. Конфіденційною вважається інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом [1].

Відносини, пов'язані з правовим режимом конфіденційної інформації, регулюються законом [1].

У ст. 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації» вказано, що конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов [2].

Розпорядники інформації, визначені ч. 1 ст. 13 цього закону, які володіють конфіденційною інформацією, можуть поширювати її лише за згодою осіб, які обмежили доступ до інформації, а за відсутності такої згоди – лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [2].

У ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» подано визначення таємної інформації як інформації, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 цього закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству й державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю, в тому числі комерційну таємницю [2].

Проблематика щодо охорони конфіденційної інформації суб'єктів господарювання в Україні, нами була розглянута у попередніх наукових розвідках [3, с. 35–38; 4, с. 43–46; 5, с. 166–169].

Враховуючи те, що на сьогодні в Україні не має чіткого законодавчого розмежування між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею. Суб'єкт господарювання на власний розсуд секретить свою комерційно та економічно цінну інформацію, а саме конфіденційно (КІ) або комерційна таємниця (КТ). Саме тому потрібна чітка законодавча дивергенція між КІ та КТ в Україні.

Враховуючи предмет нашої наукової розвідки, можемо констатувати, що об'єктом адміністративно-правових відносин у сфері охорони

конфіденційної інформації в Україні є дії суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють захист конфіденційної інформації. А саме, наступні дії суб'єктів публічної адміністрації: документування правопорушень, видання правових актів, виконання матеріально-технічних операцій та адміністративних проваджень, які здійснюються суб'єктами публічної адміністрації та ін.

До правових заходів відносяться такі способи охорони конфіденційної інформації, які передбачають використання певного комплексу правових засобів, наданих законом і підзаконними актами особам, які законно контролюють таку інформацію. До них слід віднести розробку і прийняття локальних нормативних (корпоративних) актів: Перелік відомостей, які складають КІ, Положення про конфіденційну інформацію, Інструкцію, яка зобов'язує співробітників підприємства дотримуватися режиму нерозголошення КІ, Угоду про нерозголошення КІ тощо.

Крім того, як вже було зазначено, суб'єктом господарювання розробляється ряд документів для регулювання трудових відносин з працівниками з приводу охорони конфіденційної інформації, яка була надана йому для виконання трудових функцій.

Зазначені вище заходи носять троякий характер:

а) посадові особи і працівники, які мають справу з конфіденційною інформацією зобов'язані зберігати її в секреті; особи, які отримали доступ до неї повинні бути попереджені, що така інформація є КІ, і зобов'язані зберігати її в секреті (не розголошувати третім особам), а також нести відповідальність за недотримання конфіденційності. Найчастіше така відповідальність передбачається в трудовому договорі або укладеному окремому договорі з працівником;

б) особа, яка законно контролює конфіденційну інформацію повинна передбачити в контракті зі своїми контрагентами, яким надається доступ до неї, обов'язок утримуватись від розголошення її третім особам і передбачити відповідальність за порушення КІ. Одним із способів фіксації обов'язку щодо збереження конфіденційності є проставлення на відповідних документах грифу «КІ»;

в) особа, яка законно контролює конфіденційну інформацію повинна прийняти необхідні заходи по недопущенню несанкціонованого доступу третіх осіб до неї, зокрема, що перешкоджають промисловому, економічному, комерційному шпіджажу. Недотримання цих умов може бути перешкодою для захисту «законного інтересу» особи, яка законно контролює конфіденційну інформацію. Можна сказати, що ця умова є обов'язковою для доказування в суді при виникненні спору. При цьому слід пам'ятати, що саме через комп'ютерну мережу проходить найбільше інформації, яку, знаючи відповідні прийоми пошуку та зняття кодів, можна вилучити КІ.

Таким чином, правовим засобом у сфері забезпечення КІ є оформлення на підприємстві певних

документів, що забезпечують захист КІ – наказ, статут, трудові контракти та угоди, правила внутрішнього розпорядку, які передбачають обов'язок утримуватись від розголошення її третім особам, а також встановлюють відповідальність за порушення правил охорони КІ.

На нашу думку, зазначені вище форми збереження інформації, яка становить КІ, мають дуже важливе значення, оскільки є юридичною основою для залучення до відповідальності працівника, якщо мало місце розголошення ним інформації, що становить КІ. Суб'єкти господарювання самі регулюють відносини щодо визначення та охорони КІ шляхом прийняття відповідних локальних документів.

Отже, правове регулювання КІ необхідне не тільки на рівні нормативно-правових актів, що складають законодавство про конфіденційну інформацію, а й на локальному рівні – у вигляді локальних актів суб'єктів господарювання.

Підводячи підсумки потрібно зауважити, що різниця між КІ та КТ полягає в тому, що конфіденційна інформація – це інформація про фізичну особу, яка має цінність саме для фізичної особи, і тому в законодавчому визначенні конфіденційної

інформації потрібно прибрати згадки про юридичну особу. А комерційна таємниця – це інформація, що має цінність саме для юридичних осіб, надає переваги на ринку над конкурентами (суб'єктами господарювання), впливає на прибуток підприємств, установ та організацій і тому потребує охорони й захисту.

Це питання можна вирішити, прибравши згадки про юридичну особу в законодавчому визначенні конфіденційної інформації в Україні. А саме – сформулювати визначення юридичного терміна «конфіденційна інформація», наприклад, так: конфіденційна інформація – інформація, що має цінність для фізичної особи, в тому числі інформація про сімейні секрети фізичної особи, інша інформація про фізичну особу, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

Щодо комерційної таємниці потрібно прийняти Закон України «Про комерційну таємницю», нахшталт який ми пропонували у наших попередніх розвідках, де чітко сформулювати, що є комерційною таємницею, правила заходів охорони КТ, а також інші аспекти у сфері охорони КТ [6, дод. А].

Список використаних джерел:

1. Про інформацію: Закон України. Верховна Рада України. URL: [//zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text) (дата звернення: 26.08.2022).
2. Про доступ до публічної інформації: Закон України. Верховна Рада України. URL: [//zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text) (дата звернення: 26.08.2022).
3. Кравченко О. М. Дистинкція між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею. *Право та закон: теорія, методологія, практика* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 15.04.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 35–38.
4. Кравченко О. М. Конфіденційна інформація в Україні. *Правова держава в умовах воєнного та післявоєнного стану* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 09.06.2022). Київ : Центр учбової літератури, 2022. С.43–46.
5. Кравченко О. М. Конфіденційна інформація та комерційна таємниця в Україні. *Роль юридичної науки у становленні нового світового порядку у воєнний і післявоєнний час*: зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. (м. Рига, Латвійська Республіка, 29–30.07.2022). Рига : Балтійська міжнародна академія, 2022. С. 166–169.
6. Кравченко О. М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 253 с.

Марич Х. М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID: 0000-0003-0088-980X

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ В СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

EUROPEAN STANDARDS AND UKRAINIAN LEGISLATION ON WASTE MANAGEMENT

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану та перспектив імплементації у національне законодавство нормативних положень Європейського Союзу у сфері поводження з відходами, зокрема Рамкової Директиви «Про відходи» (Директиви Європейського Парламенту та Ради № 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 р. «Про відходи та про скасування деяких Директив»).

Чинне українське законодавство в сфері поводження з відходами утворюють численні закони, а також акти підзаконного характеру. Однак, незабаром основний нормативно-правовий акт, що тривалий час регламентував засади діяльності, пов'язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, а також з відверненням негативного впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини на території України – Закон України «Про відходи» замінить Закон України «Про управління відходами» (набере чинності 9 липня 2023 року).

Новий Закон України «Про управління відходами» розроблено з врахуванням європейських підходів, що базуються на положеннях Рамкової Директиви № 2008/98/ЄС Європейського парламенту та Ради від 19 листопада 2008 р. «Про відходи та скасування деяких директив». Законом України «Про управління відходами» в національне законодавство, вводяться основні засади та положення європейського законодавства у сфері управління відходами, а саме впроваджується ієрархія управління відходами, розширена відповідальність виробника, планування управління відходами на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Однак, для реформування сфери управління відходами недостатньо формального повторення положень Директив ЄС в національному законодавстві. Важливо забезпечити впровадження дієвого механізму управління окремими видами відходів, повного покриття витрат згідно з принципом «забруднювач платить» та принципом розширеної відповідальності виробника, проведення інформаційно-просвітницьких кампаній серед громадськості з роз'яснення вимог законодавства в сфері управління відходами та пропаганди провадження належної практики поводження з відходами.

Ключові слова: відходи, управління відходами, поводження з відходами, стандарти, європейські стандарти.

The article studies the current state and prospects of the European Union waste management normative provisions implementation into the national legislation, in particular the Framework Directive «On waste» (Directive of the European Parliament and Council No 2008/98/EC of November 19, 2008 «On waste and on the repeal of some Directives»).

The current Ukrainian legislation on waste management consists of numerous laws, as well as acts of a sub-legal nature. However, soon the Law of Ukraine «On Waste» will replace the Law of Ukraine «On Waste Management» (will enter into force on July 9, 2023), which for a long time regulated the principles of activities related to the prevention or reduction of the volume of waste generation, its collection, transportation, storage, processing, utilization and removal, disposal and burial, as well as the prevention of negative impact of waste on the environment and human health on the territory of Ukraine.

The new Law of Ukraine «On Waste Management» was developed taking into account European approaches based on the provisions of the Framework Directive No. 2008/98/EU of the European Parliament and the Council of November 19, 2008 «On Waste and Repeal of Certain Directives». The Law of Ukraine «On Waste Management» introduces the main principles and provisions of European legislation in the field of waste management into national legislation, namely, the hierarchy of waste management, expanded producer responsibility, waste management planning at the national, regional and local levels.

However, formal repetition of the provisions of EU Directives in national legislation is not enough to reform the field of waste management. It is important to ensure the implementation of an effective mechanism for the management of certain types of waste; full coverage of costs in accordance with the principle of «polluter pays» and the principle of extended producer responsibility; conducting information and educational campaigns among the public to explain the requirements of legislation in the field of waste management and promote the implementation of waste management good practices.

Key words: waste, waste management, standards, European standards.

Постановка проблеми. В Україні щороку утворюються великі обсяги відходів, що накопичуються на сміттєзвалищах, часто стихійних та неконтрольованих, забруднюючи атмосферне повітря, води, ґрунти, а відтак їх шкідливий вплив відчувають і люди. При цьому, значну загрозу для довкілля та життя і здоров'я людей становлять небезпечні відходи, зокрема токсичні, біологічні, вибухонебезпечні, вогнебезпечні, радіоактивні, що потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними.

Така ситуація зумовлена багаторічною неналежною діяльністю, а іноді і повною бездіяльністю, органів державної влади та місцевого самоврядування щодо провадження політики, спрямованої на запобігання утворенню, знешкодженню, утилізацію відходів. Відповідно, очевидно є потреба у визначенні та реалізації системи організаційних, технічних, матеріальних, економічних, регуляторних заходів, а саме вдосконалення нормативно-правового регулювання сфери поводження з відходами, належне фінансування заходів, організація систем моніторингу і контролю, проведення загальнодержавних просвітницько-інформаційних кампаній для підвищення обізнаності населення з питань запобігання утворенню відходів та зменшення обсягів утворення відходів. При цьому, в сьогоденні умовах низького рівня екологічної свідомості людей, зокрема і відсутності культури сортування відходів населенням, важливо є пропаганда серед громадськості роздільного збирання побутових відходів.

Сьогодні додатковими викликами у сфері управління відходами стали і відходи, що утворилися через війну Російської Федерації проти України, зокрема будівельні відходи від руйнувань, відходи від пошкодження систем комунікацій та енергопостачання, знищені транспорт і військова техніка.

Актуальним для вітчизняної політики в сфері поводження з відходами є впровадження відповідного інструментарію Європейського Союзу, де на відміну від України – низький показник захоронення відходів на полігонах, оскільки більша їх частина використовується як вторинна сировина.

Крім того, згідно з Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 р.) [9], Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати ряд Директив у сфері управління відходами.

Аналіз дослідження проблеми. Питання адаптації екологічного законодавства України до відповідних нормативних положень ЄС досліджували, такі науковці, як: В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, Г. І. Балюк, А. П. Гетьман, І. І. Каракаш, В. В. Костицький, М. В. Краснова, Н. Р. Малишева, А. К. Соколова та інші.

Метою статті є аналіз сучасного стану та перспектив імплементатії положень Директив ЄС у сфері поводження з відходами у національному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. У сфері управління відходами, згідно з Додатком XXX до Угоди [9], Україна зобов'язується поступово наблизити своє законодавство до законодавства ЄС, а саме положень:

– Директиви Європейського Парламенту та Ради № 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 р. «Про відходи та про скасування деяких Директив» [5];

– Директиви Ради № 1999/31/ЄС від 26 квітня 1999 р. «Про захоронення відходів» зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) № 1882/2003 [6];

– Директиви Європейського Парламенту та Ради № 2006/21/ЄС від 15 березня 2006 р. «Про управління відходами видобувної промисловості» та внесення змін і доповнень до Директиви № 2004/35/ЄС [8].

Сьогодні українське законодавство у сфері поводження з відходами утворюють численні закони, а також акти підзаконного характеру. При цьому, вже довгий час основним нормативно-правовим актом у сфері поводження з відходами є Закон України «Про відходи» від 5 березня 1998 р. [4], яким визначаються правові, організаційні та економічні засади діяльності, пов'язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, а також з відверненням негативного впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини на території України. Особливий порядок поводження з окремими видами відходів визначено у спеціальних законах, наприклад, Законах України «Про металобрухт», «Про поводження з радіоактивними відходами», «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції».

Однак, незважаючи на багатоманітність законодавства України в сфері поводження з відходами, досі залишаються неврегульованими питання управління такими видами відходів, як відпрацьовані батарейки та акумулятори, відходи електричного та електронного обладнання, відпрацьовані нафтопродукти, зняті з експлуатації транспортні засоби тощо. При цьому, прийняття таких нормативно-правових актів щодо управління окремими видами відходів – це спеціальні заходи визначені в Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 р., схваленій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р. [3].

Національною стратегією управління відходами в Україні до 2030 року, до першочергових заходів у сфері управління відходами загального характеру віднесено розроблення законопроектів щодо управління відходами, захоронення відходів, спалювання відходів, а також удосконалення нормативно-правової бази з питань організації роздільного збирання усіх відходів та їх перероблення і утилізації. Нормативно-правові акти, які розроблятимуться

та прийматимуться у сфері поводження з відходами, повинні базуватися виключно на принципах і положеннях відповідних актів європейського законодавства.

Позитивним зрушенням в процесі імплементації Україною нормативних положень ЄС в сфері поводження з відходами, є прийняття Закону України «Про управління відходами», що набере чинності 9 липня 2023 року [7], і замінить Закон України «Про відходи» [4].

Закон України «Про управління відходами» розроблено з врахуванням європейських підходів, що базуються зокрема на положеннях Рамкової Директиви № 2008/98/ЄС Європейського парламенту та Ради від 19 листопада 2008 р. «Про відходи та скасування деяких директив» [5].

Новими підходами в сфері поводження з відходами для українського законодавства, що визначені Директивою № 2008/98/ЄС і які знайшли відображення у Законі України «Про управління відходами» характеризуються положення, що впроваджують ієрархію управління відходами та розширену відповідальність виробника.

Така ієрархія управління відходами впроваджується центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями з метою (у порядку пріоритетності): 1) запобігання утворенню відходів; 2) підготовки відходів до повторного використання; 3) рециклінгу; 4) відновлення відходів (у тому числі виробництва енергії); 5) видалення відходів. Підприємства, установи та організації, діяльність яких призводить до утворення відходів, мають дотримуватись цієї ієрархії управління відходами.

Встановлення розширеної відповідальності виробника продукції, у результаті споживання/використання якої утворюються відходи упаковки, електричного та електронного обладнання, батарей і акумуляторів, транспортних засобів, знятих з експлуатації, мастил (олив), шин, текстилю тощо, та запроваджується, у тому числі шляхом створення систем розширеної відповідальності виробника. Розширена відповідальність виробника може організовуватись індивідуально чи колективно. При цьому, специфіка розширеної відповідальності для виробників різних видів продукції (батарейок, батарей, акумуляторів, електронного та електричного обладнання тощо) має визначатись окремими законами. Прийняття таких законів, що заплановані як спеціальні заходи в Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 р. [3] має в свою чергу базуватись на положеннях, зокрема Директиви № 94/62/ЄС Європейського парламенту та Ради від 20 грудня 1994 р. «Про упаковку та відходи упаковки», Директиви № 2012/19/ЄС Європейського парламенту та Ради від 4 липня 2012 р. «Про відходи електричного та електронного обладнання (ВЕЕО)», Директиви № 2006/66/ЄС

Європейського парламенту та Ради від 6 вересня 2006 р. «Про батареї та акумулятори та відпрацьовані батареї та акумулятори». Однак, прийняття таких спеціальних нормативно-правових актів, без впровадження дієвого механізму управління окремими видами відходів, не призведе до зменшення обсягів накопичення відходів та кількості полігонів.

Ще одне базове положення Директиви ЄС № 2008/98/ЄС про планування і програмування в сфері поводження з відходами відображене в новому Законі України «Про управління відходами». Так, планування управління відходами поширюється на національний, регіональний та місцевий рівні, а також на рівні підприємств, організацій та установ. Крім того, розробляється Національна програма запобігання утворенню відходами, що може бути складовою Національного плану управління відходами.

Сьогодні Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2019 р. № 117-р., затверджено Національний план управління відходами до 2030 року [2]. А також Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, затверджено «Методичні рекомендації з розроблення регіональних планів управління відходами» від 10 вересня 2021р. № 586 [1]. Методичні рекомендації з розроблення місцевих планів управління відходами розробляються.

Важливою умовою дієвості систем планування і програмування в сфері управління відходами є можливість громадськості брати участь у розробленні планів управління відходами і програм запобігання утворенню відходів та доступ до них після розроблення. Так, від участі громадськості в процесі планування і програмування, залежатиме успіх реалізації місцевих планів управління відходами.

Також необхідними умовами забезпечення дієвості механізму управління відходами є створення сучасної інфраструктури в сфері управління відходами, модернізація матеріально-технічної бази, удосконалення систем обліку, моніторингу, контролю, посилення відповідальності, зокрема збільшення розміру адміністративних стягнень за порушення вимог законодавства у сфері управління відходами тощо.

Крім того, згідно Додатку ХХХ до Угоди [9], Україна має впровадити у своє законодавство і положення:

Директиви № 1999/31/ЄС про захоронення відходів, зокрема прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів); класифікація місць захоронення відходів; підготовка національної стратегії щодо зменшення кількості міських відходів, що розкладаються під впливом мікроорганізмів (біорозкладані), які спрямовуються на полігони; встановлення системи процедур подачі заяв та надання дозволів, а також щодо процедур прийняття відходів; встановлення процедур контролю та моніторингу під час функціонування

та закриття полігонів, а також процедур подальшого догляду після закриття з метою забезпечення їх знешкодження; впровадження планів очистки існуючих місць захоронення; встановлення механізму обчислення вартості; забезпечення необхідної обробки відповідних відходів перед їх захороненням (направленням на полігони/сміттєсховища);

Директиви № 2006/21/ЄС про управління відходами видобувної промисловості та внесення змін і доповнень до Директиви № 2004/35/ЄС, зокрема прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів); встановлення системи, яка забезпечить створення/розроблення операторами (суб'єктами господарювання) планів управління відходами (визначення та класифікація засобів поводження/переробки з відходами; характеристика відходів); встановлення дозвільної системи, фінансових гарантій та системи контролю; встановлення процедур управління та моніторингу видобувних пустот; встановлення процедур закриття та подальшого нагляду за виробничими майданчиками відходів видобувної діяльності; створення реєстру закритих майданчиків відходів видобувної діяльності.

Дослідження специфіки імплементації положень Директиви № 1999/31/ЄС про захоронення відходів та Директиви № 2006/21/ЄС про управління відходами видобувної промисловості та внесення змін і доповнень до Директиви № 2004/35/ЄС, стане предметом подальших наукових досліджень.

Висновки. Отже, імплементація Україною ряду Директив Європейського Союзу, наблизить національне законодавство до законодавства Європейського Союзу. Однак, незважаючи на позитивні

зрушення процесу імплементації Україною нормативних положень ЄС в сфері поводження з відходами, зокрема прийняття Закону України «Про управління відходами», формальне повторення положень Директив в національному законодавстві є недостатнім для позитивного висновку про те що держава гармонізувала свою правову систему з європейською.

Процес гармонізації законодавства України в сфері поводження з відходами до права навколишнього середовища ЄС має включати як розробку та прийняття національних актів, адаптованих до вимог ЄС, так і їх практичне впровадження. Тому важливо забезпечити, наприклад встановлення дієвого механізму повного покриття витрат згідно з принципом «забруднювач платить» та принципом розширеної відповідальності виробника, управління окремими видами відходів.

Реформування національного законодавства в сфері управління відходами в контексті наближення до вимог ЄС, означає забезпечення механізмів дійсного виконання цього законодавства на практиці для досягнення мети збереження, захисту, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захисту громадського здоров'я, розсудливого та раціонального використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища, зокрема і у сфері управління відходами. Адже таке співробітництво в галузі охорони довкілля приведе до виконання основної мети – створення безпечного і сприятливого для людини загальноєвропейського екологічного простору.

Список використаних джерел:

1. Методичні рекомендації з розроблення регіональних планів управління відходами : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 10.09. 2021 № 586. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0586926-21#Text>
2. Національний план управління відходами до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.02.2019. № 117-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2019-p#Text>
3. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8.11.2017. № 820-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-p>
4. Про відходи : Закон України від 5.03.1998. № 187/98-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-вр#Text>
5. Про відходи та про скасування деяких директив : Директива Європейського парламенту і Ради № 2008/98/ЄС від 19.11. 2008. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_029-08#n5
6. Про захоронення відходів : Директива Ради № 1999/31/ЄС від 26.04.1999. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_925#Text
7. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022. № 2320-ІХ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>
8. Про управління відходами видобувної промисловості та внесення змін і доповнень до Директиви № 2004/35/ЄС : Директива Європейського Парламенту та Ради № 2006/21/ від 15.03.2006. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-06#Text
9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифіковано Законом від 16.09.2014. № 1678-VII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2277

УДК 351:504.3

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.8>

Мельник В. І.,

кандидат юридичних наук,

викладач кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення

Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

ORCID: 0000-0002-2659-9942

ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄДИНОЇ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ У РАЗІ ЗАГРОЗИ ТА ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ

ON THE FUNCTIONING OF THE UNIFIED STATE CIVIL PROTECTION SYSTEM IN CASE OF THREAT AND EMERGENCY ENVIRONMENTAL SITUATIONS

У статті досліджено основні проблемні питання запобігання і реагування на надзвичайні екологічні ситуації силами цивільного захисту України. Акцентовано, що на державному рівні екологічну безпеку необхідно розглядати як складову частину національної безпеки. Наголошено, що попри створену в Україні єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, прийняття низки нормативно-правових актів щодо реагування та запобігання природно-техногенним надзвичайним ситуаціям, реалії сьогодення створили низку актуальних загроз у сфері екологічної безпеки, що впливає на стан національної безпеки держави.

Проаналізовано особливості функціонування єдиної державної системи цивільного захисту у разі загрози та виникнення надзвичайних екологічних ситуацій. Систематизовано завдання єдиної державної системи цивільного захисту, зокрема це: забезпечення реалізації заходів щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій; навчання населення щодо поведінки та дій у разі виникнення надзвичайної ситуації; прогнозування і оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій, визначення на основі прогнозу потреби в силах, засобах, матеріальних та фінансових ресурсах; оповіщення населення про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, своєчасне та достовірне інформування про фактичну обстановку і вжиті заходи; захист населення у разі виникнення надзвичайних ситуацій; проведення рятувальних та інших невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, організація життєзабезпечення постраждалого населення.

Окреслено основні причини виникнення техногенних аварій і катастроф та посилення негативного впливу внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру в Україні. Охарактеризовано причини виникнення надзвичайних екологічних ситуацій, до яких віднесено: – свідоме руйнування природного середовища, походження техніки, погіршення становища економічних об'єктів під час війн і диверсійних актів; – руйнівні катастрофи, що є наслідком некомпетентних чи помилкових технічних рішень; – природні стихійні явища.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, надзвичайна екологічна ситуація, екологічна безпека, єдина державна система цивільного захисту, сили цивільного захисту України.

The article deals with the main problematic issues of prevention and response to emergency environmental situations by the civil defence forces of Ukraine. It is emphasized that at the state level, environmental security must be considered as a component of national security. It is noted that, despite the unified state system of prevention and response to emergency situations, created in Ukraine, the adoption of a number of legal acts of preventing and eliminating the consequences of natural and technogenic disasters, today's realities have created a number of urgent threats in the field of environmental security, impinges on State security.

The peculiarities of the functioning of the unified state civil protection system in case of threat and emergency environmental situations are analyzed. The tasks of the unified state civil protection system are systematized, they are: ensuring the implementation of measures to prevent emergency situations; educating the public about behaviour and actions in the event of an emergency; forecasting and assessment of socio-economic consequences of emergency situations, determining on the basis of the forecast the need for forces, means, material and financial resources; notification of the population about the threat and respond to possible emergencies, timely and reliable information about the actual situation and the measures taken; protection of the population in case of emergency situations; carrying out rescue and other urgent works to eliminate the consequences of emergency situations, organizing life support for the affected population.

The main causes of anthropogenic accidents and catastrophes and the strengthening of occurrence of natural and technogenic accede in Ukraine are outlined. The causes of emergency environmental situations are characterized, they include: – deliberate destruction of the natural environment, the origin of technology, deterioration of economic facilities during wars and acts of sabotage; – destructive disasters resulting from incompetent or erroneous technical decisions; – natural disasters.

Key words: emergency situation, ecological emergency, ecological security, unified state civil protection system, civil defence forces of Ukraine.

Актуальність дослідження. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [1]. Безпека людини і навколишнього середовища, захищеність від впливу шкідливих чинників різного характеру в умовах надзвичайних ситуацій є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства та національної безпеки країни.

Державна політика у сферах національної безпеки з-поміж іншого спрямовується на забезпечення екологічної безпеки та її складової – техногенної безпеки. Гарантуючись законодавчими актами держави, екологічна безпека, своєю чергою, покликана забезпечувати захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз антропогенного або природного характеру щодо навколишнього середовища.

Екологічні загрози національній безпеці України пов'язані зі: значним антропогенним порушенням та техногенною переважаністю території України; негативними екологічними наслідками Чорнобильської катастрофи; неефективним використанням природних ресурсів; широкомасштабним застосуванням екологічно шкідливих та недосконалих технологій; неконтрольованим ввезенням в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів; негативними екологічними наслідками оборонної та військової діяльності [2].

Внаслідок російської агресії в країні вже зафіксовано понад 2000 фактів шкоди довкіллю, орієнтовна сума збитків становить 200 млрд грн. Державною екологічною інспекцією щодня фіксуються нові випадки екологічного тероризму, що можуть обернутися екологічною катастрофою не лише для нашої країни, а й людства загалом.

Варто констатувати, що наразі на території України зберігається високий ризик виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. Сьогодні питання захищеності населення, територій та об'єктів від негативних наслідків набуває особливої актуальності та має вирішуватися на рівні держави.

Стан наукового дослідження проблеми. Питання забезпечення безпеки привертають увагу не лише державних діячів і вчених, а й представників громадськості та засобів масової інформації.

Проблеми забезпечення національної безпеки та її складових, виявлення небезпек досліджувались провідними вітчизняними і зарубіжними вчених, зокрема В. Акімовим, В. Богдановичем, К. Гаджигевим, В. Горбуліним, А. Качинським, Ю. Кириченком, В. Косевцовим, А. Костровим, В. Новіковим, Г. Перепелицею, Г. Почепцовим, А. Прохожаєвим, М. Радаєвим, Г. Ситником, М. Сірант, Е. Скакуновим, М. Сливкою, С. Смутьським, А. Ткачовою, В. Шамраєм та іншими.

Окремі питання оцінки ризиків і прогнозування надзвичайних ситуацій, а також зменшення ризику та підвищення ефективності захисту населення і територій були предметом розгляду С. Андрєєва, В. Базилевича, А. Белоусова, М. Буланова, В. Вітлинського, П. Волянського, Н. Внукової, О. Гаманкової, В. Глуценка, О. Євсюкова, І. Криничної, М. Криштанович, М. Кулешова, С. Маслова, А. Роміна, О. Назаренка, Д. Полковниченка, С. Полторака, В. Садкового, О. Скрипника, А. В. Терент'євої, В. Тищенко, Е. Уткіна, В. Федорчака, В. Шахова, І. Шпильового та інших науковців.

З огляду на тривожну сьогоденну ситуацію в країні потребують доопрацювання питання функціонування єдиної державної системи цивільного захисту у разі загрози та виникнення надзвичайних екологічних ситуацій в аспекті окреслення специфічних функцій функціональних і територіальних підсистем щодо реалізації уникнення або зменшення потенційних ризиків задля уникнення жертв та матеріальних збитків унаслідок надзвичайних екологічних ситуацій.

Метою роботи є дослідження особливостей функціонування єдиної державної системи цивільного захисту у разі загрози та виникнення надзвичайних екологічних ситуацій в умовах військового конфлікту для подальшого наукового обґрунтування пропозицій щодо удосконалення державно-правового механізму реагування на екологічні виклики і загрози, їх можливого попередження.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 16 Конституції України [1] забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є одним із обов'язків держави. Також Основним Законом України кожному громадянину гарантовано право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, захист свого життя і здоров'я від наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха, застосування зброї. Гарантом цього права виступає також держава, яка має – захищати населення і території від надзвичайних ситуацій техногенного й природного характеру шляхом створення та розвитку єдиної загальнодержавної системи цивільного захисту. Відповідно до ст. 16 Конституції України [1] забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є одним із обов'язків держави. Також Основним Законом України кожному громадянину гарантовано право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, захист свого життя і здоров'я від наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха, застосування зброї. Гарантом цього права виступає також держава, яка має – захищати населення і території від надзвичайних ситуацій техногенного й природного характеру шляхом створення та розвитку єдиної загальнодержавної системи цивільного захисту.

Відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням

на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту регулює Кодекс цивільного захисту України (далі – КЦЗ України) [3].

Забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту здійснюється єдиною державною системою цивільного захисту, яка складається з функціональних і територіальних підсистем, до завдань якої з-поміж іншого віднесено: забезпечення реалізації заходів щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій; навчання населення щодо поведінки та дій у разі виникнення надзвичайної ситуації; опрацювання інформації про надзвичайні ситуації, видання інформаційних матеріалів з питань захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій; прогнозування і оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій, визначення на основі прогнозу потреби в силах, засобах, матеріальних та фінансових ресурсах; оповіщення населення про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, своєчасне та достовірне інформування про фактичну обстановку і вжиті заходи; захист населення у разі виникнення надзвичайних ситуацій; проведення рятувальних та інших невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, організації життєзабезпечення постраждалого населення [3].

Відповідно до ст. 2 КЦЗ України надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності, а ліквідація наслідків надзвичайної ситуації – проведення комплексу заходів, що включає аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи, які здійснюються у разі виникнення надзвичайної ситуації і спрямовані на припинення дії небезпечних факторів, рятування життя та збереження здоров'я людей, а також на локалізацію зони надзвичайної ситуації [3].

Надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави [4].

Реагування на надзвичайні ситуації та ліквідація їх наслідків – скоординовані дії суб'єктів забезпечення цивільного захисту, що здійснюються відповідно до планів реагування на надзвичайні ситуації, уточнених в умовах конкретного виду та рівня надзвичайної

ситуації, і полягають в організації робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, припинення дії або впливу небезпечних факторів, викликаних нею, рятування населення і майна, локалізації зони надзвичайної ситуації, а також ліквідації або мінімізації її наслідків, які становлять загрозу життю або здоров'ю населення, заподіяння шкоди території, навколишньому природному середовищу або майну [3]. Функції запобігання надзвичайним ситуаціям техногенного та природного характеру в Україні виконує єдина державна система цивільного захисту.

Надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави [4].

За певних обставин надзвичайна ситуація може перетворитися на катастрофічну. Катастрофа – велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків [3]. Стратегією державної екологічної політики України на період до 2030 року окреслено основні причини виникнення техногенних аварій і катастроф та посилення негативного впливу внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру в Україні, до яких з-поміж іншого віднесено: застарілість основних фондів, зокрема природоохоронного призначення, великий обсяг транспортування, зберігання і використання небезпечних речовин, аварійний стан значної частини мереж комунального господарства, недостатня інвестиційна підтримка процесу запровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій; істотні зміни стану геологічного середовища, зумовлені закриттям нерентабельних гірничих підприємств, гідрогеологічного режиму водних об'єктів, небажанням суб'єктів господарювання здійснювати заходи із запобігання аваріям та катастрофам на об'єктах підвищеної безпеки та потенційно небезпечних об'єктах тощо [5].

Єдина державна система цивільного захисту залежно від масштабу і особливостей надзвичайної ситуації, зокрема і надзвичайної екологічної ситуації, може функціонувати в режимі повсякденного функціонування; підвищеної готовності; надзвичайної ситуації; надзвичайного стану.

З метою забезпечення здійснення заходів в єдиній державній системі цивільного захисту щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, зокрема і екологічних, проводяться постійний моніторинг і прогнозування таких ситуацій.

Керівник робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації призначається та діє відповідно до ст. 75 КЦЗ України. Робочим органом керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації є штаб з ліквідації її наслідків.

Залучення сил цивільного захисту до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій здійснюється

органами управління, яким підпорядковані такі сили відповідно до планів реагування на надзвичайні ситуації. З метою запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, в тому числі й надзвичайних екологічних ситуацій, мінімізації їх можливих наслідків, організації узгодженого реагування сил цивільного захисту на небезпечні події та надзвичайні ситуації між оперативно-черговими (черговими, диспетчерськими) службами органів виконавчої влади всіх рівнів, підприємств, установ та організацій (у разі їх утворення) і оперативно-черговими службами ДСНС організовується обмін інформацією про загрозу або виникнення надзвичайної ситуації та хід ліквідації її наслідків у сфері відповідальності відповідної чергової служби [6].

Надзвичайним екологічним ситуаціям мають комплексну природу, характеризуються стихійними лихами або техногенними катастрофами чи аваріями, порушують нормальне функціонування природних і природно-антропогенних систем, завдають соціальної, економічної та екологічної шкоди (травмування чи смерть людей, погіршення стану здоров'я людей, руйнування об'єктів, забруднення повітря, водою, ґрунтів і т. п.), для їх ліквідації необхідне термінове прийняття узгоджених управлінських рішень.

Причинами виникнення надзвичайних екологічних ситуацій є: – свідоме руйнування природного

середовища, походження техніки, погіршення стану екологічних об'єктів під час війн і диверсійних актів; – руйнівні катастрофи, що є наслідком некомпетентних чи помилкових технічних рішень; – природні стихійні явища.

Висновки. Збройна агресія РФ призвела до зростання ризиків для життя і здоров'я людини, виникнення масштабних надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що потребує швидкого злагодженого реагування відповідних державних органів і пошуку оптимальних шляхів ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій та можливого їх попередження.

Проте загроза виникнення екологічних ризиків, пов'язаних з природними або антропогенними загрозами, сьогодні є занадто високою. Своєю чергою, удосконалення державно-правового механізму реагування на екологічні виклики і загрози, вжиття заходів і засобів, спрямованих на підтримку і гарантування екологічної безпеки, злагоджене здійснення заходів в єдиній державній системі цивільного захисту щодо запобігання виникненню надзвичайних екологічних ситуацій, сприятиме запобіганню катастроф техногенного та екологічного характеру, мінімізує виникнення ризиків для життя і здоров'я людини.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (Редакція від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.09.2022).
2. Кузьміна В. А. Екологічна безпека: конспект лекцій. Одеса: Одеський державний екологічний університет, 2020. 124 с.
3. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI (Редакція від 06.08.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 21.09.2022).
4. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13.07.2000 № 1908-III (Редакція від 28.12.2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text> (дата звернення: 21.09.2022).
5. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#top> (дата звернення: 21.09.2022).
6. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.09.2022).

УДК 346.34

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.9>

Новицька Н. Б.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри приватного права
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0003-4753-7625

Устименко В. А.,

доктор юридичних наук, професор,
член кореспондент НАН І НАПрН України,
заслужений юрист України, член президії НАН України, директор
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова»
ORCID: 0000-0002-1094-422X

Теремецький В. І.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Академії праці, соціальних відносин і туризму
ORCID: 0000-0002-2667-5167

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УКЛАДАННЯ ЕРС-КОНТРАКТІВ ДЛЯ ПОТРЕБ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

LEGAL REGULATION OF CONCLUDING OF EPC-CONTRACTS FOR DEMANDS OF RENEWABLE ENERGY

Стаття присвячена питанням правового регулювання укладання та виконання ЕРС-контрактів для потреб відновлювальної енергетики. В українському законодавстві немає окремого аналога ЕРС контракту. З позиції права України, ЕРС являє собою непоіменований, змішаний, типовий договір, що містить умови кількох договорів: надання послуг з інжинірингу, договору будівельного підряду, виконання проектних робіт та поставки. У співвідношенні з національною правовою системою договори FIDIC необхідно віднести до контрактів міжнародного зразка. Будь-яка форма FIDIC, таким чином, – це своєрідний посібник з переговорів з контрагентом. Максимальна деталізація передбачає, що на момент укладання контракту всі проблемні питання з'ясовані, пройшли через обговорення сторонами, і з них є єдина думка сторін. Договори типу ЕРС виникли у процесі розвитку договору, подібного до договору підряду. До специфічних особливостей таких проектів слід віднести значний за масштабами будівництва та виробництва об'єкт договору, залучення значних обсягів фінансових коштів, тривалі терміни розробки проектної документації та самого будівництва, залучення великої кількості постачальників, підрядників та субпідрядників та їх координація. На практиці у великих проектах у сфері відновлювальної енергетики розробка FEED-документації може бути розбита на окремі комплекти проектної документації, де для замовлення кожного комплекту буде проведено аналіз ринку, визначено оптимальне співвідношення ціни та якості, а сама розробка кожного комплекту замовлялася окремо кільком підрядникам. ЕРС-підрядник – це генеральний підрядник, який виконує за «тверду» ціну основний обсяг робіт зі створення об'єкта будівництва та приймає на себе всі ризики його здійснення з моменту проектування та до моменту передачі готового об'єкта замовнику (включаючи виконання гарантійних зобов'язань), за якими він несе фінансову відповідальність перед замовником. ЕРС-підрядник керує виконанням окремих видів «своїх» робіт і не має можливості керувати проектом загалом.

Ключові слова: ЕРС-контракт, форми FIDIC, відновлювальна енергетика, проектна документація, договір міжнародного зразка.

The paper is dedicated to issues on legal regulation of conclusion and implementation of EPC-contracts for demands of renewable energy. There is no a separate analogue of the EPC contract in Ukrainian legislation. On the point of view of Ukrainian law, EPC is a nonnamed, mixed, and typical agreement that concludes conditions of few agreements. They are: provision of engineering services, construction contract, execution of project works and delivery. According to the national legal system, FIDIS agreements belong to contracts of the international model. Thus, any form of FIDIC is a specific a guide to negotiations with a counterparty. Maximal detailing provides all issues in the moment of conclusion of the contract are solved and discussed by the parties, and the single decision is achieved by the parties. EPC contracts have appeared in the process of development of an agreement looks like a contract of re-employment. Specific peculiarities of

these projects include the object of the contract, which is significant in terms of the scale of construction and production, involving significant volume of finances, long term of working-out of projective documents and construction, involving numerous of providers, contractors, and subcontractors, and coordination of them. In practice, in big projects in the field of renewable energy, working-out FEED documents can be separated into separate sets of project documents. The analysis of the market is conducted, optimal ratio of price and quality is determined have to be carried out for each separate set. the development of each set was ordered separately to several contractors. EPC contractor is a main contractor, who carries out for a fixed price the main volume of work on the creation of a construction object and assumes all the risks of its implementation from the moment of design to the moment of handing over the finished object to the customer (including the fulfillment of warranty obligations), for which he bears financial responsibility to the customer. EPC contractor manages separate types of "own" works, and cannot manage the project in general.

Key words: EPC-contract, FIDIC forms, renewable energy, project documents, international model contract.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Активне залучення іноземних інвесторів до українського бізнесу зумовлює розширення практики застосування в Україні договірних конструкцій, розроблених та використовуваних за кордоном. У сфері реалізації масштабних проектів у галузі відновлювальної енергетики та й в інших капіталомістких галузях найбільш відомими в Україні можна вважати договори типів EPC, FEED, DED та інші. Актуальність використання зазначених договорів буде лише зростати в період відбудови зруйнованих війною промислових об'єктів. Нормативно-правове регулювання EPC-контрактів та інших подібних до них правових конструкцій в українському законодавстві відсутнє.

Спроби класифікувати ці різновиди контрактів з погляду вітчизняного господарського, цивільного та податкового законодавства не призведуть до будь-яких задовільних результатів, що, втім, цілком зрозуміло, оскільки за своєю правовою природою такі договори, якщо використати властиву національній правовій системі правову термінологію, є змішаними та відносяться до групи непоіменованих.

Очевидно, що договори типу EPC виникли у процесі розвитку договору, подібного до договору підряду (у ході адаптації його до вимог, що виникають при реалізації великих проектів будівництва). До специфічних особливостей таких проектів слід віднести значний за масштабами будівництва та виробництва об'єкт договору, залучення значних обсягів фінансових коштів, тривалі терміни розробки проектної документації та самого будівництва, залучення великої кількості постачальників, підрядників та субпідрядників та їх координація.

Усе це, своєю чергою, визначає множинність предмета договору, специфіку визнання прав власності на результати, створювані на кожному етапі виконання договору, формулювання зобов'язань сторін з урахуванням вимог, які висувуються іншими зацікавленими сторонами, наприклад – страховими і фінансовими інститутами, залученими до фінансування проекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблематика правової природи, нормативного регулювання

укладання та виконання EPC-контрактів у господарсько-правовій та цивілістичній галузях вітчизняної науки залишається досі мало дослідженою. Наголосимо, що на рівні науково-теоретичного аналізу було здійснено лише декілька спроб дослідження походження чи правової природи EPC-контрактів. До числа таких авторів необхідно віднести: О. Акулижину, Н. Никитченко, В. Остринського, С. Оберковича, М. Лебедева [1, 2, 3, 4, 5].

Водночас, в умовах економічної глобалізації та зростання попиту на різноманітні будівельні проекти EPC-контракти відіграють значну роль у регулюванні правовідносин між учасниками таких проектів у тому числі і у сфері відновлювальної енергетики.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Здійснити комплексний аналіз правового регулювання укладання EPC-контрактів для потреб відновлювальної енергетики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Назва договору EPC походить від англійської абревіатури EPC (engineering, procurement, construction – інжиніринг, постачання, будівництво), під якою розуміється договір на будівництво «під ключ» із фіксованою (паушальною) ціною (Lump sum). EPC-підрядник – це генеральний підрядник, який виконує за твердою ціною основний обсяг робіт зі створення об'єкта будівництва та приймає на себе всі ризики його здійснення з моменту проектування та до моменту передачі готового об'єкта замовнику (включаючи виконання гарантійних зобов'язань), за якими він несе фінансову відповідальність перед замовником. EPC-підрядник керує виконанням окремих видів «своїх» робіт і не має можливості керувати проектом загалом.

EPC-контракт – це особливий вид змішаного договору, укладений відповідно до типових форм, затверджених міжнародними профільними організаціями, згідно з яким підрядник відповідає за проектування, поставку, будівництво, пусконаладжувальні роботи та введення об'єкта в промислову експлуатацію у визначені строки, а в замовник зобов'язаний передати в належному стані будівельний майданчик підряднику та оплатити роботи відповідно до затвердженого графіку платежів, і який, як правило, містить ознаки зовнішньоекономічного договору [2].

Ми погоджуємося з необхідністю визначати EPC-контракт як змішаний договір, водночас

пропонуємо вживати щодо нього та інших подібних договорів категорію «договори міжнародного зразка» через його закріплення у сталих формах Fédération Internationale des Ingénieurs Conseils (далі – FIDIC) [6].

Яскравими прикладами виконання ЕРС-контрактів для потреб відновлювальної енергетики є неземні промислові сонячні електростанції: Pidstepne SPP (потужністю 9.995 МВт, Херсонська обл.), Trykhaty (Small) SPP (потужністю 5.34 МВт, Миколаївська обл.), Ulyanovka 1 SPP (потужністю 3.135 МВт, Миколаївська обл.), Pishchanka SPP (потужністю 2.16 МВт, Дніпропетровська обл.) [7].

Отже, тоді, коли чітка визначеність та сталість ціни договору грає для замовника пріоритетну роль, доцільно укладати договори типу ЕРС із встановленням фіксованої ціни, крім витрат за непередбачені витрати.

Разом з тим, на нашу думку, замовнику доцільно завжди мати у своїй команді спеціалістів відповідного профілю, здатних оцінити адекватність та повноту обсягу робіт запропонованих підрядником на стадії переговорів, щоб за необхідності внести до нього відповідні корективи та доповнення до того, як такий обсяг робіт стане невід'ємною частиною договору. Крім того, група таких фахівців у структурі замовника, до якої, на нашу думку, слід включити інженерів-проектувальників, інженерів-будівельників та фінансистів виконує ще одну важливу функцію.

На момент укладання договору ЕРС самої проектною документацією ще немає. Вона буде розроблена пізніше, часто силами проектною організації, залученою підрядником. Тому формулювання, що містяться в технічному завданні/обсязі робіт підрядника, повинні виключати можливість двоякого тлумачення та повинні однозначно покладати на підрядника виконання робіт, які можуть знадобитися для будівництва об'єкта відповідно до проектною документації, яка буде розроблена проектувальником пізніше.

Також в процесі укладання «договори міжнародного зразка» ЕРС вимагають особливої уваги положення розділів, у яких встановлюються принципи та умови відповідальності порушення умов договору. Вітчизняні замовники звично керуються положеннями ЦК України та чекають на те саме від іноземних контрагентів. Однак, для іноземного підрядника важко беззастережно прийняти умову про те, що у разі порушення зобов'язань особа має відшкодувати збитки в повному обсязі, включаючи як реальні збитки, так і втрачену вигоду.

Крім того, ЦК України передбачає можливість стягнення неустойки за порушення термінів (у тому числі і проміжних) та низьку якість робіт. Компроміс може бути знайдений за допомогою чіткого визначення договору відповідальності за порушення умов основного договору, при цьому відповідальність має певну межу, і як правило, розмір відповідальності ЕРС-підрядника обмежується ціною договору.

Крім того, ЕРС-договори найчастіше прагнуть укласти на проектах, що фінансуються за допомогою банків або інших фінансових інституцій. Насамперед це стосується проектного фінансування. Пояснюється це тим, що банки та фінансові структури, видаючи кредит, зацікавлені у тому, щоб проектні компанії брали на себе мінімальну кількість ризиків. А в ЕРС-контрактах більшість ризиків, включаючи ризики затримок та непередбачених додаткових витрат, лягають на ЕРС-підрядника.

Щодо «твердої ціни» значимо, що її прописаний у договорі розмір ще не виключає можливості в ході проектування розділити її на складові з розбивкою за кошторисом. Проте перевищення вартості робіт, матеріалів, обладнання порівняно з цінами договору все одно забезпечується підрядником. У цьому правилі винятком стають ситуації, коли виникають зміни в обсязі та складі робіт (якщо ці зміни ініційовані замовником), невиконання замовником договірних зобов'язань, а також обставини, що належать до категорії форс-мажору [1].

Окрім замовника/ініціатора, у реалізації проекту беруть участь ще кілька ключових фігур. Там, де потрібне впровадження технологічного процесу, до проекту може включатися постачальник технології – це зазвичай інжинірингова компанія, що володіє технологічним патентом. Іноді постачальник технологічного процесу може бути одночасно і ЕРС-підрядником, завдяки чому реалізується підхід з єдиним центром відповідальності в особі ЕРС-підрядника, що переважно для замовників та інвесторів. Але навіть у тих випадках, коли постачальник технології та ЕРС-підрядник – дві різні компанії, замовник все одно намагатиметься покласти на ЕРС-підрядника відповідальність і за технологічний процес, хоча мало хто з ЕРС-підрядників погоджується працювати на таких умовах.

Якщо ЕРС-підрядник не є одночасно постачальником технології, то він стає самостійним учасником проекту, відповідальним за всі проектні роботи, окрім їхньої технічної частини, постачання обладнання, а у разі ЕРС-контракту – і за будівництво в рамках проекту. Крім цього, у реалізації беруть участь спеціалізовані підрядні організації (в ЕРСМ-моделі) або субпідрядні організації (в ЕРС-моделі) та основні постачальники, які укладають договори безпосередньо з ЕРС-підрядником або у випадку ЕРСМ-контракту безпосередньо із замовником.

Нарешті, одним з найважливіших учасників проекту є банки, які фінансують проект і накладають на нього певні обмеження для розподілу ризиків.

Концепція цієї форми контракту передбачає її застосування для найбільш важливих будівельних проектів, що включають проектування, будівництво, і довгострокове управління і підтримання належного стану побудованого об'єкта. Як правило, всі зазначені види діяльності доручаються єдиному Виконавцю,

який найчастіше є об'єднанням компаній, що діють на підставі угоди про спільну діяльність. При цьому, виконуючи роботу в «стандартних» сферах відповідальності, Виконавець не несе відповідальності за фінансування проекту на стадії будівництва, і, як правило, за фінансовий успіх проекту після його завершення. Це має місце тому, що товар, що виробляється побудованим об'єктом (наприклад, електрика при будівництві електростанції) буде власністю Замовника, який здійснює розпорядження таким товаром самостійно. Цим форма ЕРС-контракту відрізняється, наприклад, від концесійних угод.

Для реалізації цієї концепції взаємодії використовується договір, поділений на два незалежні періоди:

- період проектування та будівництва, наприкінці якого відповідний об'єкт перейде у власність Замовника;
- період експлуатації, протягом якого Виконавець підтримуватиме об'єкт у належному стані, та виконуватиме заздалегідь визначені вимоги щодо кількості та якості виробленого товару (наприклад, певну кількість кіловат-годин електричної енергії). Форма ЕРС-контракту рекомендується до використання для проектів з періодом експлуатації не менше 20 років, хоча такий період за згодою сторін може бути меншим.

Традиційно структура більшості форм FIDIC до яких і належить ЕРС-контракт, є двокомпонентною. Більшість форм ділиться на частини – частина перша (загальна), у якій містяться норми загального застосування, і частина друга (особлива), у якій визначаються специфічні риси, характерні саме цього проекту. Крім того, кожен договір FIDIC може включати значну кількість додатків, що визначають окремі аспекти взаємодії сторін Контракту.

Загальна частина договору детально та послідовно визначає порядок взаємодії всіх сторін Контракту протягом терміну реалізації будівельного проекту. Внаслідок використання такої детальної регламентації сторони ЕРС-контракту отримують ясну схему взаємодії, здійснення робіт та розподілу ризиків. Крім того, деталізація має і ще один результат – використання такої форми передбачає значне опрацювання самого будівельного проекту та знання його відмінних рис.

Будь-яка форма FIDIC, таким чином, — це своєрідний посібник з переговорів з контрагентом. Максимальна деталізація передбачає, що на момент укладання контракту всі проблемні питання з'ясовані, пройшли через обговорення сторонами, і з них є єдина думка сторін.

Проте загальна частина містить лише загальні положення договору. Передбачається, що найважливіші положення (в українському господарському праві – суттєві умови) будь-якого контракту містяться у його особливій частині. Особлива частина змінює та доповнює умови загальної частини.

Незважаючи на те, що вся структура контракту в цілому на перший погляд може виглядати дещо

громіздкою, вона досить проста у застосуванні та забезпечує детальне відпрацювання всіх пов'язаних із потенційними ризиками для проекту у сфері відновлювальної енергетики.

У великих проектах у сфері відновлювальної енергетики нерідкі випадки, коли процес реалізації поділяється також на два етапи. На першому етапі інженери уточнюють параметри проекту, що визначають загальні обсяги, а також групують подібні види робіт для зручнішого розрахунку бюджету та планування. В результаті інженери надають документацію, достатньо докладну для організації тендеру на виконання подальших робіт.

Підготовка такої документації найчастіше називається «Попереднє проектування» (FEED), його завдання – створення basic/conceptual engineering. Розробка FEED-документації зазвичай оплачується відповідно до тарифної сітки виконавця та кількості відпрацьованих годин, але буває, що за деякі частини документації, обсяг яких попередньо обумовлений, оплата встановлюється у формі договору на фіксовану суму. Базова проектна документація, включаючи комплект технологічної проектної документації (process design packages), має бути достатньо опрацьована для визначення умов тендеру.

Розробка FEED-документації виконується професійними інжиніринговими компаніями, але все частіше ЕРС-підрядники мають можливість створювати її самостійно. Важливо відзначити, що немає універсального регламенту складання базової проектної документації, або FEED-документації, – такі документи можуть відрізнятися від проекту до проекту та залежно від галузі. Іноді за ступенем опрацьованості FEED може наближатися до робочої документації (Detailed design) або потім стати частиною робочої документації.

Розбивка проекту на етапи з відсутністю зобов'язань з боку замовника для проекту у сфері відновлювальної енергетики щодо того, хто готуватиме робочу документацію, забезпечує більшу гнучкість для замовника після завершення розробки FEED у визначенні подальших варіантів другого етапу проектних робіт:

- якщо розробка FEED-документації була виконана ЕРС(М)-підрядником без претензій з боку замовника, то для створення робочої документації та виконання будівельно-монтажних робіт контракт із цим же ЕРС(М)-підрядником може бути продовжений з оплатою на підставі узгодженої сторонами тарифної сітки (без фіксованої ціни за проект). Іноді компанії, які розробляють FEED-документацію, встановлюють це правило в обов'язковому порядку, організовуючи спільні підприємства чи об'єднання для виконання всього комплексу робіт;

- варіант, коли після завершення етапу розробки FEED замовник хоче, щоб підрядник, що його підготував, реалізував проект за фіксовану ціну.

Щоб зробити такий варіант можливим, необхідно включити до контракту механізми, що дозволяють замовнику після здачі FEED-документації перетворити контракт на розробку FEED на контракт із фіксованою ціною на реалізацію проекту під ключ. Часто підрядник, що розробляє FEED, чинить опір включенню таких механізмів у контракт, оскільки розуміє, що після завершення етапу FEED може не знайти інших компаній, доступних, здатних і бажаючих виконати подальшу роботу по проекту. Такий підрядник може вибирати: або укласти EPC-контракт (за ціною, яка не залежить від обумовлених у попередньому контакті формул або механізмів), або наполягати на завершенні робіт з оплатою на підставі відшкодування фактичних витрат (забутий прибуток), що, по суті, ідентично попередньому варіанті;

– варіант коли замовник може найняти FEED-підрядника (або інжинірингову компанію, яка пропонує послуги з управління проектами) для експертної оцінки, подальшого укладання контракту з третьою стороною та подальшого управління роботою цієї третьої сторони. У цьому випадку третя сторона буде EPC-підрядником, який створить робочу документацію на основі FEED-документації та виконає будівництво під ключ;

– варіант коли замовник може найняти FEED-підрядника (або іншу інжинірингову компанію) для створення робочої документації на підставі базової проектної документації/FEED-документації, управління закупівлею матеріалів та обладнання та управління будівельно-монтажними роботами від імені замовника – це і є так званий EPCM-контракт.

На практиці у великих проектах у сфері відновлювальної енергетики розробка FEED-документації може бути розбита на окремі комплекти проектної документації, де для замовлення кожного комплексу проведено аналіз ринку, визначено оптимальне співвідношення ціни та якості, та розробка кожного комплексу замовлялася окремо кільком підрядникам.

Рішення про те, який тип підряду вибрати для реалізації другого етапу, часто відкладається до завершальної фази створення FEED-документації, коли замовник зможе проаналізувати ринок та оцінити рівень невизначеності витрат, ціну, яку доведеться заплатити за перенесення ризиків на виконавця, та пропозицій на ринку EPC -підряду. Тому, якщо в контракті на розробку FEED не було прописано порядок його перетворення на контракт на реалізацію проекту під ключ із зазначенням фіксованої ціни, замовник може передати подальшу ініціативу EPC-підряднику. Характер організації замовника та ступінь контролю, яку замовник хотів би мати на другому етапі, також впливають на вибір варіанта реалізації другого етапу.

Висновки з цього дослідження. Підсумовуючи наголосимо, що міжнародні форми EPC-контрактів, розглянуті в цій статті, є високоефективними інструментами взаємодії сторін будівельного проекту у сфері відновлювальної енергетики. Ми впевнені, що кількість компаній, що застосовують такі форми, з очікуваним розвитком будівельного ринку тільки зростатиме. Цьому сприятиме, на наш погляд, і інтеграція України у світову та європейську економіку.

В українському законодавстві немає окремого аналога EPC контракту. З позиції права України, EPC являє собою непоіменованій, змішаний, типовий договір, що містить умови кількох договорів: надання послуг з інжинірингу, договору будівельного підряду, виконання проектних робіт та поставки. У співвідношенні з національною правовою системою договори FIDIC необхідно віднести до контрактів міжнародного зразка.

Застосування міжнародних форм будівельних контрактів в Україні, звісно, обмежено низкою умов, багато з яких перелічені у цій статті. Незважаючи на потенційні складності у застосуванні, очевидно, що з підвищенням рівня будівельного ринку в цілому уникнення традиційних форм договорів і пошук альтернативних форм неминучий.

Список використаних джерел:

1. Акулижин А. EPC контракт. URL: <https://finswin.com/projects/dokumenty/epc-kontrakt.html> (дата звернення 07.09.2022 року).
2. Никитченко Н. Остринський В. Генеза поняття EPC-контракт як особливого виду змішаного договору. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 12. С. 113–118.
3. Никитченко Н. В., Остринський В. О. Проблеми вибору права та його обмеження при укладенні EPC-контрактів. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 218–223.
4. Остринський В. О. Проблеми правового регулювання розділення EPC-контрактів у сфері відновлювальних джерел енергії. *Правотворчість та правозастосування у демократичній державі: теорія і практика*. Київ : Редакція «ТПУ», 2019. С. 79–82.
5. Оберкович С., Лебедев М. EPC контракт в Україні: ризики та нюанси реалізації. URL.: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhнародне-pravo-investiciyi/ers-kontrakt-v-ukrayini-riziki-ta-nyuansi-realizaciyi.html> (дата звернення 07.09.2022 року).
6. FIDIC Establishment. URL: <https://fidic.org/history>. (дата звернення 07.09.2022 року).
7. EPC-контракт (Engineering, Procurement, Construction) – полный цикл работ для введения объекта генерации солнечной электроэнергии в эксплуатацию. URL: <https://heliosstrategia.com/uslugi/epc-service>(дата звернення 07.09.2022 року).

УДК 343.9 : 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.10>

Орловська Н. А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального і адміністративного права
Одеського національного морського університету
ORCID: 0000-0002-4400-560X

ЗАПОБІГАННЯ ЕКОЛОГІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ: ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ

ENVIRONMENTAL CRIME PREVENTION: EXPERIENCE IN EUROPEAN CRIMINAL LEGAL AREA FORMATION

Метою статті є розгляд європейського підходу до розуміння екологічної злочинності, її тенденцій та перспектив удосконалення кримінально-правового запобігання їй в Європейському Союзі. Звернуто увагу на новітні надбання нормотворчої, правоохоронної та дослідницької європейської практики щодо протидії екологічній злочинності.

Встановлено, що європейські науковці та правоохоронці констатують набуття екологічною злочинністю ознак організованої злочинної діяльності. Велика частина екологічних злочинів є транснаціональними. Це обумовлено особливостями суб'єктного складу та системними зв'язками екологічної кримінальної деліктності й інших видів організованої злочинності. Окреме місце серед ознак сучасної екологічної злочинності посідає географічний розподіл кримінальної активності в Європі.

Розгляд результатів середньострокового планування запобіжної діяльності, розроблених Європейською багатопрофільною платформою боротьби з кримінальними загрозами, та змісту директивного документу ЄС щодо посилення кримінально-правового захисту довкілля дали підстави говорити про: а) започаткування європейської запобіжної політики, яка враховує закономірності організованої злочинної діяльності в екологічній сфері; б) формування оновлених загальноєвропейських стандартів криміналізації та пеналізації екологічних злочинів, у тому числі заходів щодо юридичних осіб.

На цій підставі можна наголосити на європейському підході до протидії екологічній злочинності та кримінально-правового регулювання як центральної ланки запобіжної діяльності. У світлі реформування кримінального законодавства України звернення до європейського досвіду запобігання екологічній злочинності є надзвичайно актуальним.

Ключові слова: екологічні злочини; організована злочинність; тенденції екологічної злочинності; кримінальне регулювання запобігання екологічної злочинності; європейський досвід.

The purpose of the article is to consider the European approach to understanding environmental crime, its trends and prospects for criminal law prevention improving in the European Union. Attention is drawn to the latest achievements of rule-making, law enforcement and research European practice in environmental crime combating.

It is established that European scientists and law enforcement officials underline that environmental crime has acquired organized criminal activity signs. Most environmental crimes are transnational. This is due to the peculiarities of the subject composition and systemic links between environmental criminal delicts and other types of organized crime. A special place among the modern environmental crime features is the geographical distribution of criminal activity in Europe.

Consideration of the results of preventive activities medium-term planning, developed by the European Multidisciplinary Platform for Combating Criminal Threats, and the content of the EU directive document on strengthen criminal law to protect the environment gave grounds to talk about: a) the launch of a European preventive policy that takes into account the patterns of organized criminal activity in the environmental sphere; b) the formation of updated European standards for environmental crimes criminalization and penalization, including measures against legal entities.

On this basis, we can emphasize the European approach to combating environmental crime and criminal law regulation as a central part of preventive activities. In the light of reforming the criminal legislation of Ukraine, the appeal to the European experience of preventing environmental crime is extremely relevant.

Key words: environmental crime; organized crime; trends in environmental crime; criminal regulation of environmental crime prevention; European experience.

Постановка проблеми. Глобальний дефіцит природних ресурсів як вагомий соціально-економічний фактор безпосередньо впливає на організовану злочинну діяльність. Кримінальні структури, у першу

чергу, транснаціональні, диверсифікують свої традиційні інтереси, збільшуючи присутність в сфері незаконного поводження з природними ресурсами. Вже в 2011 р., за даними Європолу, 3 з 12 найбільш

фінансово вигідних видів транснаціональної злочинної діяльності були пов'язані з екологічною злочинністю. До них належали незаконний обіг: диких тварин (оцінна річна вартість тіншового ринку – від 7,8 до 10 млрд. дол. США); деревини (до 7 млрд. дол. США); риби (від 4,2 до 9,5 млрд. дол. США) [1]. У даному аспекті привертає увагу надзвичайно швидке зростання тіншових доходів. Наприклад, з 2011 р. по 2014 р. прибутки лише від торгівлі незаконно заготовленою деревиною зросли більше ніж в 4 рази – до 30 млрд. дол. США [2].

Швидке зростання обсягів екологічної злочинності та набуття нею ознак транснаціональної організованої діяльності стало можливим завдяки системним зв'язкам екологічних злочинів з іншими діями. Це було доведено в ході реалізації низки міжнародних проєктів (наприклад, дослідження «Диверсифікація організованої злочинності в сферу незаконно торгівлі природними ресурсами», який було реалізовано на базі університету Утрехту в 2018-2021 рр.; дослідження тіншових Інтернет-ринків, пов'язаних з обігом предметів екологічних злочинів, на платформі Глобальної ініціативи проти транснаціональної організованої злочинності в 2019 р. [3] тощо).

Однак, незважаючи на негативні тенденції екологічної злочинності, реагування на неї залишається низким пріоритетом для деяких держав. Крім того, наявні значні організаційні перешкоди, що ускладнюють таке реагування. Саме тому координація правоохоронних режимів для протидії екологічним злочинам набуває особливого значення [4, с. 4, 10]. Наприклад, відомі ініціативи Комітету Інтерполу з дотримання природоохоронного законодавства та правозастосування, у першу чергу, його Робочої групи зі злочинів проти дикої природи [2], ОБСЄ (міжнародна ініціатива «Навколишнє середовище та безпека» (ENVSEC) задля підвищення кваліфікації організацій, відповідальних за виявлення і запобігання екологічним злочинам на кордоні) [5, с. 48] тощо. В ЄС запроваджена Європейська багатопрофільна платформа боротьби з кримінальними загрозами (EMPACT), що забезпечує комплексний підхід до міждисциплінарної та міжвідомчої оперативної співпраці для забезпечення внутрішньої безпеки країн – членів ЄС, у тому числі, й в сфері охорони навколишнього середовища [6].

У цей же час ще в 1998 р. в Конвенції про захист навколишнього середовища засобами кримінального права [7] було зазначено, що екологічні порушення, які мають серйозні наслідки, повинні кваліфікуватися як кримінальні злочини і тягнути відповідні покарання. З огляду на це, хоча запобігання погіршенню стану довкілля має досягатися, в першу чергу, за допомогою інших заходів, кримінальне право є надважливим інструментом екологічної безпеки. Розуміючи необхідність підвищення ефективності кримінально-правового запобігання екологічній

злочинності, наприкінці 2021 р. Європейська комісія прийняла пропозицію про Директиву ЄС, спрямовану на посилення дотримання природоохоронного законодавства ЄС шляхом запровадження нових видів злочинів, посилення санкцій за їх вчинення та підвищення ефективності правозастосування [8].

Відповідно, формується спільний європейський простір системної протидії екологічній злочинності, в рамках якого можна спостерігати динаміку кримінально-правового забезпечення. Беручи до уваги універсальність проблематики кримінальних загроз безпеці навколишнього середовища, тенденції організованої злочинної діяльності в екологічній сфері, транснаціоналізацію екологічних злочинів, для вітчизняного правового простору аналіз європейського досвіду є вельми актуальним для розвитку національного кримінального законодавства та в цілому правоохоронної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У цілому проблемні питання кримінально-правового запобігання екологічній злочинності, у тому числі й організованим її проявам, знайшли відображення в роботах С.Б. Гавриша, А.П. Гетьмана, О.Л. Дубовик, О.М. Костенка, В.К. Матвійчука, І.І. Митрофанова та ін. Європейський досвід в цій сфері став предметом фахового розгляду в ґрунтовних дослідженнях Ю.А.Турлової, М.І. Хавронюка тощо.

Разом із тим, сучасні тенденції європейської політики щодо запобігання екологічній злочинності, як і захисту довкілля в цілому, свідчать про те, що ці питання стають частиною дискурсу прав людини [4, с. 10]. Тому розгляд сучасного європейського підходу до розуміння тенденцій екологічної злочинності, криміналізації та пеналізації діянь проти довкілля вбачається актуальним та недостатньо висвітленим у фаховій літературі.

З огляду на викладене, **метою цієї статті** є розгляд останніх надбань нормотворчої, правоохоронної та дослідницької європейської практики в сфері запобігання екологічній злочинності, які можуть стати в нагоді для розвитку вітчизняного кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі загальноєвропейське бачення виходить з того, що екологічні злочини охоплюють низку дій, які порушують екологічне законодавство і завдають значної шкоди або тягнуть ризик заподіяння шкоди навколишньому середовищу та/або здоров'ю і життю особи. Згідно звіту Європолу (січень 2022 р.) до переліку діянь, кримінальна протиправність яких є спільною для більшості країн ЄС, входять, зокрема: а) порушення обігу відходів; б) незаконна експлуатація підприємств, які беруть участь в операціях з небезпечними речовинами; в) обіг озоноруйнівних речовин; г) знищення, володіння або торгівля видами тварин або рослин, що підлягають охороні. Відповідно, у звіті виділяються ті транснаціональні

екологічні злочини, які найчастіше потрапляють в поле зору Європолу – це злочини, пов'язані з відходами та забрудненням довкілля; незаконна торгівля дикими та домашніми тваринами; незаконне та нерегульоване рибальство; злочини у лісовому господарстві [9].

Зазначені переліки дещо відрізняються від сукупності діянь, криміналізація яких запропонована у ст. 2 Конвенції про захист навколишнього середовища засобами кримінального права 1998 р. [7]. Однак важливою спільною ознакою є визнання суспільно небезпечних наслідків екологічних злочинів. Так, в Конвенції прямо наголошується на їх реальній шкоді або небезпеці її заподіяння. У свою чергу, Європол підкреслює прямі та віддалені наслідки екологічних злочинів для екосистем та навколишнього середовища, серед яких екологічні катастрофи; незворотні зміни клімату; забруднення харчових ланцюгів; скорочення тривалості життя; смерть людей [1].

Відповідно, первинний висновок, з яким можна погодитися при розгляді як переліку екологічних злочинів, так і розуміння їх наслідків, полягає у тому, що екологічні злочини є загрозою, яка має наскрізний характер, на відміну від розрізнених, дискретних проблем [4, с. 10].

Однак масштабні злочини, якими, без сумніву, є екологічні кримінальні делікти, ще не означають наявності організованої злочинності. Певні висновки щодо цього аспекту можна зробити, звернувшись до результатів наукових розвідок та правоохоронної діяльності Європолу.

Так, фахівцями зазначається, що злочинам в екологічній сфері притаманний особливий суб'єктний склад, адже йдеться про так звані колективних суб'єктів. Останні являють собою різноманітний спектр від значних підприємств, злочинних груп до глобальних міжнародних мереж [10, с. 441]. При цьому кримінальні структури можуть бути як традиційними, так і неформальними (мережевими), що відповідає сучасним тенденціям організації комунікації в кримінальному світі [11]. Крім того, фахівцями було наголошено, що екологічній злочинності в цілому притаманна корупційна складова [12, с. 31]. Поряд з корупцією основою інфраструктурного забезпечення злочинної діяльності проти довкілля є підробка документів та використання розбіжностей та прогалів нормативного регулювання [9]. Відповідно, фактично на кожному з ринків обігу предметів екологічних злочинів домінують організовані угруповання через високу доходність, незначну вірогідність затримання та невеликі терміни покарання у разі притягнення до кримінальної відповідальності [13, с. 362–363].

Влітку 2022 р. Європол сформулював низку висновків, які стосуються основних тенденцій екологічної злочинності в ЄС [9], які свідчать про її організований транснаціональний характер:

– більшість суб'єктів екологічних злочинів є легальними юридичними особами, які збільшують прибутки шляхом участі в злочинній діяльності. Коли йдеться про злочинні мережі, вони, як правило, територіально віддалені від місць вчинення злочинів;

– констатується географічний розподіл кримінальної активності. Наприклад, злочинні мережі ЄС дедалі частіше обирають Центральну та Східну Європу для незаконного обігу відходів, вироблених у Західній Європі. ЄС функціонує як центр глобального незаконного обігу дикої природи, у свою чергу, браконьєрство зазвичай має місце в економічно нерозвинених регіонах [13, с. 362];

– злочинні мережі активно використовують легальні інструменти інвестування та відшкодування шкоди в екологічній сфері, що піддає законслухняних підприємців небезпеці залучитися до протиправної діяльності.

Сприйняття сучасної екологічної злочинності як виду організованої злочинної діяльності (найчастіше – транснаціональної) дає можливість говорити про її системні зв'язки. Зокрема, традиційні угруповання мафіозного типу використовують тотожні методи роботи й схожі маршрути переміщення предметів екологічних та інших злочинів – наприклад, для контрабанди зброї, наркотиків, переміщення жертв торгівлі людьми [2]. До речі, такі «комплексні» дії злочинних структур дозволяють повніше зрозуміти функціонування тіньових ринків [10, с. 442], у першу чергу, інтернет-платформ (соціальних мереж, платформ електронної комерції) як основного компоненту інфраструктурного забезпечення міжнародної торгівлі [4, с. 5]. Поряд із цим доходи від організованої злочинної діяльності можуть бути використані в політичній сфері. Наприклад, Європол зазначає, що є підстави вважати, що прибутки від екологічної злочинності використовуються для фінансування тероризму [1].

Системе розуміння екологічної злочинності віднайшло відображення у визначенні пріоритетних завдань ЕМРАСТ на 2022–2025 роки. Зокрема, у зазначеній сфері ЄС ставить завдання припинення діяльності злочинних мереж, залучених до всіх форм екологічних злочинів, з особливим акцентом на незаконний обіг відходів та дикої природи, а також на виявленні та припиненні діяльності злочинних мереж і окремих кримінальних підприємств, здатних включатися у легальні бізнес-структури або створювати власні компанії для полегшення вчинення екологічних злочинів. Поряд із цим певною мірою дотичним до запобігання екологічній злочинності ЄС вважає протидію економічним та фінансовим злочинам, які пов'язані з виробництвом та розповсюдженням товарів, що шкодять навколишньому середовищу [6].

Наведені висновки дають підстави говорити, що розуміння сучасного стану та тенденцій розвитку екологічної злочинності як виду транснаціональної

організованої злочинності дозволяє удосконалювати загальноєвропейську запобіжну політику в цій сфері. Центральною ланкою такої політики має стати оновлене унормування кримінальної відповідальності, що безпосередньо впливає на зміст та спрямованість нової Директиви щодо посилення кримінально-правового захисту довкілля [8]:

– вбачається за необхідне розширити коло екологічних злочинів, до яких мають бути додані такі діяння як розміщення на ринку продуктів або речовин, які спричиняють або можуть спричинити тілесні ушкодження, смерть людей або суттєву шкоду навколишньому середовищу; незаконний забір води; незаконне впровадження або розповсюдження інвазивних чужорідних видів тощо;

– оскільки санкції є важливою частиною інструментарію обмеження діяльності суб'єктів екологічних злочинів, державних чиновників, які їм сприяють, та будь-яких підприємств, що залучаються до організованої злочинної діяльності проти довкілля [4, с. 10], пропонується суттєво посилити покарання для фізичних осіб. Зокрема, для злочинів, які призводять до смерті або серйозних тілесних ушкоджень, встановлюється максимальний термін позбавлення волі в десять років. Якщо злочин не призводить або не може призвести до смерті або серйозних тілесних ушкоджень, максимальний термін ув'язнення становитиме від чотирьох до шости років. При цьому держави-члени можуть застосовувати й більш жорсткі санкції;

– для юридичних осіб має бути передбачено широке коло заходів, яке включає штрафи; вилучення з права на отримання державної допомоги або участі у процедурах закупівель; відкликання дозволів чи санкцій; закриття установ тощо;

– доходи, отримані від екологічних злочинів, а також інструменти, що використовуються для цих цілей, можуть бути заморожені або конфісковані.

Вбачається, що у такий спосіб можна розв'язати важливу проблему суперечності між прибутковістю екологічної злочинності та недостатнім рівнем кримінально-правового впливу на суб'єктів екологічних

злочинів. Поряд із цим пропозиції щодо суттєвого посилення суворості кримінально-правового примусу мають потенціально призвести й до інституційних зрушень. Зокрема, це сприятиме розумінню широкими верствами населення небезпечності організованої екологічної злочинності. Адже саме громадяни та місцеві громади відіграють вирішальну роль у виявленні екологічних злочинів [12, с. 32]. З огляду на це, наприклад, ЕМРАСТ окремо фіксує перспективні заходи партнерства державного та приватних секторів [6].

На підставі викладеного можна сформулювати низку **висновків**:

1. Наукові розвідки та правоохоронна діяльність констатують набуття екологічною злочинністю організованого, а почасти й транснаціонального, характеру. Це підкреслюється особливостями суб'єктного складу злочинної діяльності та системними зв'язками екологічної кримінальної деліктності й інших видів організованої злочинності. Особливе місце серед сучасних тенденцій екологічної злочинності є географічний розподіл кримінальної активності в Європі.

2. Виявлені тенденції екологічної злочинності знайшли відображення в загальноєвропейських документах середньострокового планування запобіжної діяльності. Центральною ланкою такої діяльності є кримінальне право. У світлі цього в ЄС опрацьовано Директиву, в якій сформульовано стандарти криміналізації та пеналізації екологічних злочинів, а також визначено заходи щодо юридичних осіб.

3. Зазначене дає підстави стверджувати, що формується загальноєвропейське розуміння екологічної злочинності та її сучасних тенденцій, а також узгоджуються стандарти кримінально-правового запобігання такій суспільно небезпечній діяльності.

4. У світлі реформування кримінального законодавства України звернення до європейського досвіду регламентації запобіжної діяльності щодо екологічної злочинності вбачається доцільним для оперативного узгодження основних позицій в сфері протидії злочинності.

Список використаних джерел:

1. Europol Information. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/crime-areas/environmental-crime> (дата звернення: 4.11.2022 р.)
2. Himbert Ch. A Comprehensive Approach to Combating the Criminal Networks Behind Environmental Crime, September 2014. URL: <https://www.un.org/en/chronicle/article/comprehensive-approach-combating-criminal-networks-behind-environmental-crime> (дата звернення: 5.11.2022 р.)
3. Див., наприклад: Miller C., Pay J., Smith J. Detecting Online Environmental Crime Markets / Prepared by Global Initiative against Transnational Organized Crime. January 2019. 28 p.
4. Expanding the Toolkit to Tackle Organized Environmental Crime: Recommendations for the G7 Ministers / Prepared by Global Initiative against Transnational Organized Crime. June 2021. 10 p.
5. Див., наприклад: Турлова Ю. А., Поліщук Г. С., Козлюк Л. Г., Пенязькова О. О. Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання систематизації. *Ядерна та радіаційна безпека*, 2021. № 2(90). С. 42–51.
6. EU Policy Cycle – ЕМРАСТ, 20 January 2022. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/eu-policy-cycle-empact> (дата звернення: 5.11.2022 р.)
7. Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law. Strasbourg, 4 November 1998. URL: <https://rm.coe.int/168007f3f4> (дата звернення: 5.11.2022 р.)

8. Clark M., Forwood G., Hublet A. EU Commission proposes to strengthen criminal law to protect the environment, 11 January 2022. URL: <https://www.whitecase.com/insight-alert/eu-commission-proposes-strengthen-criminal-law-protect-environment> (дата звернення: 3.11.2022 р.)
9. Europol Information, 27 June 2022. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/what-we-know-about-dirty-business-of-environmental-crime-in-age-of-climate-change> (дата звернення: 5.11.2022 р.)
10. Van Uhm D.P., South N., Wyatt T. Connections between Trades and Trafficking in Wildlife and Drugs. *Trends in Organized Crime*, 2021. № 24. P. 425–446. DOI: 10.1007/s12117-021-09416-z
11. Moreto W. J., Van Uhm, D. P. Nested Complex Crimes: Assessing the Convergence of Wildlife Trafficking, Organised Crime, and Loose Criminal Networks. *The British Journal of Criminology*, 2021. № 61(5). P. 1334–1353.
12. Haysom S., Shaw M. An Analytic Review of Past Responses to Environmental Crime and Programming Recommendations / Prepared by Global Initiative against Transnational Organized Crime. September 2022. 44 p.
13. Wyatt T., Van Uhm D. P., Nurse A. Differentiating criminal networks in the illegal wildlife trade: organized, corporate and disorganized crime. *Trends in Organized Crime*, 2020. № 23. P. 350–366.

Паламарчук Г. В.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри адміністративного і кримінального права
Одеського національного морського університету
ORCID: 0000-0002-5189-8952

ЕКОЛОГІЧНА КРИМІНАЛЬНА ДЕЛІКТНІСТЬ ЯК СИСТЕМНА ПРОБЛЕМА

ENVIRONMENTAL CRIMINAL OFFENSE AS A SYSTEMIC PROBLEM

Стаття присвячена особливостям притягнення правопорушників до кримінальної відповідальності за вчинення екологічних правопорушень. В контексті даної статті аргументовано значимість та актуальність вивчення зазначеної тематики.

У статті з використанням узагальнюючі статистичні показники уповноважених державних екологічних та правоохоронних органів у сфері охорони довкілля. Зроблений певний аналіз їх сучасного стану, з якого констатовано, що показники екологічної злочинності залишаються усталено високими. Вивчено особливості кримінально-правової охорони довкілля на даному етапі розвитку нашої держави. Розглянуто застосування певних норм кримінального та адміністративного законодавства стосовно виявлення та притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності правопорушників у сфері довкілля. Визначено чинники, які сприяють правопорушникам ухилятися від притягнення до відповідальності за вчинення екологічних правопорушень.

Розкрито тенденції розвитку організованої екологічної злочинності та надано стислу характеристику її ознак на сьогодні. Відзначається, що сьогоднішня екологічна злочинність сформувалась як тіньовий кримінальний бізнес, що направлений на отримання бізнесової вигоди від перевезення, вилову, реалізації незаконно добутих об'єктів довкілля

Розглядається взаємозв'язок екологічної злочинності та контрабанди, де зазначається, що за допомогою контрабанди забезпечується реалізація незаконно добутих об'єктів довкілля, що і констатує факт безпосередності зв'язку економічної злочинності з контрабандою. Відмічається й те, незаконне переміщення тварин та рослин – контрабанда – є різновидом незаконного транснаціонального бізнесу, через те, що незаконно добути об'єкти довкілля як предмет контрабанди перетинають декілька кордонів суміжних держав.

Констатовано шкідливість екологічної корупції та факт її позитивного впливу на латентність екологічної злочинності, а відповідно неможливості притягнення правопорушників у сфері довкілля до відповідальності. Наведена статистична інформація стосовно вчинення корупційних проявів державних службовців у сфері охорони довкілля. Розкривається і питання корумпованого екологічного ліцензування, що забезпечує тривалу та безкарну бізнесову діяльність організованим угрупованням, що потім проявляється у погіршенні стану довкілля. Відзначається, що шкідливість від незаконних дій за результатами корумпованого екологічного ліцензування значно перевищує встановлену законодавцем межу відповідальності. Пропонується можливість встановлення кримінальної відповідальності за прояви корумпованого екологічного ліцензування в системі уповноважених органів з охорони довкілля.

Відмічаються у статті й збитки, які нанесені навколишній середі за результатами ведення військових дій на теренах нашої країни.

Зроблено висновок, що за наявності усталено високих показників вчинення екологічних правопорушень та через значний рівень шкідливості, який все більше завдається довкіллю, слід посилювати санкції природоохоронних норм. Як вбачається, посилення зазначених санкцій є необхідним в цілях невідворотності покарання за вчинення екологічних кримінальних правопорушень. Вказується, що посилення меж кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення, матиме запобіжний результат для вчинення нових екологічних правопорушень. Зазначається й необхідність забезпечення виявлення зниження рівня латентності, протидія корупції та організованій екологічній злочинності.

Ключові слова: довкілля, екологічні правопорушення, правопорушник, кримінальна відповідальність, екологічна злочинність, корупція, контрабанда.

The article is devoted to the peculiarities of bringing offenders to criminal responsibility for committing environmental offenses. In the context of this article, the importance and relevance of the study of the mentioned topic is argued.

The article uses generalized statistical indicators of authorized state environmental and law enforcement agencies in the field of environmental protection. An analysis of their current state was made, and it was established that the indicators of environmental crime remain persistently high. Peculiarities of criminal and legal protection of the environment at this stage of development of our country are studied. The application of criminal and administrative legislation regarding the detection and prosecution of environmental offenders was considered. The factors that contribute to offenders evading prosecution for committing environmental offenses have been identified.

The trends in the development of organized environmental crime are revealed and a brief description of its signs is given today. It is noted that today's environmental crime was formed as a shadow criminal business aimed at obtaining business benefits from the transportation, fishing, and sale of illegally extracted environmental objects.

The relationship between environmental crime and smuggling is considered. It is noted that with the help of smuggling, the sale of illegally obtained environmental objects is ensured, which confirms the fact of the direct connection between economic crime and smuggling. It is noted that the illegal movement of animals and plants – smuggling – is a type of illegal transnational business, since illegally extracted environmental objects cross several borders of neighboring states as an object of smuggling.

The harmfulness of environmental corruption and the fact of its positive impact on the latency of environmental crime, and accordingly the impossibility of bringing offenders in the field of the environment to justice, have been established. Statistical information related to acts of corruption by civil servants in the field of environmental protection is given. The issue of corrupt environmental licensing is revealed, which ensures long-term and impunity business activity by organized groups, which then manifests itself in the deterioration of the environment. It is noted that the harmfulness of illegal actions as a result of corrupt environmental licensing significantly exceeds the limit of liability established by the legislator. The possibility of establishing criminal liability for manifestations of corrupt environmental licensing in the system of authorized environmental protection bodies is proposed.

The article notes the damage caused to the environment as a result of military operations on the territory of our crane.

It was concluded that in the presence of consistently high rates of committing environmental offenses and due to the significant level of harm that is increasingly inflicted on the environment, the sanctions of environmental regulations should be strengthened. As can be seen, the strengthening of the specified sanctions is necessary for the purpose of inevitability of punishment for the commission of environmental criminal offenses. It is indicated that strengthening the limits of criminal responsibility for environmental offenses will have a preventive effect for the commission of new environmental offenses. It is also noted the need to ensure the detection of a decrease in the level of latency, combating corruption and organized environmental crime.

Key words: *environment, environmental crimes, offender, criminal liability, environmental crime, corruption, smuggling.*

Проблеми забруднення довкілля сьогодні набувають все більше і більше глобального та системного характеру. Негативні антропогенні обставини в довкіллі, які сформувалися на сьогодні, загалом призвели до значного погіршення стану здоров'я населення, падіння народжуваності та зростання смертності, виснаження корисних копалин, забруднення та погіршення якості поверхневих та підземних вод, морів, атмосферного повітря, знищення флори та фауни тощо. Доповідь Комісії ООН 2002 року з питань навколишнього середовища UNEP вказує на те, що за 30 років під впливом людської діяльності на планеті наявна перспектива жаклих зміни[1]. Відбудеться деформація більш ніж 70 % земної поверхні, втратиться більше чверті всіх видів фауни та флори, не відновлювальним дефіцитом стане безпечне повітря, чиста питна вода, непорушені ландшафти, можливість природи відновлюватись після антропогенного тиску тощо. Обійти зазначені не позитивні перспективи можливо за рахунок забезпечення екологічної безпеки країни, та й національної, відповідно. Тому, з метою стримання зазначених негативних процесів у найближчій перспективі нашої державі слід приділити цьому питанню більш підвищену увагу, ніж та, яка має місце зараз.

Значне місце серед засобів протидії екологічній злочинності загалом займають правові засоби охорони довкілля, де найефективнішими є саме засоби кримінально-правового характеру, але, як показує сьогоденна реальність застосування цих засобів не є достатнім, оскільки екологічна злочинність все більше і більше набирає свої оберти. Через це вивчення питання

відповідальності за вчинення екологічних правопорушень має суттєво актуальне значення.

Хоч і у науковій літературі різним питанням, що стосуються проблем екологічної злочинності, приділялась значна увага у роботах різних науковців у сфері кримінології та кримінального права: О.Л. Дубовик, С.Б. Гавриша, В.К. Матвійчука, П. Мельника, В.О. Навроцького, Ю.С. Шемшученка, Г.С. Поліщука інших. Та з урахуванням того факту, що показники екологічної злочинності неспинно ростуть, вивчення питання відповідальності за вчинення екологічних правопорушень залишається актуальним та значущим.

Неспинний зріст показників екологічних правопорушень чітко прослідковується у статистичній звітності органів прокуратури. Зокрема, за останні роки було зафіксовано неймовірний стрибок у таких показниках. Так, у 2018 році органами прокуратури було зафіксовано 2669 фактів вчинення екологічних правопорушень у сфері довкілля, у 2019 – 3102, у 2020 – 3501, у 2021 – 4201, за 9 місяців 2022 – 2406 [2]. Тож, слід констатувати, що різниця у сторону усталено швидкого росту показників вчинення екологічних правопорушень дуже яскраво і чітко виражена.

Часті випадки вчинення екологічних правопорушень фіксуються й іншими державними правоохоронними органами. Зокрема, упродовж 2020–2021 років Служба безпеки України відкрила 184 кримінальні провадження стосовно екологічних злочинів[3] за ст. 441 Кримінального кодексу України (далі – КК України) – «Екоцид»: «Масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння

атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років [4].

Серед наслідків екоциду, який завдав і завдає масштабних руйнувань і збитків державі є незаконна порубка лісів, яка не обмежується Прикарпаттям. СБУ регулярно фіксує порушення у лігоспах на Волині, Закарпатті, Харківщині, Сумщині, Кіровоградщині та інших регіонах [3].

Чималий показник й у такого екологічного правопорушення, як незаконний видобуток корисних копалин, в тому числі бурштину. Так, було відкрито 18 кримінальних проваджень щодо його масштабного видобутку на території 6-ти районів Рівненської області; порушення правил охорони чи використання надр; забруднення довкілля тощо [3].

Також дуже шкідливим для екології за наслідками від вчинення кримінальних екопорушень і має великий попит є незаконний видобуток корисних копалин, в тому числі бурштину. За фактами незаконного видобутку бурштину і нанесення значного збитку, відкрито 21 кримінальне провадження за вказаний вище період щодо його масштабного видобутку на території 6-ти районів Рівненської області; порушення правил охорони чи використання надр; забруднення довкілля тощо [3].

За останні роки було внесення зміни до національного кримінального законодавства, які передбачили кримінальну відповідальність за незаконний видобуток корисних копалин та бурштину – Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за незаконне видобування корисних копалин» від 15.07.2021 № 1685-IX [5] та Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» від 19.12.2019 №402-IX [6].

За січень-червень 2022 року територіальними та міжрегіональними територіальними органами Держекоінспекції внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства здійснено розрахунок збитків, заподіяних довкіллю, на загальну суму 742,7 млн. гривень [7]. Зокрема державними інспекторами проведено 5350 заходів контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. У результаті, до правоохоронних органів було скеровано 304 матеріали за ознаками злочину проти довкілля, у порядку статті 214 Кримінального процесуального кодексу України. Так, відкрито 152 кримінальних провадження. За цей період з порушників стягнуто збитків у добровільному та примусовому порядку через рішення судів на загальну суму понад 32,6 млн. гривень.

Але, не дивлячись на прийняті зміни в кримінальному екозаконодавстві і беручи до уваги зазначені

показники відкритих проваджень за вчинення екопорушень, слід сказати, що екопорушники мають відповідні «лазівки» для вчинення екопорушень, а значить законодавчо не всі важливі важелі для протидії використанню цих «лазівок» законодавцем розглянуті та використані.

Слід відмітити й те, що на сьогодні в національному кримінальному екозаконодавстві є певна проблемність у тому, що більшість норм КК України, які передбачають відповідальність за кримінальні екологічні правопорушення, мають здебільшого загальні формулювання, наприклад, «рослинний або тваринний світ» – словосполучення дуже широке за змістом та значенням. Слід або безпосередньо в нормі кримінального права чіткий перелік відповідних об'єктів довкілля, або перелік-відсилання нормативно-правових актів, де такий чіткий перелік існує. Адже таке загальне формулювання не виділяє чіткого спектру об'єктів довкілля, на які може відбуватися злочинне посягання, особливо це стосується рідких тварин, птахів ітд. Та й, взагалі, у питанні з останніми є цікавий суміжний аспект, який законодавець не враховує поки що. Зокрема, знищення тваринного світу передбачає кримінальну відповідальність (ст. 441 КК України), а от за незаконне перевезення або поводження із об'єктами тваринного чи рослинного світу передбачена загалом адміністративна відповідальність – штраф (ст. 88–88-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення – КУАП) [8]. Але, при перевезенні чи жорстокому поводженні із об'єктами тваринного чи рослинного світу дуже часто настає їх смерть, особливо при некомфортних умовах перевезення, оскільки кількість задушених в тайниках, місцях маскуванню для їх незаконного перевезення дуже часто сягає значних показників. Зокрема, в 2019 році прикордонники виявили маленького левеня, якого контрабандисти сховали серед 2000 папуг, левеня перебувало у дуже критичному стані; на Волині прикордонники затримали трьох українців та вантажівку з кіньми, які ледве тримались на ногах і яких ще далі планували переправити до Білорусі; у міжнародному аеропорту «Бориспіль» правоохоронці запобігли вивезенню до Об'єднаних Арабських Еміратів трьох соколів у багажі пасажира рейсу Київ – Дубай [9]. Проте справжню кримінальну ситуацію з незаконним перевезенням об'єктами тваринного чи рослинного світу взагалі охарактеризувати надзвичайно складно через високу латентність цих проявів. За даними Верховної Ради України, загалом за останні 10 років контрабанда тварин, зокрема рідкісних та зникаючих видів, з України до Євросоюзу зростає у десятки разів [10].

Також важливим аспектом у питанні стану довкілля та ухиленню правопорушників від відповідальності за нанесення шкоди довкіллю є те, що цим питанням займалися куди більш активно суспільні інститути (громадські організації, волонтери тощо), ніж держава. Питання загального захисту довкілля

та відповідальності за нанесення шкоди довкіллю ніби знаходилося в тіні загальної державної політики, хоч реальність давно вже сформувала не аби актуальність цього питання.

Підтвердженням зазначеному може слугувати факт, що тільки у минулому році вперше за 30 років в СБУ, до повноважень якої, зокрема, відноситься відкриття проваджень у справах про вчинення кримінальних екопорушень, відбулася координаційна нарада з питань захисту екології. Зокрема, після цієї наради й був ініційований та прийнятий вказаний раніше Закон №1685-IX щодо посилення відповідальності за незаконне видобування корисних копалин. Так, до 2021 року, як зазнає СБУ, багато років більшість кримінальних проваджень щодо здійснення незаконного наміву піску закривалося, оскільки за законом пісок відносився до копалин місцевого значення, а кримінальна відповідальність наступала тільки за видобуток копалин загальнодержавного значення. Саме положення Закону №1685-IX передбачили кримінальну відповідальність за видобуток копалин місцевого значення, що наразі вже не допустить масовості закритих проваджень за вчинення вказаного екопорушення. Тож, ще одне актуально болюче питання було вирішене. Таким чином, охороні довкілля та відповідальності за завдання шкоди довкіллю треба в державній політиці треба приділяти більше уваги, оскільки пробілів та колізій нормативного регулювання в цій сфері і проблемних питань притягнення до відповідальності правопорушників за вчинення екологічних правопорушень надзвичайно багато.

З наведеної вище певної аргументації та яскравими показниками, вбачається за необхідне прискорення процесу становлення кримінальної відповідальності як найсуворішого виду юридичної відповідальності за небезпечні екологічні правопорушення – кримінальні екологічні правопорушення, що матиме лише продуктивний характер в досягненні високих результатів протидії екологічній злочинності. Саме той факт, що дуже значний період правопорушення проти довкілля належали до правопорушень невеликої тяжкості (в більшій частині за них передбачалась адміністративна відповідальність – штраф), і надав можливості існування обставин для вчинення не тільки поодиноких екопорушень однією особою, а й сформувати систему економічної злочинності. Через це, навіть при встановленні більш жорсткої відповідальності за екопорушення, системні екопорушники все ж використовують та знаходять нові шляхи обходу норм закону та ухилення від кримінальної відповідальності за вчинення екопорушень. Тому у цьому питанні потрібна більш жорстка структурна та системна реакція держави, особливо щодо встановлення заходів кримінально-правового впливу на сформовану систему екологічної злочинності.

Екологічна злочинність – один із найнебезпечніших видів злочинної поведінки людей, тяжкі наслідки якої можуть носити невідновлювальний характер. Організована екологічна злочинність за своїми природними ознаками становить для довкілля та суспільства ще більшу небезпеку і притягти до відповідальності за протиправну екологічну діяльність її представників достатньо складно.

На сьогоднішній день організована екологічна злочинність формувалась як тіньовий кримінальний бізнес, діяльність якого направлена на отримання прибутку, бізнесової вигоди від перевезення, вилову, реалізації незаконно добутих шляхом різного роду об'єктів довкілля. Постійне розширення тіньового ринку збуту незаконно добутих природних ресурсів, у тому числі за допомогою екоконтрабанди, утворює певні детермінуючі фактори. Саме особливо корисливі кримінальні правопорушники формують організовану екозлочинність і такої злочинної діяльності долучається все більша кількість людей, оскільки для неї характерна висока організація праці та чіткий розподіл ролей. Наприклад, з метою отримання дозволів на вирубку лісу для його подальшої реалізації на експорт кримінальні підприємці імітують лісові пожежі. Потім під виглядом вирубки горілого лісу оформлюють необхідні для вирубки та реалізації лісу документи. Така схема не надає змоги правоохоронним органам притягнути до кримінальної відповідальності таких «бізнесменів» за знищення лісових ресурсів, оскільки таким чином їх діяльність виглядає законною.

Слід наголосити й на безпосередньому зв'язку екозлочинності з таким видом кримінального правопорушення, яке вже неодноразово згадувалося, як контрабанда. Екологічна контрабанда – це незаконне переміщення об'єктів флори і фауни через митний кордон. Незважаючи на заходи щодо захисту тварин і рослин від незаконної міжнародної торгівлі незаконне переміщення об'єктів флори і фауни через митний кордон продовжує завдавати значних економічних та екологічних збитків, а повне зникнення деяких видів – лише перша ланка в ланцюжку наслідків, що призводять до виснаження природного середовища. Економічна складова та об'єктивні ознаки такого переміщення дозволяють прирівняти його до контрабандної діяльності, для якої характерні організовані форми. У цьому плані незаконне переміщення тварин та рослин через митний кордон є різновидом незаконного транснаціонального бізнесу, оскільки часто об'єктів флори і фауни як предмет контрабанди перетинають декілька кордонів суміжних держав. Тож, знову ж таки, з урахуванням шкідливості та глобальності питання слід актуалізувати питання про криміналізацію незаконного переміщення об'єктів фауни та флори через митний кордон України з метою підвищення ефективності запобігання незаконному транснаціональному бізнесу та забезпечення охорони довкілля.

Одним із вагомих негативних характеристик організованої злочинності з точки зору закону є постійна професіоналізація організованих угруповань. Утворення груп корисливих правопорушників професіоналів є результатом розвитку певного різновиду екологічної злочинності – трансформації її відповідної направленості, яка внаслідок безкарності та високої прибутковості цієї діяльності все більше і більше вдосконалюється. Під останнім мається на увазі відточення злочинних навичок, напрацювання «необхідних зв'язків» у системі державних органів, налагодження контактів із злочинними екоугрупованнями інших суміжних держав, придбання злочинних угруповань усього необхідного інструменту, транспорту і т.п. для провадження на постійній основі своєї злочинної діяльності. Загалом всі ці враховані злочинцями нюанси їй дозволяють уникнути відповідальності, наприклад, своєчасно на швидкісному транспорті зникнути з місця вчинення екологічного правопорушення (бракон'єрство), «вирішити питання», якщо правопорушники були спіймані, з необхідною людиною у системі, забезпечити нелегальне переправлення об'єктів довкілля через державний кордон до ринку реалізації на території іншої держави тощо.

Розповсюдженість та масштаби шкоди для довкілля та суспільства за результати діяльності структур організованої екозлочинності Україні дуже значні. На думку багатьох фахівців [11, с. 85], латентність у даній сфері становить близько 99%. Висока латентність злочинної діяльності організованої екологічної злочинності і є детермінуючим фактором, який приховує екопробопорушників від притягнення до кримінальної відповідальності.

Професійні екопробопорушники не мали б можливості тривалий час займатися незаконним промислом без корумпованих зв'язків. Тож, неймовірно сприятливим фактором розвитку екологічної злочинності в нашій країні та глобальною перепорою на шляху притягнення до кримінальної відповідальності екопробопорушників є саме висока корумпованість екологічної сфери державних органів. Як зазначив Р. Кларк будь-який різновид організованої злочинності не може процвітати без сприяння з боку органів, що застосовують право [12]. Це ж стосується і екологічної організованої злочинності, для існування якої, по часті, і сприяє екологічна корупція в цілому та як певна «державна форма» незаконної торгівлі навколишнім середовищем.

Екологічна корупція – явище протиправне само по собі, а ще й дуже позитивно впливає на латентність екологічної злочинності взагалі, тим самим і «маскує» «екологічного» правопорушника від притягнення до кримінальної відповідальності. Тому державі треба приділити цьому моменту дуже серйозну увагу, відпрацювати можливі шляхи протидії економічній корупції, яка набуває загрозливих форм для довкілля та суспільства.

У формуванні запобіжної політики в сфері екокорупції нашої державі є над чим попрацювати, оскільки сфера екології знаходилася довго в певній «тіні» державної політики, що підтверджується фактом довгого періоду усталеної невідповідної відповідальності – адміністративних штрафів – в порівнянні із шкідливими наслідками від екологічної злочинності, яка ще й «прикривається» екокорумпованістю.

Прояви екологічної корупції достатньо часті. Так, за даними Державного бюро розслідувань тільки за 2021 рік було відкрито 8 корупційних проваджень в сфері реалізації державної екологічної політики [13]. Наприклад, в січні 2021 року на Волині два інспектори Держекоінспекції України вимагали від громадянина 1000 дол. США за зменшення штрафних санкцій, накладених на підприємство внаслідок наднормативних викидів забруднюючих речовин. В серпні 2021 року в Одесі за вимагання хабара у 5000 дол. США у власника АЗС затримали начальника одного з управлінь місцевої Держекоінспекції.

Щодо розкриття загаданого раніше повз визначення «державної форми» незаконної торгівлі навколишнім середовищем, то це може проявлятися у корумпованому екологічному ліцензуванні, під яким слід розуміти протиправну поведінку осіб, які беруть участь у процесі надання та отримання дозволів (ліцензій) на природокористування та можливості впливати на довкілля, пов'язана з наданням корупційних послуг та отриманням тіньового прибутку, привласненням грошових коштів. Корумповане екологічне ліцензування забезпечує тривалу та безкарну бізнесову діяльність організованим угрупованням, що потім проявляється у погіршенні стану довкілля, його забрудненні та виснаженні природних ресурсів. Як зазначає Держекоінспекція України, тільки завдано надрам України за 9 місяців було понад 463 млн гривень [14]. Було направлено до правоохоронних органів 304 матеріали за ознаками злочину проти довкілля. Серед найпоширеніших порушень зафіксовано користування надрами за саме за порушення ліцензійних умов та відсутність дозвільної документації, передбаченої законом, тобто суб'єкти господарювання здійснюють чи з порушеннями, чи взагалі незаконний видобуток природних ресурсів нашої держави. А відповідальність за таке екологічне порушення встановлюється загалом у вигляді штрафу (ст. 164 КУАП). Вбачається, що шкідливість від незаконних дій зазначеного правопорушення значно перевищує встановлену законодавцем межу відповідальності. Тому законодавцю слід розглянути можливість встановлення кримінальної відповідальності за ведення господарської природовикористовчої діяльності без проведення оцінки впливу на довкілля, з порушеннями відповідної ліцензії або без ліцензії на здійснення операцій у цій сфері.

На останок слід відмітити й збитки, які принесли за своїми результатами на даний момент військові

дії, які відбуваються на даний час на території нашої держави. Оминуті ці збитки увагою просто неможливо. Як зазначає Держекоінспекція України, згідно методик, що були розроблені фахівцями Держекоінспекції та Оперативного штабу, було підсумовано збитки, завдані довкіллю України за період 7 місяців з моменту вторгнення нападника на нашу територію екології України було завдано збитків на суму 1,3 трильйона гривень[15]. З цих показників: понад 407,3 млрд гривень, становлять збитки, завдані земельним ресурсам України; понад 176,5 млрд гривень збитків завдано атмосферному повітрю внаслідок неорганізованих викидів забруднюючих речовин, що підіймаються у повітря під час пожеж, спричинених обстрілами у тому числі й на територіях лісових масивів, об'єктах природно-заповідного фонду. Від війни в Україні постраждало 20% заповідників та 3 мільйони гектарів лісів. За даними Державної екологічної інспекції: понад 180 тис. м² ґрунту забруднено шкідливими речовинами; понад 2 млн. м² землі завалені залишками знищених предметів та боєприпасів; понад 680 тис. тонн нафтопродуктів згоріло за час обстрілів, що призвело до значного забруднення повітря; понад 23 тис. га лісу було спалено ракетами чи снарядами – на відновлення частини лісових площ знадобиться щонайменше 10 років. В акваторії Чорного моря загинули щонайменше 50 тис. дельфінів загинули понад 6 мільйонів свійських тварин можливе знищення сотень тисяч або навіть мільйонів диких тварин.

Для довкілля Одещини цей період ознаменувався величезною втратою морських свиней і звичайних дельфінів (білобочок), знайдених мертвими на узбережжях. Ймовірною причиною їх масової загибелі є використання суднами нападника гідролокаторів на підводних та надводних човнах, що створюють потужні звуки, які негативно впливають на здоров'я тварин. Прокурори Спеціалізованої екологічної

прокуратури Одеської обласної прокуратури здійснюють процесуальне керівництво у кримінальному провадженні за ст. 441 КК України – «Екоцид»[16].

Таким чином, з наведеного можна зробити певні **висновки**.

Екологічні кримінальні правопорушення є одним з найбільш суспільно небезпечних і поширених видів протиправних діянь. Ефективність запобігання їм значно залежить від покарання за вчинення екологічних правопорушень.

Через те, що значний період вважалося, що правопорушення проти довкілля не становлять значної суспільної небезпечності, за їх вчинення переважно було передбачено лише адміністративну відповідальність. Це призвело до становлення екологічної злочинності, у тому числі й в організованих формах з транснаціональними характеристиками.

Дивлячись на усталено високі показники вчинення екологічних правопорушень та й загалом на обсяг шкоди, яка спричиняється довкіллю нашої країни, законодавцю слід посилювати санкції норм за порушення екологічного законодавства. Це є складовою реформування кримінального законодавства та забезпечення невідворотності кримінально-правового впливу за вчинення екологічних кримінальних правопорушень.

Посилення таких заходів сприятиме раціональному використанню і охороні навколишнього природного середовища, створенню більш ефективного механізму щодо попередження та припинення порушень вимог законодавства у сфері охорони довкілля та усунення їх негативних наслідків. Тож, посилення кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення матиме запобіжне значення, проте за умови, що буде забезпечено виявлення та реєстрація подібних діянь, тобто зниження рівня латентності, протидія корупції та організованій екологічній злочинності.

Список використаних джерел:

1. Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP) 2002 року: Головна Офіційного порталу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/content/programa-oon-z-navkoli-shnogo-seredovishcha-unep.html>
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Головна Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
3. За матеріалами СБУ відкрито 184 кримінальних провадження щодо екологічних злочинів – Іван Баканов: Головна Офіційного порталу Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/za-materialamy-sbu-vidkryto-184-kryminalnykh-provazhennia-shchodo-ekolohichnykh-zlochyniv-ivan-bakanov>
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за незаконне видобування корисних копалин: Закон України від 15.07.2021 року № 1685-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1685-20#n10>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин: Закон України від 19.12.2019 року № 402-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-20#Text>
7. Державна Екологічна інспекція України: Головний портал. URL: <https://t.me/deionline/1098>
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 року № 80731-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

9. ТОП-5 найцікавіших випадків контрабанди тварин: Головна сторінка Порталу Державної прикордонної служби України. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua>
10. За последнее десятилетие контрабанда животных из Украины в ЕС выросла в десятки раз: URL: <https://press.unian.net/press/10087628-zaposlednee-desyatiletie-kontrabandazhivotnyh-iz-ukrainy-v-es-vyroslo-vdesyatki-raz-deputat-nemirovskiy-video>
11. Поліщук Г. С. Чинники, що зумовлюють латентність злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2014. № 5. С. 83–94.
12. Козлов А. П. Співучасть. СПб., 2001. С. 252.
13. ДБР затримало «на гарячому» двох посадовців Держекоінспекції: Головна сторінка Порталу Державного бюро розслідувань України. URL: <https://dbr.gov.ua/>
14. Державна Екологічна інспекція України: Головна сторінка Порталу. URL: <https://t.me/deionline/1098-43>
15. Державна Екологічна інспекція України: Головна сторінка Порталу. URL: <https://t.me/deionline/1310>
16. Масова загибель дельфінів у Чорному морі внаслідок збройної агресії РФ – прокуратурою розпочато кримінальне провадження за фактом екоциду. URL: https://od.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=319340

УДК 341.22:502.51(26/28):341.3

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.12>

Пашенко О. М.,

кандидат юридичних наук,
професор кафедри трудового, земельного та господарського права
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-1679-7689

Гоштинар С. Л.,

кандидат юридичних наук,
член Секретаріату Басейнової ради річок Причорномор'я
ORCID: 0000-0001-7679-4036

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГАРАНТУВАННЯ ВОДНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

INTERNATIONAL LEGAL PRINCIPLES FOR GUARANTEEING WATER SAFETY DURING MILITARY CONFLICTS

Метою статті є розгляд концепції водної безпеки з позицій міжнародно-правової доктрини та міжнародного законодавства, а також аналіз міжнародно-правових актів, спрямованих на її гарантування під час воєнних конфліктів. Наголошено, що у країнах, де відбуваються воєнні конфлікти, забезпечення водної безпеки, яка є складовою національної безпеки, є значною проблемою. Обмеження у доступі до води та екологічні збитки водним ресурсам, що завдаються такими діями, ставлять під загрозу безпеку населення загалом, роблячи повернення до мирного життя більш тривалим та складним.

Водна безпека є багатогранною проблемою, її визначення налічує багато інтерпретацій, розроблених міжнародними організаціями, а також на рівні доктрин. Наведено визначення водної безпеки, запропоновані: 1) міжнародними організаціями: UN-Water – Міжвідомчим координаційним центром ООН з усіх питань, пов'язаних з водними ресурсами; Гаазькою декларацією міністрів з водної безпеки у XXI столітті; Winrock International (SWP) – американської некомерційної організації; 2) розроблені на доктринальному рівні. Концепцію водної безпеки в Україні розглянуто у межах проекту Стратегії розвитку водної політики України. Звернуто увагу на той факт, що національній правотворчій практиці поки що непритаманне використання поняття «водна безпека». Водний кодекс України, зокрема, оперує поняттям «екологічна безпека водокористування».

Розглянуто класифікацію водних конфліктів, розроблену Тихоокеанським інститутом (Каліфорнія, Окленд), зокрема: 1) коли доступ до води або контроль над нею є приводом для початку конфлікту; 2) коли вода або водні системи використовуються як інструменти під час конфліктів; 3) коли вода чи водні системи стають ненавмисними чи навмисними об'єктами конфліктів.

Міжнародне право розробило обов'язкові та необов'язкові інструменти, спрямовані на забезпечення водної безпеки під час воєнних конфліктів. Крім міжнародного гуманітарного права, захисту водних ресурсів під час воєнних конфліктів сприяють норми інших галузей міжнародного права, наприклад, міжнародного права прав людини, міжнародного водного права, міжнародного морського права, міжнародного екологічного права. Зв'язок між міжнародним правом та водною безпекою, без військового контексту, міжнародно-правовою доктриною розглядається, переважно, крізь призму міжнародного водного права та міжнародного морського права. Забезпечення водної безпеки під час збройних конфліктів розглядається крізь призму міжнародного гуманітарного права. Війна в Україні та інші військові конфлікти показують, що норми міжнародного права з охорони водних об'єктів у таких ситуаціях не працюють, що обумовлює необхідність розбудови більш ефективного механізму забезпечення водної безпеки.

Ключові слова: водна безпека, воєнний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, міжнародне водне право, міжнародне морське право, моніторинг водних ресурсів.

The purpose of the article is to consider the concept of water security from the standpoint of international legal doctrine and international legislation, as well as the analysis of international legal acts aimed at guaranteeing it during military conflicts. It was emphasized that in countries where military conflicts are taking place, ensuring water security, which is a component of national security, is a significant problem. The restrictions on access to water and the ecological damage to water resources caused by such actions threaten the security of the population in general, making the return to peaceful life longer and more difficult.

Water security is a multifaceted problem, its definition has many interpretations developed by international organizations and doctrine. Definitions of water security proposed by: 1) international organizations are given: UN-Water – UN Interagency Coordination Center for all issues related to water resources; The Hague Ministerial Declaration

on Water Safety in the 21st Century; Winrock International (SWP) – an American non-profit organization; 2) developed at the doctrinal level. The concept of water security in Ukraine was considered within the framework of the project Strategy for the Development of Water Policy of Ukraine. Attention is drawn to the fact that the use of the concept of «water safety» is still uncharacteristic of the national law-making practice, the Water Code of Ukraine, in particular, operates with the concept of «ecological safety of water use».

The classification of water conflicts developed by the Pacific Institute (California, Oakland) is considered, in particular: 1) when access to water or control over it is the reason for the beginning of the conflict; 2) when water or water systems are used as tools during conflicts; 3) when water or water systems become unintentional or intentional objects of conflicts.

International law has developed mandatory and non-mandatory instruments aimed at ensuring water security during military conflicts. In addition to international humanitarian law, the protection of water resources during military conflicts is facilitated by norms of other branches of international law, for example, international human rights law, international water law, international maritime law, international environmental law. The connection between international law and water security without a military context is considered by the international legal doctrine mainly through the prism of international water law. Ensuring water safety during armed conflicts is considered through the lens of international humanitarian law. The war in Ukraine and other military conflicts show that the norms of international law on the protection of water bodies do not work in such situations, which necessitates the development of a more effective mechanism for ensuring water safety.

Key words: *water security, military conflict, international humanitarian law, international water law, international maritime law, monitoring of water resources.*

Вступ. Воєнні конфлікти порушують соціальні, екологічні та економічні процеси шляхом руйнування та пошкодження водних об'єктів, інфраструктурних об'єктів, що забезпечують водопостачання, пошкодження та руйнування механізмів водоочищення та каналізаційних систем, руйнування дамб та ін. Такі дії впливають на управління водними ресурсами і надання послуг водопостачання, що має численні наслідки для безпеки людини і екологічної безпеки. В межах всієї території України з початку широкомасштабної війни зафіксовано значну кількість випадків завдання прямих ударів по цивільних системах водопостачання, що мають вирішальне значення у забезпеченні якісною та безпечною водою населення, а також ударів по санітарним та іригаційним системам, які підтримують сільськогосподарський сектор. Зруйновано найбільші нафтопереробні заводи в Лисичанську, Краматорську та інших містах, що спричинило значні екологічні збитки, шкоду усім екосистемам, у тому числі водним ресурсам та водній безпеці не лише України. Наприкінці вересня Міністерство екології та природних ресурсів України оцінило збитки навколишньому середовищу, спричинені вторгненням Росії, приблизно в 36 млрд. євро. Збитки навколишньому середовищу оцінюються як прямий несприятливий вплив на екосистеми, а також такий, що пов'язаний із впливом на здоров'я населення, що залежить від навколишнього середовища.

Метою статті є розгляд концепції водної безпеки з позицій зарубіжної міжнародно-правової доктрини та міжнародного законодавства, а також аналіз міжнародно-правових актів, спрямованих на її гарантування під час воєнних конфліктів.

Водна безпека в умовах воєнних конфліктів. Концепція водної безпеки виникла відносно недавно, вона зародилася у процесі еволюції міжнародного водного права. Водна безпека – це здатність забезпечити та захистити стійкий доступ до

достатньої кількості води належної якості, необхідної для підтримки існування, добробуту та соціально-економічної діяльності. В основу водної безпеки покладено принцип доступності, зокрема такої, що пов'язана з контролем над постачанням якісної та безпечної води, та механізмом для запобігання або вирішення конфліктів, пов'язаних з водними об'єктами. У країнах, де відбуваються збройні конфлікти, воєнні дії, особливо складно забезпечити водну безпеку, тобто надати населенню послуги водопостачання та захистити його від ризиків, пов'язаних із якістю та безпекою води. Обмеження у доступі до води та екологічні збитки водним ресурсам, що завдаються такими діями, ставлять під загрозу безпеку населення загалом, роблячи повернення до мирного життя більш тривалим та складним.

Оскільки водна безпека є багатогранною проблемою, її визначення налічує багато інтерпретацій, розроблених міжнародними організаціями та доктринами. Зокрема, UN-Water, міжвідомчий координаційний механізм ООН з усіх питань, пов'язаних з водними ресурсами, визначає водну безпеку як здатність населення забезпечувати стійкий доступ до достатньої кількості води прийнятної якості для підтримки засобів існування, добробуту людей та соціально-економічного розвитку, для забезпечення захисту від забруднень, які переносяться за допомогою води, а також для збереження екосистем в умовах миру та політичної стабільності [1]. Гаазька декларація міністрів з водної безпеки у XXI столітті до найважливіших інструментів забезпечення водної безпеки відносить задоволення основних потреб, забезпечення продовольством, захист екосистем, спільне використання водних ресурсів, управління ризиками, оцінка води та розумне управління водними ресурсами [2]. Winrock International (SWP) – американська некомерційна організація, визначає водну безпеку як здатність до адаптації для забезпечення стійкої наявності, доступу та безпечного використання адекватної,

надійної та стійкої кількості та якості води для здоров'я, засобів до існування, екосистем та продуктивної економіки.

Доктрина також пропонує багато визначень водної безпеки, наприклад, водна безпека містить безліч цілей, насамперед щодо спільних річкових басейнів, а також забезпечення миру, безпеки людини та охорони навколишнього середовища у процесі планування, використання та управління водними ресурсами [3]. Також її пропонують розглядати як всеосяжну мету управління водними ресурсами, спрямовану на роздуми щодо сталого розвитку з акцентом на задоволення потреб у воді для соціальних та екологічних потреб [4].

Значним здобутком у забезпечення водної безпеки стало прийняття у 1992 році на міжнародній конференції з води та навколишнього середовища Дублінських принципів щодо води та сталого розвитку, які були відображені у низці міжнародних документів, зокрема, Порядку денного на XXI століття, прийнятому Конференцією ООН з навколишнього середовища та розвитку, документами Світового саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбургська декларація зі сталого розвитку), Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 71/222 «Вода для сталого розвитку» (2018–2028 роки), Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», яка передстала 17 Цілей сталого розвитку.

Концепція водної безпеки розробляється не лише на міжнародному рівні, але й на національному. Зокрема в Україні у 2021 році було ухвалено проект Стратегії розвитку водної політики України, метою якої є «підвищення рівня водної безпеки та скорочення до соціально прийняттого рівня водних ризиків, шляхом поетапного досягнення Глобальної водної цілі по забезпеченню чистої води та належної санітарії для всіх на засадах сталого інтегрованого управління водними ресурсами» [5]. Загалом національній правотворчій практиці поки що непритаманне використання поняття «водна безпека», Водний кодекс України, зокрема, оперує поняттям «екологічна безпека водокористування». Необхідно зазначити, що поняття «водна безпека» означає не лише безпосереднє водопостачання, а й політичні, економічні, соціальні та екологічні наслідки її забезпечення, як невід'ємної складової національної безпеки.

З метою систематизації усіх відомих за всю історію людства випадків водних конфліктів, Тихоокеанський інститут (Каліфорнія, Окленд) у 80-х роках минулого століття започаткував Хронологію водних конфліктів, що постійно оновлюється. Виділяються три категорії конфліктів, пов'язаних водою: 1) коли доступ до води або контроль над нею є «спусковим гачком» конфлікту. Прикладами таких конфліктів є демонстрації та заворушення в Ірані у 2019, 2020 та 2021 роках через відведення води з річки Заяндеруд у

місті Ісфахан, що призвело до вбивств через доступ до зрошувальної води в Індії та Пакистані під час сильних посух; 2) коли вода або водні системи використовуються як «інструменти» під час конфліктів. Прикладами такого типу водних конфліктів є навмисне скидання вод із греблі у військових цілях, або коли водні системи відключаються для політичного чи військового тиску. Прикладом таких конфліктів є перекриття у Лівії озброєними групами води до Тріполі; 3) коли вода чи водні системи стають ненавмисними чи навмисними «об'єктами» конфліктів, у тому числі коли водні системи стають мішенню під час воєн чи конфліктів [6]. Найбільш відомими прикладами таких конфліктів є атаки на цивільні системи водопостачання під час численних конфліктів на Близькому Сході, особливо в Ємені, Сирії та Іраку. Також екологічна катастрофа була викликана воєнним конфліктом у Косово у 1999 році, коли удари по промисловим об'єктам, розташованим вздовж річки Дунай, спричинили катастрофічні викиди у річку забруднюючих речовин. Це дослідження аналізує категорії водних конфліктів включно до 2021 року, тобто війна в Україні та ризики, пов'язані з заподіянням шкоди водним об'єктам, цим авторитетним науковим центром будуть розглянуті у наступному виданні Хронік водних конфліктів [6].

Заслуговують на увагу розроблені зарубіжними дослідниками аналітичні основи для полегшення визначення того, чи є напади на об'єкти водної інфраструктури під час воєнних конфліктів дискримінаційними (навмисними та спрямованими на конкретний водний об'єкт), чи їх ураження є похідним наслідком нападів на інші об'єкти [7].

Міжнародно-правовий захист водних ресурсів під час воєнних конфліктів. У міжнародному праві прийнято низку обов'язкових та необов'язкових нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення водної безпеки та захист водних об'єктів під час воєнних конфліктів. У глобальному масштабі зусилля з розробки фундаментальних принципів управління транскордонними водозборами призвели до розробки, прийняття та ратифікації Конвенції ООН 1997 року щодо права несудноплавних видів використання міжнародних водотоків, яка встановлює стандарти та принципи щодо спільного управління басейнами, обміну даними та вирішення конфліктів у цій сфері.

Що стосується закріплення зобов'язань держав щодо захисту цивільних осіб та найважливіших об'єктів інфраструктури, таких як системи водопостачання та іригації під час воєнних конфліктів, то такі нормативні розпорядження розробляються в рамках міжнародного гуманітарного права. Перші норми сучасного міжнародного гуманітарного права щодо захисту доступу до води відносяться до захисту конкретних категорій осіб, зокрема військовополонених та інтернованих осіб, що містяться

у Третій та Четвертій Женевських конвенціях 1949 року «Про захист водних об'єктів під час військових дій» і Додаткових протоколах до Женевської угоди 1949 року. Зокрема, водогосподарські споруди та водні ресурси вважаються цивільними об'єктами і тому мають бути захищеними від нападів. Протокол II містить вичерпний список таких водних об'єктів. Наприклад, на доступ до води також можуть вплинути напади на греблі, які використовуються для забезпечення водопостачання цивільного населення, що робиться спеціально для того, щоб відмовити йому у доступі до води. Необхідно звернути увагу, що обидва Додаткові протоколи до Женевської конвенції 1949 року передбачають заборону нападу на греблі та дамби, навіть якщо ці об'єкти є військовими об'єктами. Крім міжнародного гуманітарного права, захисту водних ресурсів під час воєнних конфліктів сприяють норми інших галузей міжнародного права, наприклад, міжнародного права прав людини, міжнародного водного права, міжнародного екологічного права.

Безпечне водопостачання необхідне для запобігання загрозам здоров'ю цивільного населення та поширення хвороб, що передаються через воду. Викиди забруднюючих речовин, спричинені нападами на промислові об'єкти, можуть призвести до забруднення водних джерел, особливо підземних вод. Тому, згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, річки, озера та підземні води вважаються цивільними об'єктами, і тому вони мають право на весь захист, який надається цивільним об'єктам. Важливим документом, що передбачає захист водних об'єктів у період воєнних конфліктів, є Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року.

Документом, що не має обов'язкової сили, але свідчить про подальший розвиток міжнародно-правових засад гарантування водної безпеки під час воєнних конфліктів, є Женевський перелік принципів захисту водної інфраструктури [8], укладений Женевським водним центром та Платформою міжнародного водного права Женевського університету. Це перший документ, в якому систематизовано основні правила, що можуть бути застосовні до захисту гідротехнічної інфраструктури під час воєнних конфліктів відповідно до міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини, міжнародного екологічного права та міжнародного водного права, що спрямовані на забезпечення цілісного підходу до проблеми шляхом уточнення міжнародних зобов'язань та розроблення рекомендацій у формі принципів. Женевський список не змінює і створює зобов'язань; державні та недержавні суб'єкти залишаються пов'язаними своїми зобов'язаннями, що випливають із договорів, звичаєвого права та інших джерел міжнародного права, включаючи односторонні договори, які можуть виходити

за межі цих принципів. Женевські принципи захисту водної інфраструктури під час воєнних конфліктів є частиною більш широкого процесу, спрямованого на запобігання впливу воєнних конфліктів на водну інфраструктуру та водні ресурси та посилення захисту цього життєво важливого ресурсу.

Важливою подією у розвитку міжнародно-правових засад гарантування водної безпеки під час воєнних конфліктів є прийняття у 2022 році Проекту Принципів із захисту довкілля у зв'язку із воєнними конфліктами. Їх розробкою з 2013 року займається Комісія міжнародного права ООН. Результатом її роботи стало прийняття у серпні 2022 року проекту зводу необов'язкових принципів та коментарів до них, які роз'яснюють, як міжнародні закони про війну застосовуються до довкілля та дій окупаційних сил, а також відповідальність за постконфліктне відшкодування збитків та відновлення. На засіданні 2 серпня 2022 року Комісія рекомендувала Генеральній Асамблеї ООН прийняти до уваги Проекти Принципів захисту навколишнього середовища у зв'язку із воєнними конфліктами та викласти їх у відповідній резолюції. Більшість цих принципів вже засновані на міжнародному праві, а деякі виходять з рекомендацій практики.

Дослідники проблем захисту водних ресурсів під час воєнних конфліктів зазначають, що незважаючи на існування у міжнародному праві норм щодо захисту водних об'єктів під час воєнних конфліктів, вони не змогли належним чином захистити цей критично важливий ресурс [9, с. 1737]. Як показує війна в Україні та й інші воєнні конфлікти, норми міжнародного права з охорони водних об'єктів у таких ситуаціях не працюють, не є ефективними.

Воєнні конфлікти та моніторинг водних ресурсів. Водний кодекс України ст. 1 визначає моніторинг вод як «систему спостережень, збирання, обробки, збереження та аналізу інформації про стан водних об'єктів, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття відповідних рішень. З 2022 року в Україні почали діяти нові програми моніторингу водних об'єктів, які врахували вимоги Водної Рамкової Директиви ЄС, серед яких: Програма державного моніторингу підземних вод на 2022 рік; Програма державного моніторингу прибережних і морських вод Чорного та Азовського морів до 2026 року; Програма моніторингу поверхневих вод на 2022 рік. Ці документи спрямовані на створення в Україні європейської моделі моніторингу водних об'єктів, у тому числі морських.

Державний моніторинг поверхневих вод складається з діагностичного, операційного та дослідницького моніторингу, що здійснюється за біологічними, фізико-хімічними, хімічними та гідроморфологічними показниками з метою встановлення екологічного стану масивів поверхневих вод.

Діагностичний моніторинг здійснюється для доповнення та підтвердження результатів визначення основних антропогенних впливів на кількісний та якісний стан вод, оцінки змін, викликаних антропогенними чинниками, та (у подальшому) розроблення програми державного моніторингу вод. Здійснення діагностичного моніторингу масивів поверхневих вод є одним із найважливіших етапів розробки Плану управління річковим басейном, метою якого є досягнення «доброго» екологічного стану водних об'єктів.

Операційний моніторинг здійснюється для масивів поверхневих та підземних вод, у яких існує ризик недосягнення екологічних цілей, а також масивів поверхневих та підземних вод, забір води з яких для задоволення питних і побутових потреб населення в середньому протягом року становить більше ніж 100 куб. метрів на добу.

Дослідницький моніторинг здійснюється для масивів поверхневих вод з метою: встановлення причин відхилення від екологічних цілей; з'ясування масштабу та наслідків аварійного забруднення вод; встановлення причин наявності ризику недосягнення екологічних цілей, виявленого в процесі здійснення діагностичного моніторингу.

Прикладом розширення міжнародного співробітництва щодо моніторингу водних ресурсів є проєкт «Водний світ і безпека» (WPS), що реалізується з 2018 року і створений для розробки інноваційних інструментів, які виявляють та усувають ризики безпеки, пов'язані з водою, у тому числі під час воєнних конфліктів. Зокрема, у межах цього проєкту досліджуються гідрологічні, соціально-економічні та політичні фактори точного визначення змін водного середовища та пов'язаних із цим змін у суспільстві. WPS надає дані, аналізує ризики, пропонує рішення та підтримує запобігання конфліктам через воду, дозволяючи політикам та спільнотам вдаватися до скоординованих дій на ранній стадії їх появи. Основою прогнозування в межах проєкту «Водний світ і безпека» є велика бібліотека кількісних показників, потенційно пов'язаних із конфліктом. Індикатори, що використовуються в цій моделі – змінні-предиктори – доступні для дослідження як інтерактивних карт, так і у вигляді певних часових показників. Доступ до наборів даних, метаданих та специфікацій геопросторової візуалізації заснований на Resource Watch API, службі з відкритим вихідним кодом, призначеної для простої інтеграції в робочі потоки користувачів. З метою аналізу ризиків для водних об'єктів у місцях воєнних конфліктів використовується база даних подій місць збройних конфліктів (ACLED) [10].

Важливим інструментом, який заснований на моніторингу та оцінці кількісних показників реалізації екологічної політики держав світу за 11 категоріями, у тому числі з водних ресурсів, є Індекс екологічної ефективності (EPI), який складається раз у два роки. Згідно з його даними за 2022 рік, Україна

ще до початку російського вторгнення мала низькі екологічні показники. Зокрема, якість водних ресурсів в Україні було оцінено в 14,1 бал за 100 бальною системою, що дозволило їй зайняти серед 150 країн 68 місце [11, с. 150]. Очевидним є те, що повномасштабна війна значно погіршить такі показники. У вересні цього року в Україні набула чинності нова Методика оцінки збитків від забруднення вод, яка дозволить розрахувати збитки, завдані водним ресурсам внаслідок бойових дій. Міністерство екології та природних ресурсів України та його відомства фіксують збитки, заподіяні навколишньому середовищу російською агресією. Зокрема, з початку повномасштабного вторгнення фахівці Державної екологічної інспекції провели 232 виїзди на місця екологічних злочинів, взявши 198 проб ґрунтів по всій території України [12]. У квітні була створена Національна рада з відновлення України після війни, у складі якої сформована робоча підгрупа з екологічної безпеки, яку очолив міністр екології. Група екологічної безпеки реєструє випадки екологічних злочинів, скоєних російськими окупаційними військами, з метою в майбутньому добиватися компенсації збитків у міжнародних судах.

Висновки. Міжнародне право розробило обов'язкові та необов'язкові інструменти, спрямовані на забезпечення водної безпеки під час воєнних конфліктів. Крім міжнародного гуманітарного права, захисту водних ресурсів під час воєнних конфліктів сприяють норми інших галузей міжнародного права, наприклад, міжнародного права прав людини, міжнародного водного права, міжнародного екологічного права. Зв'язок між міжнародним правом та водною безпекою без військового контексту міжнародно-правовою доктриною розглядається, переважно, крізь призму міжнародного водного права. Забезпечення водної безпеки під час збройних конфліктів розглядається крізь призму міжнародного гуманітарного права.

Війна в Україні та й інші військові конфлікти показують, що норми міжнародного права з охорони водних об'єктів у таких ситуаціях не працюють, що обумовлює необхідність розбудови більш ефективного механізму забезпечення водної безпеки. Є обґрунтовані сподівання, що Проєкт Принципів може стати основою подальшого обговорення того, як захистити довкілля загалом, та водні ресурси зокрема, під час конфліктів, а також використовуватимуться судами, трибуналами, урядами та міжнародними організаціями як відображення звичайного міжнародного права.

Існує необхідність розробки надійних і всеосяжних показників для оцінки шкоди водним ресурсам, завданім під час воєнних конфліктів, проведення відповідних моніторингових дій. Нові програми моніторингу водних допоможуть отримати більше інформації про стан вод в Україні (зокрема, відстеження змін стану вод).

Список використаних джерел:

1. Water Security and the Global Water Agenda. 2013. / UN-Water – United Nations' Inter-agency Coordination Mechanism for Water and Sanitation. URL: <https://sdg.iisd.org/news/un-water-brief-defines-water-security/>
2. Ministerial Declaration of The Hague on Water Security in the 21st Century: accepted 22 March, 2000, In The Hague, The Netherlands. URL: https://www.worldwatercouncil.org/fileadmin/world_water_council/documents/world_water_forum_2/The_Hague_Declaration.pdf
3. Jansky L. Domestic drivers of international water security on the Danube. *International Water Security: Domestic Threats and Opportunities* / eds. L. Jansky, M. Nakayama and N. I. Pachova. New York : United Nations University Press, 2008. P. 61–78.
4. *Water Security: Principles, Perspectives and Practices* / edit. by B. Lankford, K. Bakker, M. Zeitoun, D. Conway. Copyright Year, 2013. 376 p.
5. Стратегія розвитку водної політики України. 2021/ Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: https://mepr.gov.ua/files/KMU_Water%20Strategy_new.pdf
6. *Water Conflict Chronology: 2022* / Pacific Institute Pacific Institute, Oakland, CA. URL: <https://www.worldwater.org/water-conflict/>
7. Transboundary water justice: A combined reading of literature on critical transboundary water interaction and 'justice', for analysis and diplomacy / Zeitoun M., Warner J., Mirumachi N. [and others]. *Water Policy*. 2014. Vol. 16. P. 174–193.
8. The Geneva List of Principles on the Protection of Water Infrastructure. URL: <https://www.genevawaterhub.org/resource/geneva-list-principles-protection-water-infrastructure>
9. Gleick P. H. Water as a weapon and casualty of conflict: freshwater and international humanitarian law. *Water Resources Management*. 2019. Vol. 33, is. 5. P. 1737–1751.
10. Water, Peace and Security (WPS). URL: <https://www.waterpeacesecurity.org/info/our-approach>
11. Environmental Performance Index 2022 (EPI) / Wolf M. J, Emerson J. W., Esty D. C. et al. New Haven, CT: Yale Center for Environmental Law & Policy, 2022. 206 p. URL: <https://epi.yale.edu/downloads/epi2022report06062022.pdf>
12. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 1-7 вересня 2022 року. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39747.html>

УДК 343.541

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.13>

Сенько В. В.,

викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1161-1950

АНАЛІЗ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА СТ. 156-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

ANALYSIS OF THE COMPOSITION OF A CRIMINAL OFFENSE ACCORDING TO ART. 156-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

У статті проаналізовано імплементацію у чинне законодавство України положень Ланцаротської Конвенції про захист дітей, ратифікованої ще у 2012 році.

Найбільші зміни відбулися в розділі Особливої частини Кримінального кодексу України – «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». Кримінальний Кодекс України було доповнено статтею 156-1, якою встановлюється відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей тобто «грумінг» – налагодження довірливих стосунків з дитиною (у тому числі в Інтернеті) з метою сексуального насильства над нею.

Статева свобода та недоторканність є одними з найважливіших особистих прав дитини. Це регулюється Основним Законом нашої держави, і не дарма законодавець помістив цей об'єкт посягання в перших розділах Кримінального кодексу України після таких понять, як основи національної безпеки, життя і здоров'я людини, волевиявлення, честь і гідність особи. Порушення цих прав, відбувається на психічному стані потерпілого, безпосередньо впливає на здоров'я та нормальне життя дитини.

Здійснено характеристику кримінальної відповідальності за розбещення дитини та аналіз складу кримінального правопорушення. Розглянуто поняття «зустріч» та «дитяча порнографія», які передбачені диспозицією статті.

Важливо зазначити, що дана категорія злочинів характеризується високим рівнем латентності та вимагає високого професіоналізму як від представників правоохоронних органів (розкриття та реагування), так і від інших спеціалістів, які беруть участь у досудовому розслідуванні з метою притягнення осіб до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством над дітьми. Нововведення надзвичайно актуальні, адже діти все більше часу проводять в Інтернеті (навчання, пошук цікавої інформації чи нових друзів тощо) і небезпека може застати зненацька, адже незнайомці, які встановлюють дружні стосунки з дітьми, не завжди можуть бути тими, ким прикидаються.

Ключові слова: об'єкт кримінального правопорушення, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, домагання дитини, дитяча порнографія, пропозиція зустрічі.

The article analyzes the implementation into the current legislation of Ukraine of the provisions of the Lanzarote Convention on the Protection of Children, ratified in 2012.

The biggest changes took place in the section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine – «Criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person.» The Criminal Code of Ukraine was supplemented by Article 156-1, which establishes responsibility for molesting a child for sexual purposes, i.e. «grooming» – establishing a trusting relationship with a child (including on the Internet) for the purpose of sexual violence against him.

Sexual freedom and integrity are among the most important personal rights of the child. It is regulated by the Basic Law of our state, and it is not for nothing that the legislator placed this object of encroachment in the first sections of the Criminal Code of Ukraine after such things as the foundations of national security, life and health, will, honor and dignity of the person. Violation of these rights reflected in the mental state of the victim, has a direct impact on the child's health and normal life.

The characterization of criminal liability for molesting a child for sexual purposes and the analysis of the composition of the criminal offense were carried out. The concepts of «meeting» and «child pornography», which are provided for in the disposition of the article, are considered.

It is important to note that the given category of crimes is characterized by a high level of latency and requires high professionalism both from representatives of law enforcement agencies (detection and response) and from other specialists who participate in pre-trial investigations with the aim of bringing persons to justice for committing criminal offenses related to sexual violence against children.

Innovations are extremely relevant, because children spend more and more time on the Internet (studying, searching for interesting information or new friends, etc.) and danger can be caught by surprise, since strangers who establish friendly relations with children are not always who they pretend to be.

Key words: object of a criminal offense, objective side of a criminal offense, subject of a criminal offense, subjective side of a criminal offense, child molestation, child pornography, meeting proposal.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій питання сексуальної експлуатації дітей загалом та поширення порнографічних зображень неповнолітніх в Інтернеті набуло масштабів глобальної проблеми. Вона зачіпає кожну державу, суспільство та окремо взятих осіб. Якщо раніше дитячу порнографію можна було отримати з великим ризиком лише у спеціальних клубах, то сьогодні це можна зробити анонімно за допомогою Інтернету.

Як слушно зазначає І.В. Павленко не буде перебільшенням назвати масштабне поширення порнографії явищем XXI століття, адже вона заповнила сучасний світ. Нею просякнуті реклама, мода, фільми, музика, преса, телебачення та відеоігри. Її можна переглядати за допомогою смартфонів, мобільних пристроїв на різних вебсайтах, у тому числі у соціальних мережах. Здається, вона стала звичним явищем у суспільстві. Ще ніколи за всю історію людства порнографія не була такою поширеною та популярною, як сьогодні [1, с. 173].

Актуальність даної проблематики обумовлена імплементацією Ланцаротської Конвенції про захист дітей, ратифікованої Україною ще у 2012 році та змінами до IV Розділу Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – ККУ), що приймаються законодавцями, зокрема доповненням новою статтею 156-1 – «Домагання дитини для сексуальних цілей» для посилення захисту дітей від сексуальних домагань в онлайн просторі [2, с. 58].

Спеціальний та поглиблений аналіз складу означеного кримінального правопорушення в українській науці кримінального права до цього часу ще не проводився, що й обумовлює необхідність розробки як теоретичних, так і практичних проблем боротьби з домаганням дитини для сексуальних цілей.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вагомий внесок у розвиток проблематики охорони статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх зробили й вітчизняні вчені, такі як І. О. Бандурка, В. І. Борисов, А. О. Джуца, Л. В. Дорош, О. О. Дудоров, Г. Я. Мартинишин, Г. Ю. Нікітіна-Дудікова, В. Ю. Омецинська, С. В. Романцова, К. В. Шахова та ін.

Мета статті – дослідити ознаки складу даного кримінального правопорушення, у тому числі ту з них, що є основною кримиотворюючою, а саме: мету вчинення діяння.

Виклад основного матеріалу. Під дію зазначеної статті підпадають пропозиції про зустріч, якщо вони надходять від особи віком від 18 років на адресу неповнолітнього для здійснення будь-якого статевого контакту або розбещеної поведінки, залучення дитини до виробництва порнографії.

Обов'язковою ознакою є вчинення суб'єктом кримінального правопорушення хоча б однієї спроби реалізації зустрічі. Наприклад, це може бути

очікування жертви в певному місці, купівля квитків на її ім'я, замовлення таксі, запрошення сісти в автомобіль, переказ грошей як «передоплата», вплив через умовляння, обіцянки, погрози на вулиці, школі або інших пунктах перебування дитини (крім викрадення, коли додатково застосовується ст. 146 ККУ).

Підозра у домаганні до дитини може бути пред'явлена навіть у тих випадках, якщо винному не вдалося побачитися з потерпілою особою у реальному житті або за допомогою відео зв'язку, але він робив непристойні пропозиції через інтернет, за допомогою телефону або із залученням посередників. Кожен факт безпосереднього контакту (зустрічі) повинен перевірятися на наявність складу кримінальних правопорушень проти суспільної моралі, сексуальної свободи та недоторканості дитини, передбачених статтями 152-156, а також ст. 301-1-303 ККУ включно.

Для дотримання вимог процесуального законодавства, перед прийняттям рішення суд зобов'язаний встановити наявність у діяч підсудного складу кримінального правопорушення за ст. 156-1 ККУ.

Основним безпосереднім об'єктом даного кримінального правопорушення є домагання дитини для сексуальних цілей є статева недоторканість особи, під якою розуміють охоронюваний законом стан, за якого забороняється вступати в сексуальні контакти з особою, яка з певних причин (наприклад, через недосягнення встановленого віку або через наявність психічної хвороби) не є носієм статевої свободи [3].

Додатковим (обов'язковим) об'єктом виступає нормальний фізичний, психічний і духовний розвиток дітей.

Обов'язковою ознакою розглядуваного кримінального правопорушення є потерпілий – фізична особа, незалежно від її статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, віком до 16 років – за ч. 1 ст. 156-1 КК, неповнолітня особа – за ч. 2 ст. 156-1 КК, малолітня особа – за ч. 3 ст. 156-1 КК.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у пропозиції зустрітися, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, з метою вчинення сексуальних, інших розпусних дій з особою будь-якої статі до 16 років, залучення особи, якій не виповнилося 18 років, до виготовлення порнографії.

Відповідно до Примітки до ст. 156-1, під зустріччю мається на увазі не лише особисте побачення злочинця та жертви у реальному житті, а й пряме спілкування за допомогою відео зв'язку. Під вчиненням хоча б однієї дії, щоб така зустріч відбулася, розуміємо здійснення правопорушником однієї або більше дій, вчинення якої (яких) може також бути пов'язано з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, чим створюються умови для здійснення наміру останнього зустрітися із дитиною і наближують, таким чином, його до безпосереднього вчинення будь-яких

дій сексуального характеру або розпусних дій щодо неї чи втягнення її у виготовлення дитячої порнографії. Отже, під вчиненням «відповідних дій» можемо мати на увазі придбання квитків на транспорт, пересилання грошей дитині задля того, щоб вона прибула у домовлене місце, резервування кімнати в готелі (якщо мова йде про фізичну зустріч). Відповідними діями для проведення зустрічі із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій є, наприклад: створення персональної віртуальної кімнати на базі платформ Skype, ZOOM тощо зі спрямуванням відповідного посилання на електронну пошту/месенджери дитини, аудіо-, відеодзвінки у соціальних мережах, направлення аудіо-, фото-, відеоповідомлень тощо [4].

Склад кримінального правопорушення – формальний. Кримінальне правопорушення є закінченим з моменту коли потерпіла особа отримала пропозицію зустрітись та виконала хоча б одну з дій для здійснення цієї зустрічі, або втягнула її у виготовлення дитячої порнографії.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення і має подвійний характер: домогтись зустрічі з дитиною, використати неповнолітнього для інтимних розваг або виготовлення порнографії (будь-яких матеріалів, де демонструються справжні або графічно візуалізовані дитячі геніталії, відверті образи або сексуальна поведінка в реальних або змодельованих умовах). Мотивом може бути бажання задовольнити потяг, принизити честь та гідність потерпілого, виявити зневагу до суспільної моралі, отримання грошових коштів.

Варто зауважити, що саме друга мета є основною криміноутворюючою ознакою домагання дитини для сексуальних цілей, за відсутності якої як пропозиція зустрічі, так і вчинення відповідних дій, спрямованих на те, щоб така зустріч відбулася, за змістом не набувають суспільно небезпечного характеру.

При цьому дією «сексуального характеру» є акт, який має сексуальну конотацію; він не поширюється на акти, яким бракує такої конотації або відтінку [5].

Розпусні дії, зі свого боку, обов'язково мають сексуальний характер і можуть проявлятися як фізичне або інтелектуальне розбещення. Їх відмінною ознакою виступає відсутність статевих зносин із потерпілим [6]. Виходячи із теоретичних положень кримінального права та роз'яснень постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 р. № 5 доходимо висновку, що під фізичним розбещенням мають на увазі оголення та мацання геніталій як правопорушника, так і потерпілого, навчання онанізму, імітація статевого акту, схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою тощо [7; 8; 9].

До інтелектуальних розпусних дій, натомість, відносять цинічні розмови з потерпілою особою на сексуальні теми, демонстрацію відео-, аудіо, фото-матеріалів порнографічного змісту, фотографування потерпілих у різних сексуальних позах і т. д.

При цьому під метою втягнення у виготовлення дитячої порнографії розуміємо таку мету, бажаним результатом досягнення якої є умисне схиляння неповнолітнього у будь-який спосіб до вчинення певних дій, внаслідок яких створюються: 1) зображення у будь-який спосіб дитини (чи особи, яка виглядає як дитина) у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або 2) зображення у будь-який спосіб дитини (чи особи, яка виглядає як дитина) задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або 3) будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях.

Суб'єктом злочину передбаченого ст. 156-1 ККУ, може бути будь-яка повнолітня особа, у той час, як на відміну від інших злочинів проти статевої свободи та недоторканості, мінімальний вік винних визначається ст. 22 ККУ та становить 14 або 16 років.

При винесенні вироку суд дає належну правову оцінку всім фактам та обставинам кримінального правопорушення, враховує суспільну небезпеку та наслідки суспільно-небезпечних діянь, а потім призначає достатню для виправлення винного міру покарання. Зокрема, для засуджених за ст. 156-1 ККУ законом передбачено такі види санкцій:

За ч. 1 за пропозицію зустрічі сексуально-розпусного характеру, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, від особи старше 18 років щодо особи будь-якої статі молодше 16 років передбачено:

- обмеження волі до 3 років;
- позбавлення волі до 3 років із заборонаю обіймати посади, вести певну діяльність до 3 років.

За ч. 2 за пропозицію зустрічі сексуально-розпусного характеру, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, від особи старше 18 років стосовно неповнолітньої особи будь-якої статі для залучення її у створенні дитячої порнографії передбачено:

- позбавлення волі строком від 2 до 5 років, заборона обіймати посади, вести певну діяльність до 3 років.

За ч. 3 кваліфікованими видами даного кримінального правопорушення є:

- вчинення його за попередньою груповою змовою;
- повторно (винний раніше вже порушував ч. 1 або 2 цієї статті);
- щодо малолітньої, тобто дитини, яка не досягла 14-річного віку.

Санкція передбачає позбавлення волі від 3 до 6 років, з позбавленням права обіймати посади, вести певну діяльність до 3 років.

Висновки. Підсумовуючи, можна сформулювати такі висновки. Винахід людством Інтернету

став проривом у використанні такого важливого для сучасного суспільства ресурсу, як інформація. Все більше людей у світі вдається до цієї технології щодня. Найчастіше «першопрохідниками» в освоєнні нових технологій стають діти та молоді люди, тому дуже важливим аспектом при обміні інформацією є її безпека та законність. Оскільки Інтернет став всеосяжною технологією, питання безпеки обміну інформацією – це виклик усій спільноті.

Відносно новим для українського законодавця виявилось діяння у формі домагання дітей для сексуальних цілей, відповідальність за яке встановлена ст. 156-1 КК.

За чинною редакцією ККУ означене кримінальне правопорушення класифіковано як злочин відповідного ступеня тяжкості (нетяжкий – за частинами 1, 2 ст. 156-1 ККУ, тяжкий – за ч. 3 ст. 156-1 ККУ), проте в положеннях проєкту нового ККУ знайшла відображення позиція щодо визначення домагання дитини для сексуальних цілей як проступку, з чим не можна

погодитися з огляду на невідповідність виду та розміру шкоди, що спричинюється таким домаганням, або може бути спричинена потерпілій особі.

Для правильного застосування норм ст. 156-1 ККУ важливе значення мають знання про структурні елементи та обов'язкові елементи вказаного складу кримінального правопорушення.

Такі нововведення покликані захистити дітей від сексуального насильства та створити законодавчу базу, яка буде сприяти даній цілі. Однак варто зауважити, що вищезазначені положення не відображають повною мірою всі складні моменти дослідження наведеного питання, а тому потребують подальшої розробки. Слід зауважити, що ефективність захисту прав і свобод дітей у наведеній сфері залежить не лише від якості законодавства, а й від ефективності його застосування. Останнє, серед іншого, ускладнюється відсутністю спеціалізованих навчальних програм для відповідних фахівців, судової практики, а також латентністю вказаної категорії кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Павленко І.В. Інтернет-порнографія – явище ХХІ століття / І.В. Павленко, Я.П. Найдъон // Матеріали Всеукраїнського саміту приватних детективів (м. Дніпро, 30 листопада 2017 р.). Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 170–174.
2. Симоненко Н. О. Кримінальна відповідальність за грумінг / Н.О. Симоненко // Правова держава. 2022. № 45. С. 58–65.
3. Борисов В. І. та Харитоновна О. В. «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» В. Я. Тацій, В. І. Борисов та В. І. Тютюгін (ред.), Кримінальне право України: Особлива частина (6-те вид, Право 2020). 115.
4. Куковинець Д. О. «До питання встановлення кримінальної відповідальності за домагання дитини для сексуальних цілей» Право як ефективний суспільний регулятор (Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив» 2021). 41.
5. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) (РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018). 20.
6. Джужа А. О. «Розпусні дії сексуального характеру щодо дітей та підлітків» (2014) (1) Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ 28; Омецинська В. Ю. «Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини» : дисертація канд юрид наук, ЛьвДУВС, 2019. 114.
7. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text> (дата звернення: 20.10.2022).
8. Світличний О. О. Кваліфікація розбещення неповнолітніх: питання розмежування із суміжними статевими та іншими злочинами. *Публічне право*. 2017. 4. 129.
9. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) (РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018). 81.

Стукаліна О. В.,
аспірант кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9206-3487

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТЕРОРИЗМ В УКРАЇНІ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

ENVIRONMENTAL TERRORISM IN UKRAINE AS A GLOBAL PROBLEM TODAY

Стаття присвячена дослідженню екологічного тероризму в Україні. У статті розглядається поняття «екологічний тероризм», розкривається його зміст, сутність та специфічні риси. Автор аналізує зарубіжне термінологічне визначення та кримінально-правове регулювання екологічного тероризму (за прикладом правових систем – Франції та Сполучених Штатів Америки). У роботі встановлено, що екологічний тероризм – це незаконне, умисне, цілеспрямоване застосування сили проти природних ресурсів з метою позбавлення населення їхніх природних благ; створення обстановки страху, хаосу та жаху у суспільстві; знищення майна або впливу на органи державної влади чи місцевого самоврядування. Автор наголошує, що з боку потенційної небезпеки для людей, новий вид високотехнологічного тероризму, зокрема – екологічний тероризм є більш небезпечним, аніж його інші різновиди, оскільки насильницькі дії терористичного характеру застосовуються по відношенню до населення або на їх власність безпосередньо через довкілля, в якому у подальшому життєдіяльність людини може бути утруднена або неможлива. З'ясовано, що екологічний тероризм призводить до важких і незворотніх наслідків планетарного масштабу.

Доведено, що проблема екологічного тероризму набула виняткового значення для Європи у цілому та України зокрема саме в умовах повномасштабної російської інтервенції на територію української держави. Стверджується, що захоплення та негативний вплив російських військ на Чорнобильську атомну електростанцію біля м. Прип'ять в Київській області та Запорізьську атомну електростанцію у м. Єнергодарі Запорізької області (остання донині знаходиться під окупацією), а також регулярні публічні погрози застосування по відношенню до України та інших держав (Сполучених Штатів Америки, держав-членів Європейського Союзу і т.п.) високо-небезпечної ядерної, хімічної чи біологічної зброї є серйозною загрозою забруднення навколишнього природного середовища нашої країни, окремого регіону чи міста, з метою завдання якнайбільшої екологічної шкоди.

Зроблено висновок, що консолідація зусиль усієї світової спільноти та створення налагодженого міжнародного механізму запобігання руйнівному впливу екологічного тероризму гарантуватиме безпечне існування людства.

Ключові слова: екологічний тероризм, тероризм, терористичний акт, екологічна безпека, екологічно небезпечні об'єкти, навколишнє природне середовище, збройний конфлікт, регіони, великі міста.

The article is devoted to the study of environmental terrorism in Ukraine as a global problem of our time. The article examines the concept of «ecological terrorism», reveals its meaning, essence and specific features. The author analyzes the foreign terminological definition and criminal law regulation of environmental terrorism (using the example of the legal systems of France and the United States of America). The work established that environmental terrorism is an illegal, intentional, purposeful use of force against natural resources with the aim of depriving the population of their natural benefits. destruction of property or influence on authorities. The author emphasizes that from the point of view of potential danger to people, a new type of high-tech terrorism, in particular – environmental terrorism, is more dangerous than its other varieties, since violent acts of a terrorist nature are applied to the population or their property directly through the environment in which in the future, a person's life activity will be difficult or impossible. It has been found that environmental terrorism leads to severe and irreversible consequences of planetary importance.

It has been proven that the problem of environmental terrorism has acquired exceptional importance for Europe in general and Ukraine in particular, precisely in the conditions of full-scale Russian intervention on the territory of the Ukrainian state. It is argued that the capture and negative impact of Russian troops on the Chornobyl nuclear power plant near Pripyat in the Kyiv region and the Zaporizhia nuclear power plant in the city of Yenerhodar in the Zaporizhia region (the latter is still under occupation), as well as regular threats of use in relation to Ukraine and of other states (the United States of America, member states of the European Union, etc.) of highly dangerous nuclear, chemical or biological weapons is a serious threat of pollution of the surrounding natural environment of our country, a separate region or city, with the aim of causing the greatest possible environmental damage.

It was concluded that the consolidation of the efforts of the entire world community and the creation of an established international mechanism to prevent the destructive impact of environmental terrorism will guarantee the safe existence of humanity.

Key words: environmental terrorism, terrorism, terrorist act, ecological safety, ecologically dangerous objects, surrounding natural environment, armed conflict, regions, large cities.

На сучасному етапі розвитку людства перед усією світовою спільнотою постають різноманітні міжнародні проблеми, які пов'язані із забрудненням навколишнього природного середовища, зміною клімату, поширенням епідемій і пандемій (на теперішній час найбільш активні – Covid-19 та мавп'яча оспа), загрозою використання зброї масового враження, радіаційним забрудненням, скороченням природних середовищ існування і т.п. До зазначеного переліку проблем варто віднести й екологічний тероризм. З боку потенційної небезпеки для людей, новий вид високотехнологічного тероризму, зокрема – екологічний тероризм є більш небезпечним, ніж інші його різновиди, оскільки насильницькі дії застосовуються по відношенню до населення або на їх власність, безпосередньо, через довкілля, в якому у подальшому життєдіяльність людини буде утруднена або неможлива. Сучасний екологічний тероризм призводить до важких і незворотніх наслідків планетарного рівня. Достатньо лише нагадати, що при радіоактивному забрудненні навколишнє природне середовище може на багато десятиків років залишитися непридатним для життя.

З середини ХХ ст. екологічний тероризм був об'єктом дослідження багатьох науковців. Серед наукових досліджень, які фрагментарно або цілком присвячені даній проблематиці, варто виділити праці: О.І. Бондара, А.А. Приходченко, Н.І. Заїки, О.С. Колбасова, О.А. Машкова, Дональда Ліддіка, Т. Перги, Майкла Крайтона та інших. Хоча роботи вказаних учених мають важливе науково-методологічне значення, разом із тим, деякі питання щодо розкриття поняття, сутності, специфічних ознак та особливостей екологічного тероризму як сучасної загрози для України в умовах воєнного стану потребує наукового переосмислення та подальшого розвитку.

Щорічно по всьому світу відбуваються терористичні акти різного характеру і ступеню, тоді, як їх негативний вплив тримає у страху цивілізаційне людство та призводять до потенційної екологічної катастрофи. Поширення терористичних актів відображає масштабну глобальну загрозу, яку тероризм представляє у ХХІ столітті. Офіційна міжнародна статистична інформація «The Global Terrorism Index» свідчить, що протягом останніх років стан тероризму та смертності значно погіршився. Насамперед, лише в 2021 році внаслідок терористичних актів загинуло 7142 особи. Державами, які найбільше постраждали від терористичних актів є: Афганістан, Ірак, Сомалі, Буркіна-Фасо та Сирія [1]. Сучасні терористичні акти спричиняють не лише величезну фізичну і моральну шкоду цивільному населенню, матеріальну шкоду державам, але й тяжкі наслідки екологічного характеру. У результаті терористичних актів відбувається забруднення атмосферного повітря, ґрунтів і водойм, знищення інфраструктури, виникнення лісових пожеж, що у сукупності

призводить до множинних екологічних катастроф. На теперішній час високий рівень екологічної небезпеки, як наслідок негативного впливу терористичних актів, свідчить про те, що система заходів протидії цьому суспільно небезпечному явищу є недосконалою, у свою чергу, діяльність компетентних суб'єктів у врегулюванні цього питання – незадовільною.

Проблема екологічного тероризму набула виняткового значення для Європи у цілому та України зокрема, в умовах повномасштабної російської інтервенції на територію української держави. Загальновідомо, що з початку повномасштабного збройного конфлікту сторона-агресор використовує терористичний акт як інструмент задля досягнення своїх злочинних цілей. За офіційною статистичною інформацією Генеральної прокуратури України станом на січень-липень 2022 року було зафіксовано 97 терористичних актів [2]. Тому саме воєнні дії та тактика противника стали найбільшою екологічною катастрофою для України, масштаби та наслідки якої поки що складно оцінити. За час бойових дій по всій території України було випущено понад 1100 ракет, знищено понад 4000 одиниць бойової техніки, що вкрай негативно вплинуло та продовжує впливати на живе навколишнє природне середовище [3]. Беручи за основу усю складність ситуації, яка нині існує, є реальні ризики вчинення противником умисних дій, спрямованих на забруднення навколишнього природного середовища нашої країни, окремого регіону чи міста, з метою завдання якнайбільшої екологічної шкоди. Яскравим прикладом цього стало захоплення російськими військами Чорнобильської атомної електростанції біля м. Прип'ять в Київській області та Запорізької атомної електростанції у м. Єнергодарі Запорізької області (остання донині знаходиться під окупацією), а також регулярні погрози застосування по відношенню до України та інших держав (Сполучених Штатів Америки, держав-членів ЄС і т.п.) високонебезпечної ядерної, хімічної чи біологічної зброї.

В умовах сьогодення, незважаючи на сучасну систему заходів і методів протидії, екологічний тероризм – найбільш небезпечна загроза для природних прав людини. Право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля належить до фундаментальних і закріплене у ст. 50 Конституції України [4]. У ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначається про безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище [5], разом із цим дане право міститься у міжнародно-правових актах. На підставі цього вбачається, що вагомі зусилля та ресурси мають бути спрямовані на забезпечення екологічної безпеки окремого індивіда, суспільства і держави шляхом протистояння негативному впливу на навколишнє природне середовище терористичних актів, а також мінімізації екологічних наслідків від воєнних дій.

У науковій літературі досі не існує єдиного загальноприйнятого трактування «екологічному тероризму». Чинні нормативно-правові акти не містять уніфікованого визначення даному явищу. Все це створює підґрунтя для активного обговорення цього поняття у наукових колах. Така неузгодженість і невизначеність базових понять, а також основних ознак дефініції «екологічного тероризму», не дає змогу визначити наявний ступінь ризику терористичного акту.

У спеціальних джерелах під екологічним тероризмом розрізняють абсолютно різні явища: по-перше, діяльність або халатність, яка веде до погіршення природного середовища; по-друге, радикальні акції – зелених на захист навколишнього середовища; дії, спрямовані на умисне забруднення природного середовища, або відповідні загрози з метою нанесення противнику екологічного шкоди (при цьому висуваються політичні, релігійні або ідеологічні вимоги). Фахівці в сфері екології вважають, саме остання трактування найбільше відповідає змісту поняття – екологічний тероризм [6, с. 10].

Учені О.А. Машков, Ю.В. Мамчур, С.В. Жукаускас вважають, що обов'язковими умова «екологічного тероризму» є резонанс терористичного акту в суспільстві. Автори стверджують, що при дослідженні «екологічного тероризму», доцільно зважати на його чотири характеристики. Зокрема, 1) «екологічний тероризм» – це одна із форм організованого насильства; 2) «екологічний тероризм» переслідує політичні цілі та мотиви, тобто, це специфічна форма політичного насильства. Такий вид тероризму має за мету проведення насильницьких акцій задля примушення держави прийняти рішення, які б задовольняли вимоги терористів; 3) характерним змістом «екологічного тероризму» є свідомо спрямованість на чисельні людські жертви, руйнування навколишнього середовища та природних ресурсів, що сприяє виникненню і поглибленню антагонізмів у світі; 4) значно розширилися дії, які терористи можуть реалізувати проти людства: масові отруєння, радіоактивне зараження, зараження небезпечними хворобами, поширення епідемій та епізоотій тощо. Знаряддями для здійснення терористичних актів можуть бути вибухові пристрої широкого спектра дії, радіоактивні, отруйні та інші небезпечні біохімічні речовини [7, с. 103].

Влучною, на наш погляд, є думку зарубіжного вченого Дж.Александера, який пропонує під екологічним тероризмом розуміти «застосування чи загрозу застосування руйнівного впливу на навколишнє природне середовище з метою залякування людей» [8, с. 4]. Оскільки сама природа може бути джерелом шкідливих агентів, учений Т. Шофілд у визначення екологічного тероризму включає можливість використання навколишнього середовища як провідника поширення згубних для екосистем

речовин різної природи, якими є: хімічні сполуки, біопатогени, викиди відходів промислового виробництва в атмосферу [9]. Учений С.М. Беркович поділяє екологічний тероризм на екотероризм (eco-terrorism) та енвайротероризм (enviro-terrorism). Автор вважає, що екотероризм є дією окремих екстремістів або їх угруповань, яка спрямована на пошкодження власності тих осіб або організацій, які, на їхню думку, причетні до руйнування навколишнього середовища. Як результат у них є повна впевненість, що вони особисто є знаряддям відплати самої природи. Однак такі методи помсти доволі часто є актом вандалізму, який, незважаючи на деклароване радикалами відстоювання прав «всього живого», негативно відбиваються на довкіллі [10, с. 18].

Зарубіжний науковець Д. Шварц провів паралель між екологічним тероризмом та руйнуванням довкілля, в умовах чого запропонував виділити три специфічні ознаки екологічного тероризму, а саме: навмисний або ненавмисний характер вчиненої дії; символічний чи несимволічний характер; умови, у якому відбувається дія, – воєнний чи мирний час. У результаті вчений дійшов висновку, що руйнування довкілля можна назвати тероризмом, коли воно: 1) порушує національні або міжнародні закони, що регулюють діяльність держави у мирний чи воєнний час; 2) має конкретну мету; 3) використовує навколишнє середовище як засіб навіювання страху населенню загалом через екологічні наслідки [11, с. 190].

Екологічний тероризм за законодавством зарубіжних країн визнається суспільно небезпечним діянням. Цікавий підхід термінологічного визначення та кримінально-правового регулювання екологічного тероризму, на нашу думку, закріплений у правовій системі Франції. Зокрема, у кримінальному законодавстві Франції дається чітке визначення екологічному тероризму, під яким розуміється умисне заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, людині та тваринам [12]. У правовій системі США різняться підходи до визначення екологічного тероризму та тероризму з використанням біологічної, хімічної та ядерної зброї. Перший відноситься до так званого внутрішнього тероризму і за визначенням Федерального бюро розслідувань (далі – ФБР) є видом тероризму, який полягає в протиправних діях деяких екологічних організацій, що захищають права тварин. У «Патріотичному акті» серед виділених терористичних організацій окрему позицію займають «екологічні терористичні організації» [13]. У свою чергу, біологічний, хімічний та ядерний тероризм в американському юридичному тлумаченні не входять до поняття екологічного тероризму, а є самостійними видами радикалізму, закріпленими як федеральні злочини тероризму у Федеральному кодексі США [14]. Свого часу начальник відділу боротьби з тероризмом ФБР США Дж. Ф. Джарбо заявив, що «ФБР визначає

екологічний тероризм як застосування чи загрозу застосування насильства злочинного характеру проти невинних жертв чи майна з боку екологічно орієнтованої субнаціональної групи з еколого-політичних причин...» [15]. Отже, наведені дефініції «екологічного тероризму», закріплені у законодавчих документах США та Франції, можуть стати передумовою для подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства.

Міжнародні нормативно-правові акти містять фрагментарні згадки про екологічний тероризм. Наприклад, у Директиві Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про протидію тероризму» при розгляді деяких ознак тероризму, що включають загрози життю людини, згадуються й ознаки, які можна кваліфікувати як атрибути екологічного тероризму, наприклад, «незаконне виготовлення, володіння, придбання, перевезення, постачання або використання... ядерної, біологічної або хімічної зброї, а також розробка біологічних або хімічних боєприпасів», «викид у навколишнє середовище небезпечних речовин, спроби викликати пожежі, повені, вибухи, якщо внаслідок цього створюється небезпека для життя людей» [16].

Екологічні терористичні акти, особливо пов'язані з посяганням на екологічно небезпечні об'єкти (АЕС, хімічні підприємства та ін.) або з використанням екологічно небезпечних засобів (зброї масового знищення, ядерних матеріалів, радіоактивних речовин або джерел радіоактивного випромінювання або отруйних, отруйних, токсичних, небезпечних хімічних або біологічних речовин), можуть мати надзвичайну шкідливість. Захоплення у березні 2022 року російськими військами м. Енергодар Запорізької області стало справжньою загрозою не лише для української, але й для світової екології. Запорізька атомна електростанція – найбільша у Європі, та третя у світі. Вона має 6 енергоблоків, а це 40% всіх атомних реакторів в Україні. Не дивлячись на це окупантами було вчинено перший терористичний акт проти Запорізької АЕС, зокрема, колона важкої техніки Росії (близько 100 одиниць) прорвала блокпост на в'їзді до м. Енергодар, увірвалася в місто, після чого почались обстріли території атомної станції, прилеглої інфраструктури та тренувального центру. Згодом, російські війська підірвали боєприпаси на території станції, чим знову порушили радіаційну безпеку найбільшого в Європі ядерного об'єкту. 5 серпня 2022 року знову було відкрито вогонь по Запорізькій АЕС. Тоді ж і зафіксовано три влучання на майданчик станції – біля одного з енергоблоків, де знаходиться ядерний реактор. Пошкоджені азотно-киснева станція, виникли ризики витоку водню та розпилення радіоактивних речовин [17]. Відомо, що в природі та екосистемі нашої планети все тісно взаємопов'язане. Порушення будь-яких важливих процесів в одній сфері тягне за собою

незворотні руйнування в іншій. Тому, у разі навмисного впливу на навколишнє середовище шляхом радіоактивного забруднення через здійснення аварії на Запорізькій АЕС, місцевість стане непридатною для нормальної життєдіяльності протягом десятиліть, а може і сотень років, про що наочно свідчить катастрофа на Чорнобильській АЕС 1986 року, яка, хоч і не є актом екологічного тероризму, але наочно демонструє наслідки катастрофи.

За експертними оцінками, у разі терористичного нападу на АЕС у навколишнє природне середовище можуть бути викинуті мільйони кюрі радіоактивності, що в сотні разів більше, ніж під час ядерних вибухів у Хіросімі та Нагасакі (Японія) [18]. Тому варто зазначити, що з воєнної точки зору противника, екологічний тероризм – це дії, спрямовані на умисне забруднення навколишнього природного середовища з метою нанесення екологічного збитку. У цьому сенсі, екологічний тероризм включає: по-перше, незаконне застосування дефоліантів, поширення отруйних бойових хімічних речовин; по-друге, точкове використання ізотопів; по-третє, зараження населення за допомогою птахів та риб інфекційними захворюваннями з метою викликати епідемії та епізоотії; по-четверте, випалювання лісових масивів, полів; по-п'яте, спроби підірвати великі водомісткі греблі, теплові та атомні електростанції, масштабне спалювання нафтових свердловин [19; 20].

Екологічний акт тероризму – це складне суспільно небезпечне діяння, яке необхідно запобігати, припиняти і переслідувати в судовому порядку. Для протидії такому явищу використовувалися різні стратегії, але їх вплив на екологічний тероризм був мінімальним. Багато спроб уряду та лобістів у боротьбі з екологічним тероризмом були зосереджені на тому, щоб повністю підтримати посилення покарань за екологічну терористичну поведінку та поширити захист законодавства від тероризму на потенційних жертв екологічного тероризму [21]. Нині вкрай важливо, щоб законодавчі органи визнали екологічний тероризм, передбачили достатню політику та ресурси для боротьби з ним, а також продовжили брати участь у правовому захисті потенційних цілей екологічного тероризму. Щодо спеціальних оперативних груп та загалом правоохоронних органів, то створення ефективних міжнародних мереж, на наш погляд, є ключовим фактором, оскільки більшість еко-терористів долають великі відстані, щоб вчинити небезпечне діяння. Також взаємозв'язок силових структур та екологічно сумісних ініціатив може значно знизити до мінімуму ймовірність скоєння екологічних терористичних нападів.

В умовах воєнного стану в Україні доволі важко протидіяти актам екологічного тероризму. Заради безпеки ядерних установок та об'єктів на майданчику Запорізької АЕС, а також у зоні Чорнобильської АЕС, необхідно проводити активні переговори

з представниками провідних держав світу та безпосередньо з НАТО, з вимогою запровадити A2/AD zone над територією України з урахуванням ризиків та географії розташування атомних станцій НАЕК «Енергоатом» [22]. Будь-яка аварія на зазначених об'єктах приведе до масштабних екологічних наслідків, як для України, так і для інших країн. Крім того, пропонуємо такі напрямки запобігання актам екологічного тероризму, а саме: розробка на міжнародному рівні правових стандартів захисту окремих індивідів, суспільства та держав від екологічних загроз; координацію діяльності міжнародних та державних правоохоронних органів у сфері екологічної злочинності з метою запобігання актам екологічного тероризму; здійснення моніторингу екологічної ситуації та створення єдиної інформаційної бази

екологічно небезпечних районів; контроль за потенційно небезпечними об'єктами з метою попередження можливості їх використання у злочинних цілях.

Таким чином, екологічний тероризм набуває все більш глобального характеру та торкається майже кожного члена соціуму. Сучасний екологічний тероризм є незаконним, умисним, цілеспрямованим застосуванням сили проти природних ресурсів з метою позбавлення населення їхніх природних благ; створення обстановки страху, хаосу та жаху; знищення майна; впливу на органи державної влади чи місцевого самоврядування. Лише консолідація зусиль усієї світової спільноти та створення налагодженого міжнародного механізму протидії руйнівному впливу екологічного тероризму гарантуватиме безпечне існування людства.

Список використаних джерел:

1. Global Terrorism Index 2022: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace*. URL: <https://reliefweb.int/report/world/global-terrorism-index-2022> (дата звернення: 10.08.2022).
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-липень 2022 року. Генеральна прокуратура України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 11.08.2022).
3. Екологічний тероризм російської армії в Україні. URL: <https://eco.rayon.in.ua/topics/503988-ekologichniy-terorizm-rosiyskoi-armii-v-ukraini> (дата звернення: 11.08.2022).
4. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.08.2022).
5. Про охорону навколишнього середовища: Закон України. Відомості Верховної Ради України, 1991. № 41, ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 12.08.2022).
6. Загрози національній безпеці: екологічний тероризм, як сучасний виклик суспільству / О. А. Машков, Ю. В. Мамчур. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2018. Вип. 1(17). С. 8–21.
7. Екологічні загрози, ризики та екологічний тероризм: системне визначення / О. А. Машков, Ю. В. Мамчур, С. В. Жукаускас. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2019. № 3–4. С. 98–113.
8. Alexander G. A. Ecoterrorism and nontraditional military threats. *Military Medicine*, 2000, no. 165, pp. 1–5.
9. Schofeld T. The Environment as an Ideological Weapon: A Proposal to Criminalize Environmental Terrorism, *Boston College Environmental Affairs Law Review*, 1999, vol. 26, is. 3. URL: <https://lawdigitalcommons.bc.edu/ealr/vol26/iss3/6> (accessed: 14.08.2022).
10. Eco-Terrorism/Enviro-Terrorism: Background, Prospects, Countermeasures, in Alpas H., Berkowicz S. M., Ermakova I. (eds), *Environmental Security and Eco-Terrorism*. Heidelberg: Springer, 2011, pp. 15–29.
11. Schwartz D.M. Environmental terrorism: analyzing the concept. *Journal of Peace Research*, 1998, no 35, pp. 483–496.
12. КК Франції. URL: <https://constitutions.ru/?p=25017> (дата звернення: 15.08.2022).
13. USA Patriot Act: Preserving Life and Liberty. 2001. URL: <https://web.archive.org/web/20100102035036/http://www.justice.gov/archive/ll/highlights.htm>
14. Федеральний Кодекс Сполучених Штатів Америки (U.S.C.). URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text> (дата звернення: 16.08.2022).
15. FBI (Federal Bureau of Investigation). The threat of eco-terrorism: testimony by James F. Jarboe before the US house resources committee, subcommittee on forests and forest health, Washington, DC, 2002. URL: <https://web.archive.org/web/20080311231725/http://www.fbi.gov/congress/congress02/jarboe021202.htm> (дата звернення: 16.08.2022).
16. Директива Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2017/541 від 15 березня 2017 р. «Про протидію тероризму». URL: <https://base.garant.ru/71927820/> (дата звернення: 16.08.2022).
17. Ядерний терор РФ: що відбувається наслідки військово-промислової діяльності / В. В. Довгуша, М. Н. Тихонов. *Екологія промислового виробництва*. 1996. № 2. С. 3–19.
18. Тісоєнко Д.І. Екологічний тероризм: кримінально-правові та кримінологічні проблеми. URL: <https://www.dissercat.com/content/ekologicheskii-terorizm-ugolovno-pravovye-i-kriminologicheskie-problemy> (дата звернення: 13.08.2022)
19. Про вміст радіонуклідів у деяких рослинах в залежності від забруднення зовнішнього середовища / А. А. Бубенчиков, Ю. Р. Теддер, А. Б. Гудков, Ю. А. Сухомлінов, А. В. Сухарев, В. Н. Бубенчикова. *Екологія людини*. 1995. № 2. С. 162–166.
20. Небезпечні соціально-екологічні наслідки військово-промислової діяльності / В. В. Довгуша, М. Н. Тихонов. *Екологія промислового виробництва*. 1996. № 2. С. 3–19.
21. Environmental extremists and the eco-terrorism movement / Chad Nilson, Tod Burke. *Radford University*: 2002. URL: https://www.unl-edu.translate.google.com/eskridge/ecoterrorism.html?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 17.08.2022).
22. Захоплення ЧАЕС – це ядерний тероризм: Україна звернулася до МАГАТЕ. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/3/683158/> (дата звернення: 17.08.2022).

UDC 349

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.15>

Aneta Tylman

Dr, Katedra Samorządu Terytorialnego
Wydział Ekonomiczno – Socjologiczny
Uniwersytet Łódzki

Marcin Podgórski

Mgr, Katedra Samorządu Terytorialnego
Wydział Ekonomiczno – Socjologiczny
Uniwersytet Łódzki

**ROLA I ZNACZENIE PLATFORMY EUROPEJSKIEGO KOMITETU REGIONÓW
„REGIONY IMIASTA WSPÓLNIE NA RZECZ ODBUDOWY”
JAKO INSTRUMENT WSPARCIA LOKALNYCH EKOSYSTEMÓW PRZEDSIĘBIORCZOŚCI –
NOWE INSTRUMENTY WYKONYWANIA WŁADZY LOKALNEJ**

**РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ПЛАТФОРМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ РЕГІОНІВ «РЕГІОНИ
ТА МІСТА РАЗОМ ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ»
ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПІДТРИМКИ ЕКОСИСТЕМ МІСЦЕВОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА –
НОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗДІЙСНЕННЯ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ**

W pierwszej połowie 2020 r. wybuch pandemii Covid-19 poddał próbie odporności systemy opieki zdrowotnej, społecznej, edukacji i instytucje kultury. Agresja Rosji na Ukrainę w pierwszej połowie 2022r spotęgowała szok ekonomiczny, który doprowadza do zmian w wielu sferach biznesu i łańcuchach wartości. Społeczeństwo doświadcza trudności w funkcjonowaniu. Przedsiębiorstwa zatrzymują działalność wymuszając przyspieszone zmiany strukturalne.

Niniejszy artykuł przedstawia rolę i znaczenie jakie dla potrzeb wsparcia lokalnych ekosystemów przedsiębiorczości od momentu wybuchu pandemii Covid 19 odegrała platforma wymiany wiedzy utworzona przez samorządy terytorialne państw członkowskich Unii Europejskiej, w ramach Europejskiego Komitetu Regionów. Prezentowana jest rola platformy w okresie kryzysu, ale również ewolucja tego narzędzia w okresie post pandemicznym.

Zaprezentowane ramy teoretyczne, w jakich zakorzenione są ekosystemy przedsiębiorczości, prezentuje środowisko utracenia istniejących, lub też tworzenie nowych sieci współpracy, w których z powodzeniem mogą uczestniczyć podmioty ukraińskie. Istnienie tego typu platform sprzyja wzmocnieniu roli samorządów terytorialnych poprzez bardziej efektywną realizację idei wielopoziomowego sprawowania rządów. Znaczenie nabiera kształtowanie tzw. poziomów rozmytych w zarządzaniu wielopoziomowym, realizację prawnych regulacji dotyczących zasad pomocniczości i proporcjonalności oraz procesu decentralizacji kompetencji.

Słowa kluczowe: rozwój lokalny i regionalny, ekosystemy przedsiębiorczości, Unia Europejska, Europejski Komitet Regionów, COVID-19.

У першій половині 2020 року спалах пандемії Covid-19 поставив заклади охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти та культури на випробування на стійкість. Агресія Росії проти України в першій половині 2022 року посилює економічний шок, який призводить до змін у багатьох сферах бізнесу та ланцюжках створення вартості. Суспільство відчуває труднощі у функціонуванні. Підприємства припиняють роботу, що викликає прискорені структурні зміни.

У цій статті представлено роль і важливість платформи обміну знаннями, створеної місцевими органами влади держав-членів Європейського Союзу під керівництвом Європейського комітету регіонів після спалаху пандемії Covid-19. Представлено роль платформи під час кризи, а також еволюцію цього інструменту в період після пандемії.

Представлена теоретична основа, в якій закорінені екосистеми підприємництва, представляє собою середовище для зміцнення існуючих або створення нових мереж співпраці, в яких українські суб'єкти можуть успішно брати участь. Наявність таких платформ сприяє посиленню ролі органів місцевого самоврядування через більш ефективну реалізацію ідеї багаторівневого управління. Формуються так звані нечіткі рівні у багаторівневому управлінні, імплементація правових норм щодо принципів субсидіарності та пропорційності та процес децентралізації повноважень.

Ключові слова: місцевий та регіональний розвиток, підприємницькі екосистеми, Європейський Союз, Європейський комітет регіонів, COVID-19.

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł koncentruje się wokół roli jaką dla potrzeb wsparcia lokalnych ekosystemów przedsiębiorczości odegrała platforma wymiany wiedzy i dobrych praktyk „COVID PLATFORM Regions and cities together for the recovery”¹. W artykule wskazuje się na współpracę nawiązaną pomiędzy samorządami państw członkowskich Unii Europejskiej różnych szczebli, nie za pośrednictwem już istniejących, tradycyjnych i sformalizowanych sieci współpracy, a za pośrednictwem utworzonej przez Europejski Komitet Regionów interaktywnej witryny internetowej. Analizie poddano inicjatywy lokalnych i regionalnych władz samorządowych w okresie od lutego 2020 do maja 2022 r. w zakresie tematyki i zasięgu terytorialnego. Wyniki przeanalizowano w odniesieniu do teoretycznych domen w których funkcjonują lokalne ekosystemy przedsiębiorczości. Funkcjonowanie platformy zorganizowanej przez organ doradczy regionalnej międzynarodowej organizacji rządowej było jednocześnie jedynym znanym przykładem kompleksowego podejścia do wzajemnego wsparcia przedstawicieli samorządów terytorialnych.

Autorzy niniejszego opracowanie poszukiwali odpowiedzi na pytanie, czy funkcjonowanie platform może w przyszłości wpłynąć na sposób wspierania i funkcjonowania lokalnych ekosystemów przedsiębiorczości. Przez tak postawione pytanie autorzy mieli ambicję zapoczątkować szerszą dyskusję w tym przedmiocie. Autorzy założyli jednocześnie, że funkcjonowanie takich instrumentów, nie tylko w okresach kryzysów, sprzyja wzmocnieniu roli samorządów dzięki bardziej efektywnej realizacji idei wielopoziomowego sprawowania władzy oraz współpracy międzynarodowej. Dzięki realizacji w Unii Europejskiej traktatowych zasad pomocniczości i proporcjonalności oraz poprzez wzmocnienie decentralizacji kompetencji z wykorzystaniem m.in. poziomów rozmytych kształtowana jest zwinność i odporność ekosystemów przedsiębiorczości wykraczająca.

Opublikowane na platformie działania, podejmowane w celu minimalizowania negatywnego wpływu pandemii wirusa COVID-19 na sytuację społeczno – gospodarczą, zakodowane zostały w domeny ekosystemów przedsiębiorczości (Isenberg, 2010, 2011). Wielowątkowość tematyki prezentowanej przez podmioty wskazuje na różnorodność kompetencji jednostek samorządu terytorialnego w Europie i dążeniu do wzmocnienia współzależności pomiędzy nimi w wyniku czego wzmocniane jest zarządzanie (governance) (Mayntz, 2001). Są one ponadto spójne dyskursem naukowym, który posługuje się koncepcją ekosystemów jako metaforą do określenia zachowania aktorów w ramach modelu potrójnej helisy (Leydesdorff and Etkowitz, 1998; Starnawska, 2018). Obraz

sieciowego trybu aranżowania aktywności biznesowej i nadzoru gospodarczego (Tomski, 2018) wynika z kierunków rozwoju gospodarczego w Nowej Strategii Przemysłowej (Komisja Europejska, 2020).

Rezultaty:

Prowadzona w okresie pandemii tj. w okresie od lutego 2020 do maja 2022 r. analiza funkcjonowania „COVID PLATFORM Regions and cities together for the recovery” wykazała zaangażowanie samorządów lokalnych i regionalnych w dzieleniu się wiedzą. Obserwowana w pierwszym roku aktywność uczestników polegała na publikacji informacji z podejmowanych działań, na rzecz ograniczenia negatywnych skutków wywołanych pandemią wirusa COVID-19, jako dobrych praktyk. Skuteczność, przydatność i pozytywna ocena platformy umożliwiła dodanie, przez podmiot zarządzający, kolejnych materiałów² w drugim roku funkcjonowania. Na witrynie występuje duża różnorodność publikowanych tematów, co wynika z odmiennych priorytetów i tempa rozwoju pandemii. Niemniej jednak zbieżne zakresy kompetencji europejskich jednostek samorządu terytorialnego dały impuls, w ocenie autorów, do aktywnego publikowania informacji z jednej strony, a z drugiej do poszukiwania najlepszych praktyk do zastosowania na własnym terytorium.

1. Rola i znaczenie sieci współpracy Europejskiego Komitetu Regionów

Rola samorządu lokalnego i regionalnego w rozwoju określonego terytorium jest uzależniona od przyjętego krajowego modelu samorządności (Sługocki, 2001; Swianiewicz, 2002; Szreniawski, 2009; Feret, 2013; Rajca, 2022). Można ją doprecyzować biorąc pod uwagę różnorodność celów, którym ma służyć rozwój lokalny i regionalny (Sługocki, 2018). Samorząd odgrywa ponadto kluczową rolę, ponieważ podejmuje działania w wielu kategoriach życia społeczno-gospodarczego (Stańczyk-Hugiet, 2015). Z punktu widzenia rozwoju i funkcjonowania Unii Europejskiej, władza samorządowa, realizując zarządzenia krajów członkowskich, bądź też działając z inicjatywy własnej, zajmuje istotne miejsce węzłowe (Mielcarek, 2016). Zróżnicowany zakres celów i procesów zachodzących w samorządach, zwłaszcza w czasie kryzysów, wymaga wykreowania systematycznego oraz zharmonizowanego działania. Dopiero takie działanie pozwala wytyczyć dalsze kierunki rozwoju społeczności lokalnych i może zapewnić skuteczność. Działanie takie zapewnia powołany w 1992 r. na mocy traktatu z Maastricht Europejski Komitet Regionów. Jest to organ konsultacyjny, który powstał w okresie rozwoju idei Europy Regionów. Został on utworzony jako uzupełnienie głosu władz samorządowych w unijnych procesach legislacyjnych względem istniejącego od 1957 r. Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego. W tym ostatnim zrzeszone są z kolei organizacje pracodawców i pracowników.

² tj. opinie, materiały multimedialne czy rezolucje

¹ <https://cor.europa.eu/pl/engage/Pages/COVID19-exchangeplatform.aspx>

Podstawową formą działania Europejskiego Komitetu Regionów jest przygotowanie opinii i rezolucji i poprzez to uczestniczenie w procesie legislacyjnym Komisji Europejskiej, Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej, które mają wpływ na sytuację regionów i społeczności lokalnych, bądź też pociągają za sobą istotne skutki na szczeblu regionalnym lub lokalnym (Kuligowski, 2012). Europejski Komitet Regionów prowadzi również działania wspierające ideę samorządności i popularyzujące ideę wielopoziomowego zarządzania oraz decentralizacji kompetencji. Podstawowe znaczenie w pracach Europejskiego Komitetu Regionów mają wyrażone w traktatach zasady pomocniczości i proporcjonalności.

Jak wskazuje J. Hausner współczesna administracja publiczna powinna bardziej rządzić za pośrednictwem sieci (Hausner, 2019) niż poprzez prawo. Temu stanowisku odpowiadają prace podejmowane przez Europejski Komitet Regionów. W deklaracji misji przedstawionej w Brukseli w dn. 21 kwietnia 2009 r., wskazuje się mianowicie: “Tworzymy platformy i sieci, organizujemy fora w celu ułatwienia współpracy i wymiany doświadczeń między regionami, miastami i gminami, a także rozwijamy partnerstwo z ich organizacjami przedstawicielskimi” (Komitet, 2009). Do najważniejszych sieci utworzonych w ramach Europejskiego Komitetu Regionów zaliczyć można: Platformę monitorowania strategii „Europa 2020”, Sieć monitorującą stosowanie zasady pomocniczości, Europejskie ugrupowanie współpracy terytorialnej, Europejski portal współpracy zdecentralizowanej na rzecz rozwoju, Porozumienie burmistrzów, Sieć regionalnych centrów ds. oceny wdrożenia – polityki UE (RegHub) – projekt pilotażowy, Miasta i regiony na rzecz integracji.

Członkowie Europejskiego Komitetu Regionów, w tym 21 z Polski, podobnie jak krajowe zrzeszenia branżowe tj. Związek Województw, czy Unia Metropolii mają, dzięki uczestnictwu w pracach Komitetu, możliwość prowadzenia międzynarodowej aktywności. Członkowie Europejskiego Komitetu regionów dążą również do stałej obecności w Brukseli poprzez prowadzenie samodzielnego przedstawicielstwa lub też stowarzyszanie się w ramach funkcjonujących na terenie Brukseli organizacji pozarządowych, parasolowych, bądź branżowych. W ten sposób uczestniczą oni w pracach sieci tematycznych. Dzięki temu możliwe jest konfrontowanie i kształtowanie stanowisk w różnych obszarach. Jak podkreśla

J. Ruszkowski w wyniku takich działań dochodzi do kształtowania się nowych poziomów tzw. rozmytych w zarządzaniu wielopoziomym, tj. z pominięciem państw członkowskich (Ruszkowski, 2010). Zaletą prowadzenia takiej formy reprezentacji *versus* np. współpraca z członkiem Parlamentu Europejskiego, czy wykorzystanie komercyjnych lobbystów jest poszarpanie wiedzy bezpośrednio wśród podmiotów

zaangażowanych w proces decyzyjny (władz lokalnych). Zebrane informacje przynoszą korzyści w postaci tworzenia i ulepszania bazy pojęciowej, lepszego zrozumienia zwartych kompromisów, czy dopasowania lokalnych narzędzi. Wzmacniany jest również w ten sposób w sposób bardziej bezpośredni kapitał terytorialny i wspierane lokalne ekosystemy przedsiębiorczości.

Podkreślić należy, że kryzys ekonomiczny pokazał, że systematyczne i zharmonizowane działanie za pośrednictwem zarówno już istniejących, zorganizowanych sieci Europejskiego Komitetu Regionów, jak również zaangażowanie poszczególnych członków Komitetu w sieci tematyczne, czy branżowe, nie jest wystarczające. Powstała potrzeba stworzenia narzędzia szybszego i bardziej kreatywnego reagowania pomiędzy krajami członkowskimi jak i stowarzyszonymi. Tak powstała interaktywna platforma, której funkcjonowanie pokazało, że możliwe jest dążenie do skuteczniejszego realizowanie idei wielopoziomowego sprawowania rządów, bardziej efektywnej realizacji zasady pomocniczości, czy decentralizacji kompetencji.

2. Ekosystemy przedsiębiorczości a rola samorządów lokalnych

Jak wskazuje w szczególności E. Markowska-Bzducha możliwe jest wyodrębnienie następujących obszarów rozwoju lokalnego lub regionalnego: mieszkańcy, ekosystem przedsiębiorczości, infrastruktura, gospodarka, przestrzeń i terytorium (Markowska-Bzducha, 2010). Koncepcja ekosystemów przedsiębiorczości rozwijana jest zarówno przez polskich (Mielcarek, 2016; Sońta-Drażkowska, 2017; Starnawska, 2018; Tomski, 2018), jak i zagranicznych autorów (Stam, 2015; O’Connor et al., 2018).

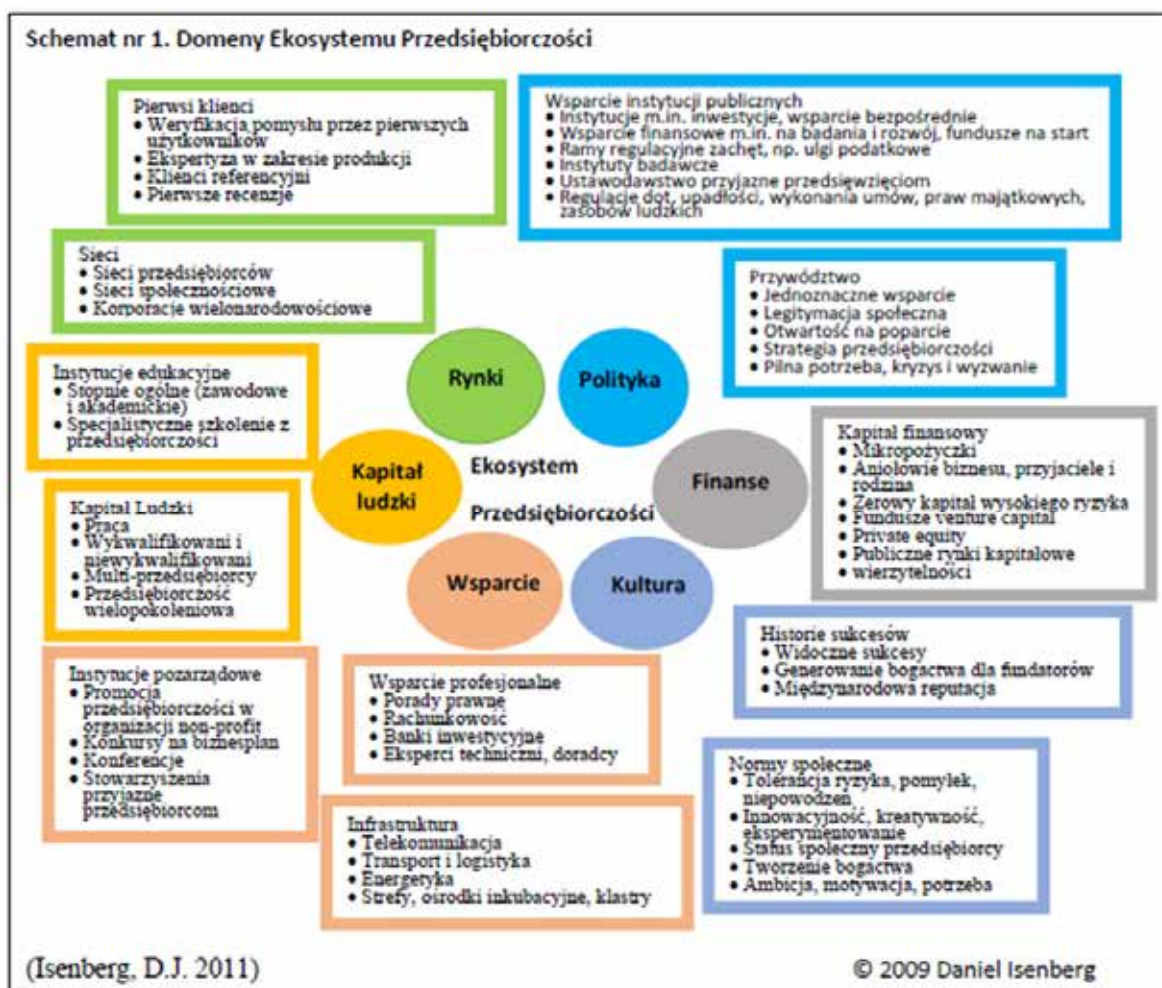
Wiele przedsiębiorstw, w szczególności małych i średnich nie posiada wystarczających środków finansowych do przetrwania kryzysów (Shankar, 2020). Przedsiębiorcy działający w określonym otoczeniu społecznym, kulturowym i politycznym dzięki zbudowanym relacjom osiągają większą odporność (Rashid and Ratten, 2021). Jedną z metod opisaną i wyjaśnienia tych relacji jest koncepcja ekosystemów przedsiębiorczości. D. Isenberg określa cechy występujące na określonym terytorium jako domeny zaliczając do nich: politykę, finanse, kulturę, wsparcie, kapitał ludzki i rynki (schemat nr. 1). W ten sposób możliwe jest, zdaniem autora, uchwycenie obszarów, w których podmioty gospodarujące na określonym terytorium działają w celu osiągnięcia wzrostu i rozwoju (Isenberg, 2011). Domeny mają jednocześnie unikalny, właściwy dla danego terytorium charakter, związany między innymi z niemierzalnością i różnorodnością powiązań zachodzących pomiędzy uczestnikami. Ekosystemy przedsiębiorczości są tym bardziej efektywne, im wyższy poziom dojrzałości osiągną same domeny. Nie bez znaczenia pozostaje również zmienność warunków w jakich funkcjonują podmioty

gospodarcze, w tym umiejętność rozpoznania i adaptacji do zachodzących zmian (Buła and Schroder, 2020).

Jednocześnie zmienność i wzajemnie oddziaływanie na siebie poszczególnych obszarów generuje innowacyjność i umożliwia doskonalenie. Relacje pomiędzy uczestnikami są wzmacniane zaufaniem, co zachęca do podejmowania ryzyka i podnosi efektywność i skuteczność stosowanych rozwiązań. Model potrójnej helisy, zapoczątkowany przez H. Etzkowitza i L. Leydesdorffa przedstawia komplementarną koncepcję relacji między uczestnikami (Etzkowitz and Leydesdorff, 1995). W trakcie zorganizowanych w Amsterdamie warsztatów poświęconych omówieniu modelu *Triple Helix* zaprezentowano koncepcję, która określana jako ekosystem innowacji, odnosi się do działań i wzajemnych powiązań podmiotów. Jako główni uczestnicy tworząc relacje wskazane zostały przedsiębiorstwa, uniwersytety, instytuty badawcze, instytucje finansowe i organy administracji publicznej. Schematy współdziałania zależały jednocześnie od indywidualnych cech występujących na danym terytorium, kształtowane były przez interakcje obserwowane wewnątrz terytorium i w relacjach wykraczającymi na zewnątrz (Sokołowicz, 2013; Przygodzki, 2015; Nowakowska, 2018; Jewtuchowicz, 2022).

Lokalne ekosystemy przedsiębiorczości posiadają swoją tożsamość, a ich dojrzałość oceniana jest zdolnością do funkcjonowania przedsiębiorstw na rynku, ale również od interakcji z innymi podmiotami oraz kondycji całego systemu (Håkansson and Ford, 2002; Lipińska, 2018). Wzrost i rozwój następuje w kolejności: pomysł lub koncepcja biznesowa, moment rozpoczęcia działalności, wdrożenie i rozwój (Bygrave and Zacharakis, 2015). Atrybuty przedsiębiorcze są kształtowane przez cechy osobiste i środowisko, tak jak w przypadku większości ludzkiej działalności. Rozwój przedsiębiorczości wymaga jednocześnie uwzględniania takich czynników jak: przywództwo, normy społeczne, kapitał ludzki i społeczny, środki finansowe (Isenberg, 2010).

Jak wynika z przytoczonej powyżej literatury przedmiotu, ekosystemy przedsiębiorczości są niezwykle złożonymi, autonomicznymi, strukturami, w których centralne miejsce zajmują podmioty gospodarcze. Podatność istniejących ekosystemów na zmieniające się warunki, szczególnie kryzysy z konsekwencjami gospodarczymi, jest zatem znacząca. Tematykę skupienia się na określeniu *kruchości*, *zamiast przewidywaniu i obliczaniu prawdopodobieństwa przyszłych zdarzeń* proponuje N. Taleb (Taleb, 2020). Wskazując na pojęcia

antykruchości, kruchości i trwałości autor dokonuje charakterystyki różnych systemów.

Podaje on mianowicie przykład scentralizowanego państwa narodowego jako „obiektu” kruchoego oraz zdecentralizowany system miast-państw jako „obiektów” antykruchych. Jednocześnie A. Maritz podkreśla większą trwałość „zwinnych” form terytorialnej współpracy poprzez adaptacyjność do zmieniających się warunków (Maritz et al., 2020). A. Ghezzi i A. Cavallo wskazują z kolei na większą odporność w okresach kryzysów (Ghezzi and Cavallo, 2020). N. Taleb wskazuje również na wykorzystywanie nadarżających się okazji do zmiany i rozwoju w momencie pojawienia się tzw. czarnego łabędzia, którego cechą jest nieprzewidywalność (Taleb, 2014). Słuszność spostrzeżeń autora potwierdzają przykłady takie jak Tajwan i rozwój komputerowej firmy ACER, czy Irlandia i rozwój medycznej firmy Elan Medical (Isenberg, 2011).

Dla funkcjonowania, czy nawet przetrwania ekosystemów przedsiębiorczości, znaczenia nabiera otoczenie współkreowane przez podmioty uczestniczące i wspierające pozycję konkurencyjną przedsiębiorstw. Rolę animatora procesów odgrywają w coraz większym stopniu podmioty administracji publicznej (Mazzucato, 2016), w tym w szczególności administracji samorządowej. Jak wskazuje M. Huczek tworzenie warunków do wymiany wiedzy i stymulowania interesariuszy do współpracy są konieczne (Huczek, 2010). W regionach Unii Europejskiej relacje istniejące w ramach ekosystemów przedsiębiorczości wzmocnione są w szczególności za pośrednictwem polityki spójności. Wzmocniana jest szczególnie rola władz regionalnych i lokalnych, które dzięki dodatkowym środkom mogą skutecznie oddziaływać na rozwój kapitału terytorialnego. Prowadzone przez kraje członkowskie polityki uzupełniane są, zgodnie z traktatowymi zasadami pomocniczości i proporcjonalności. Proces tworzenia polityk obejmuje niezwykle złożony zestaw elementów, które oddziałują na siebie w czasie (Sabatier, 2007). W okresie przed pandemią Covid 19 były to obszary polityki ekonomicznej opartej w ostatnim czasie na inteligentnych specjalizacjach regionalnych i w ich ramach wspierające cele rozwojowe polityki społecznej i gospodarczej (Perdał and Paweł Churski, 2017; Churski, 2018; Churski *et al.*, 2018; Konecka-Szydłowska *et al.*, 2019; Pilarska, 2022). Okres pandemii skierował uwagę władz na przebudowę i przemodelowanie istniejących sposobów działania, również w poszczególnych domenach ekosystemu przedsiębiorczości. Podmioty poszukiwały informacji i wsparcia umożliwiających przetrwanie, to zaś otworzyło drogę kształtowania się ich większej „zwinności” w przyszłości.

3. Platforma Covid jako instrument wsparcia lokalnych ekosystemów przedsiębiorczości w okresie pandemii

Współczesne technologie umożliwiają dzielenie się informacjami na niespotykaną w okresie poprzednich

pandemii skalę. Wymiana informacjami odbywa z wykorzystaniem dostępnych narzędzi internetowych (Fakhrudin, Blanchard and Ragupathy, 2020; Gong et al., 2020). Te z kolei bazują na rozwiązaniach sztucznej inteligencji oraz na dostępie do informacji lokalizacyjnych (Biswas, 2020; Zhang et al., 2021). Miejsca wymiany informacji tworzone są zarówno przez podmioty publiczne, np. w Polsce ProteGOsafe utworzona w celach związanych z działaniami antykoronawirusowymi, jak i prywatne Microsoft Bing Covid, Apollo Coronavirus Risk Scan. Za pośrednictwem mediów społecznościowych możliwa jest publikacja informacji i tworzenie grup wsparcia (Shah, et al., 2021), ale to źródło informacji wymaga weryfikacji co do prawdziwości zamieszczanych treści (Brennen et al., 2020). Stąd Platforma Europejskiego Komitetu Regionów Covid jest unikalna w skali globalnej umożliwiając współpracę, oraz wzajemne wsparcie jednostek władzy samorządowej z zachowaniem wiarygodności publikowanych treści.

W wyniku pojawienia się szoku społeczno-gospodarczego wywołanego pandemią Covid-19 i będącego konsekwencją wprowadzonych obostrzeń w sposobie funkcjonowania obywateli, podmiotów gospodarczych, a także społecznych wzrosło znaczenie jednostek samorządu terytorialnego. Podmioty administracji publicznej, w tym samorządowej, włączyły się od początku pandemii w działania ograniczające negatywne skutki przerwanym łańcuchów dostaw, zakłóconych form edukacji, czy realizacji polityki zdrowotnej. W ciągu kilku tygodni z inicjatywy samorządów utworzona została, w ramach działań Europejskiego Komitetu Regionów Platforma Covid. Celem jest wsparcie interesariuszy w minimalizowaniu skutków społeczno – gospodarczych poprzez dzielenie się informacjami na temat potrzeb i możliwych rozwiązań stosowanych przez samorządy w różnych państwach członkowskich.

W okresie od lutego 2020 do maja 2022 r. na platformie zamieszczono 294 inicjatywy, spośród których analizie poddano 268.

W zakresie każdej z inicjatywy pod uwagę wzięto podmiot publikujący, region, kraj oraz rodzaj podejmowanych działań w domenach lokalnych ekosystemów przedsiębiorczości.

Analizie poddano inicjatywy, które podmioty publikujące uznały za ważne i za pośrednictwem administratorów zdecydowały się upublicznić. Informacje poddane zostały weryfikacji zatem prezentowane są te działania podejmowane podczas pandemii, które stanowią wiarygodne źródło informacji. Dodatkowo w okresie objętym badaniem Europejski Komitet Regionów uchwalił 149 rezolucje i opinie na 11 sesjach plenarnych, spośród nich aż 115 dotyczyło kwestii pandemii.

Poza krajami Unii Europejskiej informacje o podejmowanych inicjatywach zamieszczane były

również przedstawiciele władz lokalnych Białorusi, Ukrainy, Mołdawii i Czarnogóry. Najwięcej, bo blisko połowa informacji pochodziła z Francji, Hiszpanii, Niemiec, Polski i Włoch.

W zakresie odnoszącym się do aktywności w poszczególnych domenach lokalnych ekosystemów przedsiębiorczości największa intensywność dotyczyła kwestii polityki zdrowotnej, co jest oczywiście uzasadnione charakterem czynnika wywołującego kryzys w roku 2020 i największymi potrzebami istniejącymi w ekosystemach przedsiębiorczości. Ten zakres tematyczny dotyczył co czwartej publikowanej informacji.

Kolejnymi dominującymi tematami była kultura, pomoc społeczna oraz wsparcie przedsiębiorczości i zatrudnienia. Wymienione domeny miały tę samą intensywność, która wyniosła 14%.

Począwszy od października 2020 do maja 2022 r. nastąpił rozwój platformy o kolejne funkcjonalności wykraczające poza jedynie publikowanie informacji. Poszerzona została ona o opinie i sprawozdania Europejskiego Komitetu Regionów oraz o wydarzenia, aktualne wiadomości i multimedia. Publikacje zostały powiązane z podejmowanymi równolegle przez Komisję Europejską i Parlament Europejski inicjatywami. Wzmocniony został w ten sposób zakres tematyczny i możliwe oddziaływanie zamieszczanych informacji.

Dodatkowo Platforma pozwalała również na uzyskanie informacji zwrotnej, która umożliwiała ocenę skuteczności stosowanych środków zarówno z punktu widzenia lokalnego jak i regionalnego (Komitet Regionów, 2020).

Jak już wyżej wskazano, przeprowadzone badania wskazują na wymianę informacji i dobrych praktyk pomiędzy samorządami różnych szczebli we wszystkich w wszystkich domenach ekosystemu przedsiębiorczości.

1) W samym obszarze przedsiębiorczości zgłaszane inicjatywy dotyczyły w szczególności współpracy samorządów z instytucjami finansowymi, obniżania podatków i opłat lokalnych, znoszenia opłat czynszowych za użytkowanie lokali będących własnością samorządów, promowania bezpiecznych form turystyki, czy tworzenia kompleksowych programów pomocowych dla przedsiębiorców.

2) W obszarze badań i rozwoju, w szczególności wskazywano na wprowadzanie nowych metod leczenia, uruchamianie nowych programów badawczych, czy kontynuację realizacji rozpoczętych projektów badawczych dzięki wykorzystaniu komunikacji online.

3) W zakresie gospodarki cyfrowej prezentowano nowe formy działalności przedsiębiorstw, ucyfrowienie procesów medycznych, działalność cyfrowych bibliotek i wypożyczalni, systemów monitorowania, serwisów językowych, zajęć edukacyjnych, czy kulturalnych.

4) W obszarze edukacji wskazywano między innymi na opracowywanie nowych zasad nauczania z wykorzystaniem platform internetowych, łagodzenie

nierówności i przeciwdziałanie „przepaści cyfrowej” poprzez udostępnianie komputerów uczniom.

5) W zakresie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego prezentowano współpracę pomiędzy mieszkańcami, personelem medycznym a osobami najbardziej potrzebującymi, promowano zbiórki środków finansowych na zakup sprzętu medycznego, czy ochronnego.

6) W obszarze zdrowia wskazywano na inicjatywy wideo i telemedycznej opieki zdrowotnej, w szczególności nad pacjentami przewlekle chorymi oraz inicjatywy w zakresie ochrony zdrowia psychicznego.

7) W zakresie pomocy społecznej podkreślano potrzebę opieki nad osobami starszymi, uruchamiania specjalnych programów skierowanych do mieszkańców powyżej 65 roku życia i ich rodzin, potrzebę specjalnych szkoleń i porad dla opiekunów osób starszych, wykorzystanie wolontariuszy dla dostarczania zakupów osobom starszym lub niepełnosprawnym, podejmowanie inicjatyw w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie.

8) W obszarze kultury wskazywano z kolei na organizowanie wydarzeń muzycznych, teatralnych, innych z wykorzystaniem transmisji on-line, potrzebę organizowania wydarzeń kulturalnych w przestrzeniach publicznych, wykorzystanie nowoczesnych technologii.

9) Wreszcie w obszarze współpracy przygranicznej wskazywano na potrzebę dojazdów dopracy w rejonach przygranicznych bez obowiązku wykonywania testów i odbywania kwarantanny, czy potrzebę specjalnych szkoleń dla służb granicznych oraz potrzebę efektywnej wymiany informacji między tymi służbami.

Jak wynika z przeprowadzonych analiz, zarówno skala na jaką samorządy wykorzystwały w krótkim okresie czasu Platformę Covid, jak i zakres tematyczny obejmujący wszystkie domeny lokalnych ekosystemów przedsiębiorczości wskazują na ogromny potencjał rozwojowy tego typu narzędzi. W przekonaniu autorów potencjał ten może zostać wykorzystany dla wspomnienia procesów wykonywania władzy najbliższej obywatelom nie tylko w okresach kryzysów i nie tylko w domenach ekosystemów przedsiębiorczości. W tym przedmiocie ambicją autorów jest zapoczątkowanie dyskusji pozwalającej na podjęcie dalszych badań. Na uwagę zasługuje zwłaszcza przydatność tego typu narzędzi dla kształtowania i wspomagania zarządzania wielopoziomowego. Publikowane na platformie informacje, wpływając bowiem *ad hoc* na podejmowane decyzje, stały się integralną częścią procesu zarządzania wielopoziomowego i przyspieszyły tym samym jego rozwój oraz podniosły znaczenie dzielenia się kompetencjami w interesie obywateli.

Konkluzje

Wpływ kryzysów ekonomicznych na społeczeństwo, czas trwania i skalę oddziaływania (Ratten, 2020) obserwuje się w długim okresie. Jednocześnie zwraca się uwagę, że obecny stan nie jest pierwszym, który

w ostatnich latach doprowadził do spadku dochodów i wzrostu wydatków publicznych. Jak wskazuje Europejski Komitet Regionów poziom inwestycji władz lokalnych i regionalnych wciąż jeszcze nie powrócił do poziomu sprzed kryzysu gospodarczego i finansowego lat 2008–2011 (Komitet Regionów, 2021).

Kluczem do zarządzania w sytuacjach ekstremalnych jest współpraca między administracją publiczną, przedsiębiorstwami i organizacjami pozarządowymi stabilizowana działaniami administracji publicznej. Administracja samorządowa, decydując o zamknięciu bądź otwarciu podmiotów gospodarczych wpływa na funkcjonowanie łańcuchów wartości, a będąc zamawiającym, inwestorem odgrywa rolę stymulatora rynkowego. Jednakże dopiero właściwa koordynacja działań wszystkich zaangażowanych podmiotów pozwala na funkcjonowanie w lokalnym ekosystemie przedsiębiorczości. Podkreślić należy jednocześnie, że w aktywność przedsiębiorstw, administracji publicznej, a także instytucji otoczenia biznesu poddawane są silnej presji społecznej.

Zauważyć należy, że platforma powstała niezależnie od dotychczas istniejących sieci współpracy Europejskiego Komitetu Regionów. Jak już wspomniano, w obliczu kryzysu, zarówno dotychczas istniejące sieci, jak i narzędzia zarządzania nimi, wymiany informacji, czy praktyk okazały się niewystarczające. Kluczem do skuteczności okazała się interaktywność narzędzia, możliwość bieżącego reagowania i szybkiej wymiany wiedzy i doświadczeń. Intensywność i zakres prowadzonej wymiany wskazywać może na dotychczas niewykorzystany potencjał tego rodzaju narzędzi we wsparciu funkcjonowania lokalnych ekosystemów przedsiębiorczości, jak również na wzrost znaczenia tzw. poziomów rozmytych w zarządzaniu wielopoziomym. Wymiana wiedzy i doświadczeń dotyczyła wszystkich domen ekosystemu przedsiębiorczości oraz wszystkich interesariuszy tego ekosystemu. Co więcej, zarówno intensywność, jak i zakres wymiany informacji wskazywać może na niewykorzystany dotychczas

potencjał tego rodzaju narzędzi w komunikacji pomiędzy różnymi szczeblami władzy. Realizowanie idei wielopoziomowego sprawowania rządów, zasady pomocniczości i proporcjonalności, czy decentralizacji kompetencji, poprzez zwiększoną komunikację podejmowanych na bieżąco działań, odbywać może się bowiem za pośrednictwem interaktywnych platform nie tylko w dobie zagrożenia kryzysowego. Konsekwencją rosnącego znaczenia tego typu form komunikacji, zdaniem autorów, będzie dalszy wzrost znaczenia poziomów rozmytych w procesach decyzyjnych w Unii Europejskiej.

Dodać można także, że wyznaczając nowe kierunki działań, w trakcie nadzwyczajnego posiedzenia Rady Europejskiej, przywódcy państw Unii Europejskiej uzgodnili w listopadzie 2020 r. kształt Wieloletnich Ram Finansowych na lata 2021–2027. Nacisk położono między innymi na nowy instrument finansowy nazwany *Next Generation EU* (Rada Europejska, 2020). Trwający kryzys traktowany jest tu jako akcelerator zmian Unii Europejskiej (Staniłko, 2020). W nowej sytuacji finansowej rolę odgrywać będą nie tylko instytucje wspólnotowe, głównie Komisja Europejska, państwa członkowskie i kandydujące, ale przede wszystkim jednostki samorządu terytorialnego. To one dzięki swojej zwinności, wykazanej w okresie kryzysów w ostatnich 2 latach, najlepiej potrafią odpowiedzieć na lokalne potrzeby i skutecznie reagować w istniejącym systemie prawnym. Potrzebują do tego zróżnicowanego dostępu do informacji pomiędzy sobą. Zbierając dobre przykłady z różnych miejsc na kontynencie tworzą bazę wiedzy, z której korzystają decydenci krajowi i w organizacja międzynarodowych. Nie wystarczające są dla solidarnego rozwoju jedynie klasyczne formy komunikacji. Znaczenia nabiera wzajemne zaufanie i uniwersalizacja stosowanych skutecznych form wsparcia. Rozwój współpracy między jednostkami będzie zwinny i odporny na przyszłe zdarzenia losowe, jeśli będzie kształtowany oddolnie, a ramy prawne wspierały rozwój i interoperacyjność podmiotów zaangażowanych.

Literatura:

1. Bygrave, William D. and Zacharakis, A. (2015) *The Portable MBA in Entrepreneurship*, 4th Edition.
2. Churski, P. (2018) 'Podejście zorientowane terytorialnie (place-based policy) – teoria i praktyka polityki regionalnej', *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, (41), pp. 31–50. Available at: <https://doi.org/10.14746/rpr.2018.41.04>
3. Churski, P. et al. (2018) 'Redefinicja czynników rozwoju regionalnego w świetle megatrendów społeczno-gospodarczych'.
4. Etkowitz, H. and Leydesdorff, L. (1995) 'The triple helix---university-industry-government relations: a laboratory for knowledge based economic development', p. 9.
5. Fakhruddin, B. (SHM), Blanchard, K. and Ragupathy, D. (2020) 'Are we there yet? The transition from response to recovery for the COVID-19 pandemic', *Progress in Disaster Science*, 7, p. 100102. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.pdisas.2020.100102>
6. Feret, E. (2013) 'Zadania publiczne a zakres działania jednostek samorządu terytorialnego', in I. Mirek and T. Nowak (eds) *Prawo finansowe po transformacji ustrojowej. Międzynarodowe i europejskie prawo podatkowe*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. Available at: <https://doi.org/10.18778/7969-015-2.17>
7. Gong, H. et al. (2020) 'Regional Resilience in Times of a Pandemic Crisis The Case of COVID-19 in China', *Journal of Economic and Human Geography* [Preprint]. Available at: <https://doi.org/10.1111/tesg.12447>
8. Håkansson, H. and Ford, D. (2002) 'How should companies interact in business networks?' *Journal of Business Research*, 55(2), pp. 133–139. Available at: [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(00\)00148-X](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(00)00148-X)
9. Hausner, J. (2019) *Spółeczna czasoprzestrzeń gospodarowania : w kierunku ekonomii wartości*. Kraków : Wydawnictwo Jak.
10. Huczek, M. (2010) 'Przedsiębiorczość ekologiczna a rozwój lokalny', *Przedsiębiorczość-Edukacja*, (6), pp. 271–279.

11. Isenberg, D.J. (2010) 'How to start an entrepreneurial revolution', *Harvard Business Review*, 88(6), pp. 40–50.
12. Isenberg, D.J. (2011) 'The Entrepreneurship Ecosystem Strategy as a New Paradigm for Economic Policy: Principles for Cultivating Entrepreneurship'. Institute of International and European Affairs. Available at: Dublin.
13. Jewtuchowicz, A. (2022) 'Terytorium i terytorializacja w europejskiej polityce rozwoju regionalnego', p. 16.
14. Komisja Europejska (2020) 'Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-społecznego i Komitetu Regionów. Nowa strategia przemysłowa dla Europy'. COM(2020) 102 final. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0102&from=EN> (Accessed: 23 November 2020).
15. Komitet, R. (2009) 'Deklaracja misji', (56/2009).
16. Komitet Regionów (2020) 'COVID-19: Komitet Regionów ma uruchomić platformę wspierającą społeczności lokalne i regionalne w całej Europie'. Available at: <https://cor.europa.eu/pl/news/Pages/COVID-19-EU-Committee-of-regions-to-launch-an-exchange-platform.aspx> (Accessed: 23 November 2020).
17. Komitet Regionów (2021) 'Implementation of the Recovery and Resilience Facility', COR- 2021-03682-00-00 [Preprint].
18. Konecka-Szydłowska, B. *et al.* (2019) 'Europejski kontekst wpływu współczesnych megatrendów na rozwój społeczno-gospodarczy. Ujęcie syntetyczne = The European context of the impact of contemporary megatrends on socio-economic development. A synthetic approach', *Przegląd Geograficzny*, 91(2), pp. 39–59. Available at: <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.2.3>
19. Kuligowski, R. (2012) 'KOMITET REGIONÓW JAKO ORGAN DORADCZY UNII EUROPEJSKIEJ', p. 268.
20. Leydesdorff, L. and Etzkowitz, H. (1998) 'The Triple Helix as a model for innovation studies', *Beech Tree Publishing*, 25(3), pp. 195–203.
21. Lipińska, A. (2018) 'Konceptje i kluczowe czynniki rozwoju ekosystemów startupów', *Studia Ekonomiczne* [Preprint].
22. Markowska-Bzducha, E. (2010) 'Własny potencjał inwestycyjny samorządowych województw wobec procesów rozwojowych', *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, (620), pp. 225–235.
23. Mayntz, R. (2001) 'Zur Selektivität der steuerungstheoretischen Perspektive', *MPIfG Working Paper 01/2* [Preprint]. Available at: <https://www.mpifg.de/pu/workpap/wp01-2/wp01-2.html> (Accessed: 29 November 2020).
24. Mazzucato, M., Bednarek, Joanna (2016) *Przedsiębiorcze państwo: obalac mit o relacji sektora publicznego i prywatnego*. Poznan: Wydawnictwo Ekonomiczne Heterodox.
25. Mielcarek, P. (2016) 'Ekosystem innowacji w świetle paradygmatu otwartej innowacji (Innovation ecosystem in view of open innovation paradigm)', *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, (422), pp. 122–130.
26. Nowakowska, A. (2018) 'Od regionu do terytorium – reinterpretacja znaczenia przestrzeni w procesach rozwoju gospodarczego', p. 18.
27. O'Connor, A. *et al.* (eds) (2018) *Entrepreneurial Ecosystems*. Cham: Springer International Publishing (International Studies in Entrepreneurship). Available at: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-63531-6>.
28. Perdał, R. and Paweł Churski (2017) 'CZYNNIKI ROZWOJU REGIONALNEGO W ŚWIETLE WSPÓŁCZESNYCH PRZEMIAN SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH – DYSKURS TEORETYCZNY', p. 102.
29. Pilarska, C. (2022) 'Konceptja smart specialisation w polityce ekonomicznej Unii Europejskiej', p. 24.
30. Przygodzki, Z. (2015) 'Kapitał terytorialny w zintegrowanym planowaniu rozwoju. Konceptje współpracy', p. 5.
31. Rada Europejska (2020) 'Nadzwyczajne posiedzenie Rady Europejskiej (17, 18, 19, 20 i 21 lipca 2020 r.) – Konkluzje'. EUCO 10/20.
32. Rajca, L. (2022) 'Konceptja New Public Management a reformy samorządu terytorialnego wybranych państw', p. 17.
33. Ratten, V. (2020) 'Coronavirus and international business: An entrepreneurial ecosystem perspective', *Thunderbird International Business Review*, 62(5), pp. 629–634.
34. Ruskowski, J. (2010) *Ponadnarodowość w systemie politycznym Unii Europejskiej*. Warszawa.
35. Sabatier, P.A. (ed.) (2007) *Theories of the policy process*. 2nd ed. Boulder, Colo: Westview Press.
36. Sługocki, J. (2001) 'KONCEPCJA REGIONU I ZADAŃ SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA W POLSCE NA TLE EUROPEJSKIM', p. 14.
37. Sługocki, W. (2018) 'Institutionalization of the development management system in Poland', *Management*, 22(1), pp. 55–73. Available at: <https://doi.org/10.2478/manment-2018-0005>
39. Sokołowicz, M. (2013) 'Zagadnienie bliskości w badaniach nad rozwojem terytorialnym. Podejście instytucjonalne', in *Zrozumieć terytorium. Idea i praktyka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. Available at: <https://doi.org/10.18778/7525-954-4.04>
40. Sońta-Drączkowska, E. (2017) 'Ekosystemy przedsiębiorczości w Niemczech i w Polsce. Stan obecny i perspektywy rozwoju.', p. 23.
41. Stam, E. (2015) 'Entrepreneurial Ecosystems and Regional Policy: A Sympathetic Critique', *European Planning Studies*, 23(9), pp. 1759–1769. Available at: <https://doi.org/10.1080/09654313.2015.1061484>.
42. Stańczyk-Hugiet, E. (2015) 'Zarządzanie strategiczne. Strategie sieci i przedsiębiorstw w sieci', *Prace Naukowe WWSzIP*, (32), pp. 395–409.
43. Staniłko, J.F. (2020) 'Europa – w gospodarczym rozroku', *Europejski ład gospodarczy w 2020 roku*, Instytut Sobieskiego, pp. 91–102.
44. Starnawska, M. (2018) 'Ekosystemy (społecznej) przedsiębiorczości: niedoskonałości pojęciowe i zalety wybranych ujęć teoretycznych', *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 10.2. Available at: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=829434>
45. Swianiewicz, P. (2002) 'Models of territorial local authority in countries of Western Europe and East-Central Europe', *Studia Regionalne i Lokalne*, 10.
46. Szreniawski, P. (2009) *Samorząd terytorialny w Europie: studia z nauk administracyjnych*. Lublin: Piotr Szreniawski.
47. Taleb, N.N. (2020) 'Antykruchłość. O rzeczach, którym służą wstrząsy', p. 419.
48. Tomski, P. (2018) 'Ekosystem jako poszerzona perspektywa postrzegania przedsiębiorczości', *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, XIX(7), pp. 113–129.

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.16>

Трубчанінова А. С.,

студентка факультету юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0003-1840-2799

Лозо О. В.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

асистентка кафедри екологічного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-2789-533X

ЕКОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ В СИСТЕМІ ЗЕЛеної ЕКОНОМІКИ (ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

ECOLOGICAL INNOVATIONS IN THE GREEN ECONOMY SYSTEM (LEGAL ASPECT)

Екологічна ситуація у світі доводить необхідність переходу з техногенного типу економічного розвитку на новий шлях, орієнтований на вирішення екологічних проблем. Формування нової парадигми розуміння основ і сутності сталого розвитку національних соціально-економічних систем зумовлює поступову інтеграцію економічних та екологічних рішень, ця інтеграція розглядається в рамках концепту «зелена економіка».

Обраний Україною євроінтеграційний шлях вимагає зближення та інтеграції національної правової та економічної систем до систем країн Європейського Союзу, що сприяє запровадженню тієї моделі розвитку, яка прийнята ЄС за базову, тобто моделі інноваційного розвитку, в тому числі розвитку екологічних інновацій в системі «зеленої економіки».

Сучасний етап розвитку економіки України характеризується зміною пріоритетів національного прогресу. Досягнення економічного розвитку шляхом введення у господарський обіг продуктів інтелектуальної праці для їх комерціалізації та досягнення соціально-економічного ефекту визнається моделлю інноваційного розвитку економіки Євросоюзу.

У статті розглянуто актуальні напрямки розвитку екологічних інновацій в системі «зеленої економіки» та окремі правові аспекти даної проблематики. Проаналізовано визначення понять «зелене зростання», «зелена економіка» та «екологічні інновації». «Зелена» економіка розглядається як об'єкт правового забезпечення, який має комплексну міжгалузеву правову природу й вимагає фундаментального підходу держави та суспільства до його розвитку. Автор вважає це окремим напрямом законотворчої діяльності, еколого-правової та господарсько-правової політики держави, що вимагає чіткої політичної акцентуації.

Розглянуто наукові підходи до визначення поняття «екологічні інновації» та виокремлено їх специфічні особливості. Визначено умови для інноваційного розвитку, способи заохочення «зелених» інновацій та цільові механізми, що сприяють збільшенню попиту і пропозиції на «зелені» технології.

У статті наводяться приклади успішної реалізації концепту екологічних інновацій в інших державах. Акцентовується увага на формуванні стимулюючих умов у регіонах, які необхідні для впровадження екологічних інновацій промисловими підприємствами в Україні.

Ключові слова: зелена економіка, екологічні інновації, економічний розвиток, правове регулювання.

The environmental situation in the world proves the need to transition from a man-made type of economic development to a new path focused on solving environmental problems. The formation of a new paradigm for understanding the foundations and essence of sustainable development of national socio-economic systems leads to the gradual integration of economic and environmental solutions, this integration is considered within the framework of the “green economy” concept.

The European integration path chosen by Ukraine requires the convergence and integration of the national legal and economic systems with the systems of the European Union countries, which contributes to the introduction of the development model adopted by the EU as the basic one, that is, the model of innovative development, including the development of environmental innovations in the “green economy” system.

The current stage of the development of the economy of Ukraine is characterized by a change in the priorities of national progress. Achieving economic development by introducing the products of intellectual labor into economic circulation for their commercialization and achieving a socio-economic effect is recognized as a model of innovative development of the economy of the European Union.

The article examines current trends in the development of environmental innovations in the “green economy” system and certain legal aspects of this issue. The definitions of the concepts “green growth”, “green economy” and “ecological innovations” were analyzed. “Green” economy is considered as an object of legal provision, which has a complex

inter-branch legal nature and requires a fundamental approach of the state and society to its development. The author considers this to be a separate direction of law-making activity, environmental-legal and economic-legal policy of the state, which requires a clear political accentuation.

The article provides examples of successful implementation of the concept of ecological innovations in other countries. Attention is focused on the formation of stimulating conditions in the regions, which are necessary for the implementation of environmental innovations by industrial enterprises in Ukraine.

Key words: *green economy, ecological innovations, economic development, legal regulation.*

Постановка проблеми. Концепт «зеленої економіки» нині є загальносвітовим трендом, практично проявив себе як найважливіша умова забезпечення сталого розвитку держави. Уряди економічно розвинених країн активно розробляють механізми екологізації економіки, переходу її на принципи «зеленого» зростання, що базується на раціональному природокористуванні, ресурсозбереженні, широкому розвитку ринку екологічних товарів та послуг. Але проблемою є недосконалість законодавчої бази у сфері розвитку екологічних інновацій в рамках становлення «зеленої економіки». Задля ефективного правового регулювання цього питання необхідними є здійснення аналізу сучасних вітчизняних та зарубіжних наукових підходів до розуміння «зеленої» економіки й екологічних інновацій, а також оцінка можливостей щодо вдосконалення чинного законодавства та з реалізації відповідних принципів у вітчизняній економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням екологічних інновацій у системі зеленої економіки з правової точки зору присвячені праці таких вчених як: Т.П. Галушкіна, Л.А. Мусіна, В.Г. Потапенко, С. Рогоцька, О.А. Машков, С.І. Курикін, Д.Д. Задихайло, Н.А. Трофимов, О.П. Мелехова, Бю Буркинський, Е.Ш. Шаймиєва та інших.

Метою дослідження є визначення особливостей концепції «зеленої економіки» та правової природи екологічних інновацій. Аналіз ключових напрямів екологічної політики, що будуть забезпечувати подальший соціально-економічний розвиток держав у руслі зеленої економіки, враховуючи міжнародний досвід у цій сфері. Вивчення перспектив формування стимулюючих умов для впровадження екологічних інновацій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Нині відносини людини з навколишнім природним середовищем з кожним днем стають все тіснішими, саме тому є потреба подальшого оновлення законодавства з урахуванням екологічних вимог сучасності. Така потреба виникла тому що використання суспільством природи протягом багатьох століть призвело до утворення цілої низки проблем екологічного характеру, які мають свій вияв не тільки всередині держави. Підтвердженням цього є: масові викиди промислових та побутових відходів, сміття, вирубка лісів, забруднення водного середовища, атмосферного повітря, виснаження природних ресурсів, тощо [2].

Сучасна екологічна обстановка у світі доводить необхідність переходу з техногенного типу

економічного розвитку на новий шлях, орієнтований на вирішення екологічних проблем. Останнім часом у наукових і політичних колах активно просувається концепція розвитку «зеленої» економіки. Конференція ООН зі сталого розвитку, що проходила у червні 2012 року в м. Ріо-де-Жанейро, була присвячена питанням «зеленої» економіки. Одним з ключових її інструментів є екологічні інновації.

Співпраця між державами в екологічній сфері ґрунтується на відповідних положеннях Статуту ООН, Загальної декларації прав людини (1948 р.), Пакті про цивільні та політичні права людини (1976 р.), Декларації Стокгольмської конференції з проблем навколишнього середовища (1972 р.), Конвенції про оцінку впливу на довкілля в транскордонному просторі (1981 р.), Конвенції про біологічну різноманітність (1992 р.) та інших міжнародних актах та угодах. На думку автора, саме цими міжнародно-правовими актами необхідно керуватися при дослідженні становлення та розвитку екологічних інновацій в системі «зеленої» економіки.

Україна приєдналася до заключного документу Конференції ООН «Ріо+20» «Майбутнє, якого ми прагнемо»; визначила стратегічні завдання і напрями екологізації економіки на засадах стійкого виробництва і споживання, і, тим самим, розділила економічне зростання і вичерпання природних ресурсів. Моніторинг пропонованих показників буде індикатором досягнення цих цілей. Крім того, слід зазначити, що формування «зеленої економіки» передбачає послідовний перехід на господарювання, яке відповідає вимогам екологізації суспільного життя і насамперед сфери господарювання. Запровадження рентабельних екологічних інновацій (технологій) має автоматично витіснити їх традиційні аналоги за рахунок більшої економічної вигоди. В той же час дуже багато сфер господарювання вимагають запровадження екологічних інновацій, які лише з часом шляхом удосконалення та подальшого розвитку мають отримати більш ефективний економічний результат прибутковості. Це означає, що держава та органи місцевого самоврядування мають включати до механізмів правових режимів реалізації відносин екологічного господарювання низку засобів організаційно-господарського стимулювання відповідних суб'єктів господарювання.

Загальною правовою базою для цього можуть слугувати норми Законів України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», «Про державно-приватне партнерство», «Про індустриальні

парки», розділ VIII Господарського кодексу України щодо встановлення різноманітних спеціальних режимів господарювання. Усі зазначені нормативно-правові акти містять законодавчо закріплені механізми державної допомоги, державної підтримки та стимулювання окремих типів і видів господарської діяльності [16].

Завданням стимулювання актуальних різновидів екологічного господарювання є власне творча адаптація таких механізмів до пріоритетних напрямів екологічно корисної господарської діяльності з урахуванням необхідності юридично кваліфікувати відповідний екологічний ефект. Автор вважає це окремим напрямом законотворчої діяльності, еколого-правової та господарсько-правової політики держави, що вимагає чіткої політичної акцентуації.

Розглянемо поняття «зелене зростання», яке з 2008 р. включається в концептуальні документи і термінологію міжнародних організацій як ключовий термін для подальшого розвитку суспільства та окремих країн. У міжнародних документах активно використовуються терміни з прикметником «зелений»: «зелена» економіка, «зелена» промисловість, «зелені» ринки, «зелена» зайнятість та ін. У трактуванні «зеленого» зростання професор С.М. Бобильов виділяє два підходи:

– у рамках широкого підходу розглядається необхідність екологізації фактично всієї економіки та всього соціально-економічного розвитку;

– при вузькому підході мається на увазі розвиток лише тих галузей і видів діяльності, які безпосередньо пов'язані з екологізацією економіки, розвитком «зелених» ринків на глобальному та національному рівнях [13, с. 7–48].

Термін «зелена» економіка на сучасному етапі не отримала однозначного визначення, оскільки відповідна концепція перебуває в стадії розробки. Згідно з ЮНЕП (Програма ООН з навколишнього середовища), «зеленою» є така економіка, яка забезпечує довгострокове підвищення добробуту людей та скорочення нерівності, дозволяючи майбутнім поколінням уникнути суттєвих ризиків для навколишнього середовища та його збіднення [14].

Проблема підтримки здорового довкілля в сучасних умовах продукує розвиток відносно нового об'єкту правового забезпечення – «зелену» економіку, що має дуже суттєвий (фундаментальний) вплив на розвиток відносин між людиною і навколишнім природним середовищем [3].

Такий об'єкт має комплексну міжгалузеву правову природу й вимагає фундаментального підходу держави та суспільства до його розвитку. По-перше, мова має йти про формування відповідного напрямку державної політики, що також має враховувати не тільки екологічні, але і економічні та соціальні аспекти такої політики. По-друге, відповідні напрями мають бути трансформовані у конкретні

настанови правової та законодавчої політики держави. По-третє, необхідним є власне комплексне, підгалузеве характеру, законодавче забезпечення відносин «зеленої економіки» та її розвитку шляхом практичної розробки структурованої ієрархії нормативно-правових джерел. По-четверте, надзвичайно актуальним є розроблення цілої низки спеціальних правових режимів функціонування екологічного господарювання в сферах альтернативної енергетики, поводження з відходами, у будівництві і власне у сфері промислового та аграрного виробництва. По-п'яте, основною рушійною силою зеленої економіки слід визнати зелені інновації. Створення та реалізація відповідного інноваційного продукту має поєднати застосування комбінацій усіх відомих правових засобів державної допомоги, державних гарантій та інших засобів державної підтримки [4].

У сучасних умовах інноваційний розвиток економіки – єдиний можливий шлях для поступального технологічного прогресу та зростання благополуччя розвинених країн. Разом з тим, радикальні інновації та проривні наукові досягнення здатні вплинути на глобальну економіку. Науковий розвиток залишається ключем до впровадження всіх типів технологічних інновацій [5]. Нині особлива увага при регулюванні глобальних економічних і соціальних інститутів приділяється саме «зеленим» інноваціям або еко-інноваціям.

Широке, багатозначне та багатоцільове використання терміну «екологічні інновації» ускладнює розуміння його суті, масштабів та кордонів, підводячи до висновку, що чітке визначення цього поняття ще не сформувався. Екологічними інноваціями є будь-які інновації, які здатні привести до зменшення впливу на навколишнє середовище; це розробка нових товарів, процесів і систем з найменшим використанням природних резервів та мінімальними видами отруйних речовин [6].

Поруч із терміном «екологічні інновації» широко використовуються поняття зелені інновації (green innovations), інновації, які стосуються довкілля (environmental innovations), і збалансовані (стійкі) інновації (sustainable innovation). Аналіз літератури демонструє, що розбіжності у визначеннях даних понять менш значні, що робить їх взаємозамінними.

Розглянемо наукові думки щодо визначення поняття «екологічні інновації». Кононова Є.Є. дотримується думки, що екологічні інновації (екоінновації) – це нові продукти, новітні технології, способи виробництва та суспільні (соціальні) програми, які забезпечують взаємодію між безпекою навколишнього середовища та економічним розвитком [9].

Шаймієва Е.Ш. вважає, що екоінновації – це незабруднені та/або ресурсозберігаючі продуктивні та процесні нововведення, за допомогою яких вирішуються екологічні проблеми/питання господарюючого суб'єкта в різних сферах його діяльності,

насамперед виробничої. Результатом реалізації таких інновацій є екологічні продукти та процеси, які у порівнянні з традиційним рішенням, при рівній користі від споживання найменше забруднюють довкілля на етапах виробництва, використання та утилізації, а також мають еколого-технологічну безпеку для споживача [10].

Ветчинкіна Є.В. вважає, що «Sustainable innovations» («стійкі інновації») – це інновації, які стосуються сталого розвитку, тобто орієнтовані на підвищення різних динамічних аспектів стійкості життєдіяльності суспільства, екологічної системи та навколишнього середовища [11].

З представлених визначень можна дійти висновку, що екологічними інноваціями, у широкому розумінні, є будь-які інновації, які призводять до змін у довкіллі; у вузькому – це розробка нових товарів, процесів та систем з найменшим використанням природних резервів та мінімальними викидами забруднюючих речовин.

Слід відмітити, що екологічні інновації мають свої специфічні особливості, до яких можна віднести:

– Використання зовнішньої вигоди. У ході запровадження інновацій на ринку зовнішні ефекти інтерналізуються, отже проблема цих ефектів зникає, і екологічні інновації надалі можуть розглядатися як звичайні інновації.

– Необхідність державного регулювання. Ця особливість зумовлена тим, що ринкові інструменти попиту та пропозиції не можуть достатньо спонукати суб'єктів господарювання до впровадження екологічних інновацій, в результаті чого виникає необхідність створення стимулів за допомогою держави.

– Взаємозв'язок екологічних інновацій із соціальними та інституційними інноваціями. Впровадження екологічних інновацій підвищує собівартість товарів, товарів та послуг, у результаті чого додаткові витрати лягають на споживача.

Відповідно необхідним є формування моделі екологічно-відповідальної поведінки населення, яка дозволить забезпечити необхідну громадську підтримку здійснення екологічно-орієнтованих інновацій [12].

Слід погодитись із думкою Задихайла Д.Д., який у своїй статті «Екологічні інновації як форма міжгалузевої конвергенції господарського та екологічного права» зазначає, що: «Екологічна політика країн може базуватися на визнаній концепції сталого розвитку, що передбачає продовження економічного зростання, але за рахунок впровадження таких інновацій, що призводять до тотальної екологізації економіки, усунення суперечності між виробництвом матеріальних благ та чистотою природного середовища, збереженням його в межах екологічного балансу» [1].

У даний час потреба в інноваціях стає все більшою, вона є глобальною і носить загальний характер. Необхідність переходу від класичної економіки

до «зеленої», створення та впровадження еко-інновацій у звичайне життя вже неможливо ігнорувати в силу екологічної ситуації у світі. Люди стали занадто споживчо ставитися до природи та всіх її ресурсів, але в результаті такого відношення ми маємо безліч негативних екологічних наслідків. У результаті оцінки ситуації та негативних тенденцій, більшість розвинених країн йдуть шляхом «зеленої» економіки і намагаються розвиватися в напрямку впровадження еко-інновацій.

Основними галузями, які відносяться до сектору чистих технологій і активно використовують еко-інновації, є: зелене будівництво; альтернативний транспорт і логістика; відновлювані енергетика, енергоефективні рішення та розумні мережі; управління водними ресурсами та відходами.

Можна стверджувати, що сьогодні більшість розвинутих країн перейшли на «зелену економіку». Яскравим прикладом впровадження концепції «зеленої» економіки в цілому, а також еко-інновацій зокрема вважається Бразилія. Ця країна виступає на національному рівні та рівні штатів з безліччю пропозицій для стимулювання введення зелених принципів у сектор економіки. Бразилія вважається першою країною у світі, яка на законодавчому рівні вирішила використовувати біопаливо як автомобільне паливо.

Унікальним прикладом у галузі еко-інновацій є досвід Швеції, яка є світовим лідером зі споживання відновлюваних джерел енергії та місцевих видів палива. Вчені Єльського університету розробили рейтинг найбільш «зелених» країн на планеті де Швеція посіла четверте місце. Уряд країни проводить активну політику щодо впровадження зелених принципів у всі сектори економіки. Енергоефективність та відновлювані енергоресурси розглядаються як головні та пріоритетні напрями, інтегровані в політику в галузі енергетики та охорони навколишнього середовища [7, с. 9].

Японія, де зелена промисловість досягла високих показників, є одним із світових лідерів із виробництва екологічної продукції та обладнання. Наприклад: атомна, теплова та альтернативна енергетика, гібридні автомобілі, будматеріали, залізничний транспорт. Щодо вторинного використання та переробки твердих побутових відходів Японія займає одну з лідируючих позицій у світі.

Практика показує, що «зелені» інновації найкраще «приживаються» у державах із сприятливим інноваційним та інвестиційним кліматом [8]. Таким чином, одним із способів непрямого заохочення всіх видів «зелених» інновацій, включаючи радикальні, залишається створення та підтримання сприятливих економічних умов для інноваційного зростання, а саме:

а) розвиток механізмів швидкого становлення стартапів і, у разі невдачі, механізмів швидкого та безболісного виходу з них приватних інвесторів;

б) заохочення конкурентних ринків, відкритих для інструментів міжнародної торгівлі та інвестування;

в) адекватний захист прав на інтелектуальну власність;

г) зважена макро – економічна політика.

Крім рамкових умов для інноваційного розвитку уряд може успішно застосовувати цільові механізми, що сприяють збільшенню попиту та пропозиції на «зелені» технології. Насамперед, це стосується двох найважливіших інструментів державного регулювання:

1) інвестицій у дослідження та розробки;

2) комерціалізації «зелених» інновацій.

Збільшення фінансування науки є одним з найважливіших умов. Другим і не менш важливим залишається сприяння затребуваності наукових досягнень в економіці, без чого неможливо підвищити ефективність наукової системи країни в цілому та розвинути міцні зв'язки між приватними компаніями та науково-дослідними інститутами та вузами.

Екологічні інновації виступають не тільки інструментом для збереження природних ресурсів та охорони довкілля в цілому, але й сприяють підвищенню економічного добробуту країни та рівня конкурентоспроможності.

Для впровадження промисловими підприємствами екологічних інновацій в Україні необхідним є формування стимулюючих умов у регіонах:

1. Розробка законодавства у сфері екологічних інновацій. У нормативно-правових документах необхідно відобразити загальні принципи здійснення екологічних інновацій, сформулювати їх поняття, визначити основні критерії віднесення тих чи інших видів інноваційної діяльності до категорії екологічної, виявити основні засади взаємовідносин держави та підприємств, які здійснюють інноваційну екологічну діяльність, у тому числі механізм створення стимулів для суб'єктів господарювання. Доцільно розробити регламент процесу юридичного супроводу інноваційної екологічної діяльності підприємств.

Не виключено також існування правових проблем, з якими стикаються законодавці. Це насамперед: а) Низька пріоритетність, а іноді повне ігнорування питань захисту навколишнього природного середовища керівниками підприємств-забруднювачів. б) Пасивність територіальних громад під час проведення громадських обговорень з екологічних питань. в) Низький рівень екологічної свідомості населення.

2. Створення інформаційної інфраструктури для популяризації та просування екологічних інновацій. Для успішного просування природоохоронних нововведень необхідно систематизувати інформацію про підприємства, які здійснюють екологічні інновації, про їх спеціалізацію, зміст та якість. Доцільно створити систему комунікаційного забезпечення, засновану на обміні інформацією, знаннями та досвідом,

здатною забезпечити всіх господарюючих суб'єктів у необхідній інтелектуальній підтримці. Для підприємств важливою є розробка рейтингів забезпечення екологічної безпеки в регіоні. Необхідним є своєчасне збирання та обробка статистичного матеріалу з охорони навколишнього природного середовища, а також збільшення обсягів фінансування на екологічні інновації.

3. Розробка та реалізація регіональних програм розвитку впровадження екологічних інновацій. Цільові програми розвитку підприємництва в регіонах повинні орієнтуватися на підтримку підприємців-початківців у сфері екологічної інноваційної діяльності. Ця допомога може бути надана у вигляді гранту на розробку та впровадження інновацій у сфері охорони навколишнього середовища або надання регіональними банками субсидованих кредитів, що дозволяють суб'єктам господарювання залучати позикові кошти на тривалі терміни та знижувати витрати на обслуговування боргу за рахунок компенсацій з бюджетів різних рівнів.

4. Активізація інвестиційної природоохоронної діяльності регіонів. Основними заходами щодо залучення інвестицій на екологічні заходи, у тому числі на екологічні інновації, є [15]:

- встановлення для підприємств-природокористувачів чутливих ставок нормативних та наднормативних платежів за забруднення довкілля;

- реалізація у регіонах дієвого екологічного контролю;

- скорочення субсидування природоємних та неекологічних виробництв;

- використання системного екологічного управління на підприємствах.

Необхідність переходу від класичної економіки до «зеленої», створення та впровадження еко-інновацій у звичайне життя вже неможливо ігнорувати через світову екологічну кризу. Екологічні інновації виступають не тільки інструментом для збереження природних ресурсів та охорони довкілля в цілому, але й сприяють підвищенню економічного добробуту країни та рівня конкурентоспроможності. Разом з тим, радикальні інновації та проривні наукові досягнення у відповідній сфері здатні вплинути на глобальну економіку.

На сучасному етапі інновації у природоохоронній діяльності підприємств виступають напрямом переходу українських регіонів до «зеленої» економіки. Розробка та впровадження екологічних нововведень вимагають створення цілого комплексу умов правового та економічного характеру. Проблеми правового регулювання відносин у відповідній сфері та розвиток екологічних інновацій вимагають подальшого вивчення, методологічного обґрунтування, а також пошуку результативних підходів до законодавчого закріплення та практичного застосування норм.

Список використаних джерел:

1. Задихайло Д. Д. Екологічні інновації як форма міжгалузевої конвергенції господарського та екологічного права. Харків : 2016, 153 с.
2. Міністерство природних ресурсів і охорони навколишнього середовища Удмуртської республіки. Про досвід зарубіжних країн в сфері розробки і реалізації стратегій створення зеленої економіки URL: http://www.minpriroda.by/dfiles/000636_78068_zarub_opyt.rtf
3. Рогоцкая С. Об стійкому розвитку і еко-інноваціях: нові можливості URL: <http://www.newsland.ru/news/detail/id/678725/>
4. Основні засади впровадження моделі «зеленої» економіки в Україні : навч. посіб. / Т. П. Галушкіна, Л. А. Мусіна, В. Г. Потапенко та ін. К. : Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 154 с.
5. Трофимов Н. А. Инновации для «зеленого» развития. *Наука за рубежом : ежемесячное обозрение*. 2014. № 34. С. 9–12.
6. Мелехова О. П., Николайкина Н. Е., Николайкин Н. И. Экология. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Дрофа, 2003. 624 с.
7. Буркинський Б., Галушкіна Т. Глобалізація економіки та національна екологічна доктрина. *Економіст*. 2002. № 9. С. 20–23.
8. Доповідь про зелену трансформацію в Україні на основі показників зеленого зростання в Україні / Мусіна Л. А., Кваша Т. К. EaP GREEN, 2017. 59 с.
9. Кононова О. Є. Аналіз динаміки екологічних інновацій як елемента формування зеленої економіки. 2015. № 4. С. 208–216.
10. Шаймієва Е. Ш. Розробка та використання екологічних продуктивних та процесних інновацій як складових технологічної конкурентноздатності економіки регіону. *Актуальні проблеми економіки і права*. 2011. № 1. С. 151–157.
11. Кірюшин П. О., Кудрявцева О. В. Методологічні основи концепції екологічних інновацій. *Аналіз потенціалу інноваційного екологічно сталого розвитку економіки регіону* : монографія. 2013. С. 40–63.
12. Папенова К. В. Економіка природокористування : підручник. Тенс. ТК Велбі. 2010. 928 с.
13. Бобилев С. Н. Гармонізація економічного розвитку і сталого використання природних ресурсів. *Стале природокористування: постановка проблеми та регіональний досвід* ; ред. В.М. Захарова.: Інститут сталого розвитку. 2010. 192 с.
14. Доповідь ЮНЕП «Назустріч «зеленій економіці»: шлях до сталого розвитку». URL: http://www.unep.org/greeneconomy/Portals/88/documents/ger/GER_synthesis_ru.pdf
15. Яшалова Н. Н. Організація стимулу інвестиційній природо-охоронній діяльності в регіоні. *Регіональна економіка: теорія і практика*. 2011. № 37. С. 61–67.
16. Задихайло Д. Д. «Зелена» енергетика в системі шляхів вирішення екологічних проблем суспільства (правовий аспект)» Харків. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 221–224.

УДК 341:[504.61:355.01]

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.17>

Чеховська М. М.,

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0001-8135-7770

Ничитайло І. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри інформаційної безпеки держави
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-4528-3633

Кирилюк О. С.,

кандидат технічних наук, старший дослідник,
старший викладач кафедри управління
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0001-9248-0758

Ніколайчук В. В.,

магістр
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-4249-4662

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

LEGAL ENSURE OF ENVIRONMENTAL SECURITY IN THE CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE: INTERNATIONAL EXPERIENCE

У статті авторами досліджено міжнародний досвід забезпечення екологічної безпеки під час військових конфліктів, зважаючи на збройну агресію Російської Федерації проти України.

Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять праці сучасних вітчизняних та іноземних науковців з міжнародного права, предметом зацікавленості яких було забезпечення навколишнього природного середовища від негативного впливу військових конфліктів.

Для вирішення поставленої мети нами були використані такі форми, способи та методи досліджень: як історичний – для дослідження виникнення, формування і розвитку міжнародно-правових засад охорони навколишнього середовища від негативного впливу збройних конфліктів та їх наслідків; методи аналізу наукової літератури – під час визначення особливостей міжнародного досвіду правового забезпечення екологічної безпеки в умовах ведення бойових дій; абстрактно-логічний – для теоретичного узагальнення та формулювання висновків дослідження тощо.

Зокрема, приділено увагу міжнародним нормативно-правовим актам, складовою частиною яких є недопущення або заборона шкідливого впливу військових дій на природне середовище, а також межі допустимого впливу.

Авторами також опрацьовано шляхи вдосконалення системи забезпечення екологічної безпеки під час бойових дій, зокрема на прикладі досвіду армії США.

Окремо наголошується на такому негативному елементі постконфліктного відновлення території, що постраждали від бойових дій, як токсичні залишки війни, та опрацьованні відповідних рекомендацій щодо правового врегулювання відповідальності за нанесену шкоду.

Авторами пропонується залучити провідні країни світу до перегляду контрольно-виконавчого механізму із застосування норм Міжнародного гуманітарного права та міжнародного законодавства з охорони навколишнього середовища та передбачити максимально суворе покарання для суб'єктів міжнародного права за порушення норм екологічної безпеки, у тому числі в умовах бойових дій. На нашу думку, слід створити досить вагомий правовий механізм регулювання екологічної безпеки в умовах бойових дій, що в свою чергу надасть можливість державам удосконалити власне законодавство щодо екологічної безпеки, ґрунтуючись на міжнародному досвіді.

Ключові слова: екологічна безпека, бойові дії, військовий конфлікт, шкідливий вплив, навколишнє природне середовище.

In the article, the authors researched the international experience of ensuring environmental security during military conflicts, taking into account the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The theoretical and methodological basis of the research are the works of modern domestic and foreign scientists on international law, whose subject of interest was the protection of the natural environment from the negative impact of military conflicts.

To solve the set goal, we used the following forms, methods and methods of research: as historical – to study the emergence, formation and development of international legal principles of environmental protection from the negative impact of armed conflicts and their consequences; methods of analysis of scientific literature – when determining the features of the international experience of legal provision of environmental security in the conditions of conducting hostilities; abstract-logical – for theoretical generalization and formulation of research conclusions, etc.

In particular, attention is paid to international legal acts, a component of which is the prevention or prohibition of the harmful impact of military actions on the natural environment, as well as the limits of permissible impact.

The authors also worked out ways to improve the system of ensuring environmental security during hostilities, in particular using the experience of the US Army as an example.

Special emphasis is placed on such a negative element of the post-conflict reconstruction of territories affected by hostilities as toxic remnants of war, and the development of relevant recommendations for the legal settlement of responsibility for the damage caused.

The authors propose to involve the leading countries of the world in revising the control and enforcement mechanism for the application of the norms of International Humanitarian Law and international legislation on environmental protection and to provide for the most severe punishment for subjects of international law for violating the norms of environmental safety, including in the conditions of hostilities. In our opinion, it is necessary to create a sufficiently strong legal mechanism for the regulation of environmental safety in the conditions of hostilities, which in turn will provide an opportunity for states to improve their own legislation on environmental safety, based on international experience.

Key words: environmental security, hostilities, military conflict, harmful effects, natural environment.

Постановка проблеми. Питання збереження навколишнього природного середовища на сьогодні посідає провідне місце серед найважливіших глобальних проблем забезпечення сталого розвитку. З подальшим використанням новітніх технологій людство все частіше акцентує увагу на збереженні довкілля будь-якою ціною і за будь-яких обставин. На сьогодні впроваджено значну кількість міжнародних та національних нормативно-правових актів щодо концептуальних засад забезпечення належного стану навколишнього середовища в мирний час, але екологічне право практично нівелюється, коли мова йде про ведення бойових дій.

Проблема забезпечення екологічної безпеки під час бойових дій набуває актуальності також пропорційно до технологічного розвитку озброєння. Застосування у конфліктах хімічних речовин, зокрема, барвників, пластикових одноразових комплектуючих, потужних засобів ураження призводить до невідворотних процесів забруднення ділянок, на яких точаться збройні конфлікти. В міру того, як відбуваються військові конфлікти у різних частинах світу, проблема екологічної безпеки в районі бойових дій набуває дедалі чітких обрисів. Провідні країни світу вже розробляють певні моделі щодо захисту навколишнього середовища від згубного впливу воєнних конфліктів.

Для Української держави зазначена проблема набула актуальності з 2014 року, з початку збройної агресії Російської Федерації, і сягнула більшого масштабу з 24 лютого 2022 року, коли відбулося повномасштабне вторгнення російських військ на територію нашої держави. Станом на 01 вересня 2022 року Міністерством захисту навколишнього

середовища та природних ресурсів України зафіксовано більше ніж 2 тис. випадків заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, зокрема, 176 млрд. грн. становлять збитки внаслідок забруднення повітря, 106,6 млрд. грн. – водним ресурсам і 8,8 млрд. грн. – ґрунтам. Загалом сума збитків навколишньому середовищу України від воєнної агресії Російської Федерації становить 962 млрд. грн. [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання охорони навколишнього природного середовища під час збройних конфліктів у відповідності до норм міжнародного гуманітарного права опрацьовано у роботі О.А. Грицан, ефективність міжнародно-правової охорони навколишнього середовища від впливу військових конфліктів досліджував Є.В. Шульга, міжнародно-правові аспекти екологічної безпеки в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України досліджував І.В. Авдошин.

Метою статті є дослідження світових правових тенденцій у забезпеченні екологічної безпеки в умовах військового конфлікту та систематизація існуючих шляхів подолання їх наслідків скрізь призму збройної агресії Російської Федерації проти України.

Виклад основного матеріалу. Екологічна безпека є невід'ємним елементом національної безпеки будь-якої держави і безпеки існування людства в цілому. Особливо складовою екологічної безпеки є екологічна безпека під час ведення бойових дій. Це поняття включає в себе ряд чинників, що зумовлюють забезпечення екологічної безпеки шляхом виконання певних дій за умов військового конфлікту. Зокрема, питання екологічної безпеки у зоні бойових дій охоплює питання безпеки довкілля, мінімізації наслідків шкідливого впливу бойових дій та

питання забезпечення життєдіяльності комбатантів і некомбатантів, що перебувають на території військових дій [1].

Загалом питання екологічної безпеки під час бойових дій стало набувати актуальності у кінці ХХ століття, коли провідні держави світу запровадили поняття “постійна військова присутність в регіоні ризику”, що зумовило необхідність забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту. Проблему забезпечення екологічної безпеки у зоні бойових дій досліджують вчені провідних країн світу, армії яких найчастіше приймають участь як миротворці у численних локальних конфліктах. Проте регулювання цього питання на міжнародному законодавчому рівні досі не вирішене. Попри це щорічно проводяться конференції та звіти вчених-екологів і політиків повідних держав з метою врегулювати проблему зростання шкоди екології від наслідків військових конфліктів. Першочергово розглядається мінімізація шкідливого впливу речовин та токсинів на навколишнє середовище та людей, що змушені там проживати.

Важливим міжнародним нормативно-правовим документом, де обумовлено межі допустимого шкідливого впливу військових дій на екологічну систему, є Модифікація конвенції Довкілля (Environmental Modification Convention, ENMOD). Формально Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище є міжнародним договором про заборону військового чи іншого використання неприйнятних методів впливу на навколишнє природне середовище, що мають, зокрема, довгострокові та серйозні наслідки [7]. Конвенція була підписана після проведення міжнародної конференції в Женеві з питань запобігання негативного впливу на довкілля і набула чинності 5 жовтня 1978 року. З іншого боку, не можна обійти увагою принцип 26 Декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища, у якому наголошується, що “людина та оточуюче її середовище мають бути позбавлені від наслідків використання ядерного та інших видів зброї масового знищення” [4].

Також у Всесвітній Хартії природи 1982 року у преамбулі наголошується, що “гонитва за рідкісними ресурсами є причиною конфліктів, а збереження природи і її ресурсів сприяє встановленню справедливості і підтриманню миру, і неможливо зберегти природу і природні ресурси, поки людство не навчиться жити у мирі і не відмовиться від війни і виробництва зброї” [3]. Крім того, у пункті 20 Хартії шляхом реалізації її принципів, зокрема, необхідності захисту природи від розграбування в результаті війни або інших ворожих дій, є настанова щодо утримання від військових дій, що завдають шкоду природі.

У 24-му принципі Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 1992 року наголошується, що “війна неминуче надає руйнівну дію на процес сталого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, що забезпечує захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, і повинні співпрацювати, при необхідності, в справі його подальшого розвитку” [5].

Більш систематизовано зазначені засади було викладено у Керівних принципах для військових статутів та інструкцій з охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів, підготовлених у 1994 році Міжнародним Комітетом Червоного Хреста [6].

На сьогодні, технології, що застосовуються для ведення бойових дій, дедалі більше спрямовуються на нанесення максимальної шкоди навколишньому середовищу, зокрема поширення набули руйнівні явища, які рівнозначні геноциду, як-от екоцид, біоцид та екологічний тероризм.

Зважаючи на зазначене, провідні спеціалісти у сферах, зокрема, військової справи, екології та природоохоронної діяльності, національного та міжнародного права, економіки та фінансів, у різні періоди часу пропонували альтернативні шляхи забезпечення екологічної безпеки під час бойових дій або воєнних конфліктів.

Так, проблему забезпечення екологічної безпеки у зоні бойових дій на основі досвіду армії США опрацьовують у своїх роботах американські вчені Девід Е. Мошер та Бет Лакман. Їхні наукові праці висвітлюють основні проблеми забезпечення екологічної безпеки у зоні бойових дій та її актуальність для військового командування. Ґрунтуючись на величезному досвіді ведення бойових дій армії США, дослідники висвітлили ряд актуальних питань із забезпечення екологічної безпеки. Зокрема, вони вказують, що екологічні проблеми можуть відігравати ключову роль в операціях з надзвичайних ситуацій армії США, про що свідчить останній досвід в Іраку, Афганістані та на Балканах. Ефективно керуючи екологічними питаннями під час дислокації, армійські підрозділи та командири можуть отримати тактичні та стратегічні переваги, які можуть поширюватися від бою до післяконфліктної фази операцій.

Оскільки екологічні проблеми створюють ризики для здоров'я та безпеки військ, вони можуть впливати на бойові дії, але ефект екологічних питань виходить далеко за рамки цього. У більшості випадків за останні два десятиліття американські сили залишалися в театрі конфлікту набагато довше, ніж передбачалося, глибоко втягуючись у такі не бойові дії, як стабілізація, реконструкція та державотворення. Екологічні проблеми стають ще більш важливими під час таких затяжних операцій не лише через вплив, який вони мають на щоденні заходи в базових таборах, а й через важливу роль, яку вони

можуть зіграти у досягненні національних цілей США. Дійсно, чим довша місія та більше розширюються операції після конфлікту, тим важливішими є екологічні проблеми [2]. Однак, оскільки вони конкурують з іншими проблемами ведення бойових дій щодо уваги, інвестицій та трудових ресурсів, екологічні міркування рідко отримують високий пріоритет у операціях на випадок надзвичайних ситуацій.

Досвід армії США будується не тільки на успішних військових операціях, а й на інших завданнях, зокрема й зі збереження цілісності довкілля. Операції зі стабільності та відновлення вважаються відмінними від військових операцій. До недавнього часу військові вважали операції зі стабільності та відновлення поза звичайними військовими операціями. Отже, командири та особи, що відповідають за планування, припускали, що участь США в операції закінчиться швидко після фази бою, або що інші американські та міжнародні організації візьмуть на себе відповідальність за стабільність та реконструкцію. Як результат, при плануванні та проведенні операцій з надзвичайних ситуацій вони часто не визнавали та не враховували екологічні проблеми, пов'язані із досягненням стабільності та відбудови країни [1].

Окрім питання забезпечення екологічної безпеки людей у зоні бойових дій існує проблема ще й із забезпеченням екологічної безпеки довкілля під час та після завершення бойових дій. Загальновідомою є інформація, що ведення бойових дій на певній території часто призводить до екологічної катастрофи. Зокрема, значне або повне знищення флори і фауни, забруднення вод та територій залишками вогнепальної та реактивної зброї, знищення техніки та пластикові відходи. У всьому світі відсутність відповідальності за шкоду навколишньому середовищу та здоров'ю населення, спричинену конфліктами та військовою діяльністю, підриває глобальні зусилля, спрямовані на допомогу країнам оговтаритися від збройних конфліктів. Відсутність відповідальності послаблює права захисту навколишнього середовища та здоров'я громадян, що у подальшому завдає шкоди ініціативам миротворчості та примирення, перешкоджає реалізації глобальної політики в галузі охорони здоров'я, призводить до втрати екосистем та біорізноманіття, послаблює демократію, справедливність, права людини та міжнародну безпеку.

Доктор Відад Акраві, глобальний експерт з питань охорони здоров'я, висунув пропозицію запровадити міжнародний проєкт, в ході якого буде реалізовано ідею розробки законодавства про відповідальність за екологічну безпеку у зоні конфліктів. Його пропозиція висвітлена в рамках проєкту «Політика забруднення: влада, підзвітність та токсичні залишки війни». Безпосередньо, на думку вченого, найжахливішою загрозою довкіллю від бойових дій є токсичні залишки війни (toxic remnants of war, TRW) [1]. Наголосимо, що термін «токсичні залишки війни» був

спеціально введений для полегшення вивчення цього питання. Токсичні залишки війни представляють велике значення для охорони здоров'я населення та відновлення довкілля в країнах, які постраждали від конфлікту. Незважаючи на те, що детальний аналіз факторів здоров'я, пов'язаних із токсичними залишками війни, ще належить провести, специфічний вплив токсичних забруднень на місцеве населення та місця їх життєдіяльності повільно документується, а додаткова інформація отримується за допомогою інтерв'ю та спостережень. Дослідження показали, що небезпечні токсичні хімічні речовини від військових відходів, такі як важкі метали, паливні вуглеводні, радіоактивні матеріали, невибухові відходи боєприпасів та сполуки, що руйнують ендокринну систему, можуть мати довгостроковий вплив на здоров'я та благополуччя цивільного населення. Вважається, що токсичні залишки війни, ймовірно, можуть бути пов'язані з ризиком вроджених вад розвитку, ризиком розвитку певних форм раку, або можуть негативно вплинути на неврологічний розвиток дітей та репродуктивні процеси людини і тварин. Вони також можуть погіршити функцію дихальної та імунної систем, тим самим погіршуючи здатність реагувати на патогени та інші шкідливі організми.

Токсичні залишки війни як предмет досліджень науковців-екологів є досить актуальним, що зумовлено значним поширенням цього явища. Сам термін вчені характеризують як «будь-яку токсичну або радіологічну речовину, що є результатом військових дій, що становлять небезпеку для людей або екосистем» [1]. Токсичні залишки війни були класифіковані як прямі або непрямі. Прямі токсичні залишки війни – це безпосередній результат військової діяльності, наприклад, забруднення від промислової інфраструктури або токсичні залишки від боєприпасів. Непрямі токсичні залишки війни є результатом послідовностей подій або умов, пов'язаних з конфліктом чи нестабільністю. Наприклад, під час вторгнення в Ірак у 2003 році, ряд промислових об'єктів були пошкоджені або просто зруйновані. Ці занедбані місця залишилися незахищеними та згодом були розграбовані, піддаючи людей високотоксичним речовинам.

Наголосимо, що Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (ЮНЕП) з 1999 року здійснила більше ніж двадцять оцінок постконфліктного становища країн, використовуючи сучасні методики для визначення впливу війни на навколишнє природне середовище. ЮНЕП виявила, що збройний конфлікт завдає чи не найбільшої шкоди навколишньому природному середовищу та громадам, які безпосередньо залежать від природних ресурсів [8]. Було доведено, що як прямі, так і непрямі збитки екологічного характеру призводять до відповідних екологічних ризиків, у тому числі катастрофічних, які можуть загрожувати не лише безпеці людей, а й їх здоров'ю та життю.

Зауважимо, що світова практика щодо скорочення шкоди, завданої в результаті бойових дій, з кожним роком доповнюється новими дослідженнями і виступами вчених-екологів, а відтак збільшується і кількість наукових праць щодо удосконалення правових норм міжнародного та національного рівня із забезпечення екологічної безпеки.

Загалом міжнародний досвід зі зменшення шкідливого впливу на довкілля орієнтований у першу чергу на держави та території, що з різних причин приймають участь у збройних конфліктах.

Наголосимо, що у ситуації, коли вплив військових засобів ураження на стан довкілля розглядається виключно як питання безпосереднього впливу конкретної зброї на екологічну безпеку певної території, твердження про розробку певних міжнародних правових актів на основі Міжнародного гуманітарного права є досить ймовірними і прийнятними, тим більше з врахуванням їхньої суттєвої юридичної сили у регулюванні застосуванні конкретних видів зброї у конфліктах.

Висновки. Масштабне вторгнення Російської Федерації на територію незалежної України має катастрофічні наслідки у всіх сферах життєдіяльності нашої держави, у тому числі й екологічній. Зазначимо, що вказані наслідки мають довготривалий характер, адже як під час, так і після завершення бойових дій загроза екологічній безпеці не зникає. На відновлення потенціалу навколишнього природного середовища потрібні не лише значні фінансові ресурси, а й тривалий час. Допоміжною складовою у цьому контексті виступає досконале нормативно-правове забезпечення у сфері охорони навколишнього природного середовища як національного, так і міжнародного рівня.

Застосування різних видів зброї та засобів ураження зумовлює виникнення токсичних залишків війни, тобто речовин, що з'являються у середовищі внаслідок бойових дій, і школа від розпаду та розкладання таких речовин може сягати значних показників. Тому, на нашу думку, діяльність міжнародних організацій, зокрема ООН та Міжнародної організації Червоного хреста та Червоного півмісяця повинна спрямовуватись й на ліквідацію токсичних залишків війни. В свою чергу міжнародна спільнота повинна акцентувати увагу на забезпеченні та впровадженні норм, які регулюватимуть: порядок використання та ліквідації певних засобів ураження; правил охорони довкілля в умовах бойових дій; заходів мінімізації шкідливого впливу; заходів відновлення уражених територій; принципи та механізм відповідальності за порушення таких норм; спеціальні повноваження організацій, діяльність яких спрямована на контроль за дотриманням норм екологічної безпеки.

Враховуючи той факт, що світова практика застосування норм Міжнародного гуманітарного права та міжнародного законодавства з охорони довкілля носить рекомендаційний характер, слід переглянути контрольно-виконавчий механізм та передбачити максимально суворе покарання для суб'єктів міжнародного права за порушення норм екологічної безпеки, у тому числі в умовах бойових дій. Таким чином, слід створити досить вагомий механізм регулювання екологічної безпеки в умовах бойових дій, що в свою чергу надасть можливість державам створити власне законодавство щодо екологічної безпеки, ґрунтуючись на міжнародному досвіді.

Список використаних джерел:

1. Kellay A. Pollution Politics: Power, accountability and toxic remnants of war. 2014. URL : http://www.toxicremnantsofwar.info/wp-content/uploads/2014/06/TRW_Pollution_Politics_Report.pdf. (дата звернення: 27.09.2022).
2. Mosher D., Nichols T., Greenberg M. The Army's Green Warriors Environmental Considerations in Contingency Operations. RAND Corporation. 2008. URL : https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB9335.html. (дата звернення: 27.09.2022).
3. Всесвітня Хартія природи. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_453 (дата звернення: 27.09.2022).
4. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища від 16.06.1972. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454 (дата звернення: 27.09.2022).
5. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 27.09.2022).
6. Діяльність ООН щодо охорони навколишнього середовища в районах, вражених збройним конфліктом: перспективи для України. URL : https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/diyal%00nist%00-oon-shchodo-okhorony-navkolyshn%00ogo-seredovyshcha-v-rayonakh-vrazhenykh-zbroynym-konflik/ (дата звернення: 27.09.2022).
7. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258 (дата звернення: 27.09.2022).
8. Криницька Н. Дайджест МГП: Навколишнє середовище і міжнародне гуманітарне право. URL : <https://redcross.org.ua/2019/03/%D0%B4% D0%B0%D0%B6%D0%B5%D1%81-%D1%96/> (дата звернення: 27.09.2022).
9. Міндовкілля оцінює екологічні збитки від воєнної агресії у майже 1 трлн грн. URL : <https://ua-energy.org/uk/posts/mindovkillia-otsiniue-ekolohichni-zbitky-vid-voiennoi-ahresii-u-maizhe-1-trln-hrn> (дата звернення: 27.09.2022).

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.18>

Чурилова Т. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного, європейського права
та порівняльного правознавства
Сумського державного університету
ORCID: 0000-0002-9997-1768

Стрельник В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0002-1068-8617

ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ НАВКОЛИШНЬОМУ СЕРЕДОВИЩУ УКРАЇНИ, ЗАВДАНОЇ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

ISSUES OF COMPENSATION FOR DAMAGE TO THE ENVIRONMENT OF UKRAINE CAUSED BY THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

У статті досліджується питання відшкодування шкоди довкіллю, завданім повномасштабним вторгненням РФ, що стало найбільшою катастрофою у Європі з часів Другої світової війни. Здійснюється пошук правових інструментів такого відшкодування у найближчій перспективі. Кількість вчинених злочинів проти довкілля на території нашої держави збільшується з кожним днем. Важливою умовою притягнення РФ до відповідальності за злочини проти довкілля, відшкодування шкоди, завданої навколишньому середовищу України, є належний збір, аналіз доказів. Процес документування наслідків війни у сфері охорони навколишнього середовища відрізняється особливою складністю. Потребують урахування значні площі пошкоджених природних територій, міждисциплінарний характер проведених досліджень, особливостей оцінки екологічної шкоди. Для акумулювання даних про екологічні злочини державою створено платформу, що дає можливість зафіксувати інформацію про наслідки протиправного діяння агресора. У багатьох містах на сході України знищені підприємства хімічної та металургійної промисловості, що є найбільшими забруднювачами довкілля. Пошкодження сховищ відходів, очисних споруд міст спричинило вільне потрапляння відходів у повітря, річки, моря. Вивільнення шкідливих речовин з часом прогресуватиме. Факти забруднення ґрунтів і засмічення земель, їх масштаби проводяться шляхом огляду земельних ділянок, дослідження даних дистанційного зондування землі, отриманих зразків проб ґрунтів, висновків експертиз, пояснень, оперативних повідомлень фізичних та юридичних осіб тощо. Радіоактивне забруднення у разі руйнування АЕС зробить непридатними для життя значні території. Відсутність доступу до місць бойових дій та окупованих територій, унеможливує оцінку шкоди довкіллю. У публікації розглядається ймовірність розробки українсько-російського компенсаційного механізму через модель Ірако-Кувейтської війни шляхом створення International Claims Commissions (Комісії з міжнародних позовів). Укладення міжнародного договору створить механізм відшкодування збитків завданих російською агресією за участю стратегічних партнерів-держав, на території яких знаходиться більша частина активів РФ. На основі договору формуватиметься постійно діюча комісія з розгляду позовів про компенсацію збитків. Суттєвою умовою результативності такого підходу є визнання урядом РФ повноваження комісії та виконання всіх її вимог. Утворення спеціального міжнародного фонду для виплат відшкодування Україні дозволить у майбутньому отримати компенсації. Налагоджений процес стане платформою для обґрунтування претензії до держави-агресора на міжнародному рівні й отримати репарації на відновлення довкілля.

Ключові слова: відшкодування шкоди, злочини проти довкілля, екологічна небезпека, збитки, компенсація шкоди навколишньому середовищу.

The article examines the issue of compensation for environmental damage caused by the full-scale invasion of the Russian Federation, which was the largest terrible disaster in Europe since World War II. Legal instruments for such compensation are being sought in the near future. The number of crimes committed against the environment on the territory of our state is increasing every day. An essential condition for bringing the Russian Federation to responsibility for crimes against the environment and compensation for damage caused to the environment of Ukraine is the proper collection and analysis of evidence. The process of documenting the consequences of war in the field of environmental protection is complicated. Significant areas of damaged natural areas, the interdisciplinary nature of the studies carried out, and the features of assessing environmental damage need to be taken into account. To accumulate data on environmental crimes, the state has created a platform that allows recording information about the consequences of the illegal act

of the aggressor. In many cities in the east of Ukraine, enterprises of the chemical and metallurgical industries, the largest environmental pollutants, have been destroyed. Damage to waste storage facilities and treatment facilities of cities resulted in the free entry of waste into the air, rivers, and seas. The release of harmful substances will progress over time. Facts of pollution and clogging of land and analysis of their scale are carried out by inspecting the land, studying data from remote sensing of the earth, obtaining soil samples, expert opinions, explanations, operational reports of individuals and legal entities, etc. Radioactive contamination in the event of the destruction of nuclear power plants will make large areas uninhabitable. Lack of access to places of military operations and occupied territories makes it impossible to assess the environmental damage. The paper considers the possibility of developing a Ukrainian-Russian compensation mechanism through the model of the Iraq-Kuwait war by creating International Claims Commissions. The conclusion of an international treaty will create a mechanism for compensating for the damage caused by Russian aggression with the participation of strategic partner states, on which territory most of the assets of the Russian Federation are located. Based on the agreement, a permanent commission will be formed to consider claims for damages. An essential condition for the effectiveness of this approach is recognition by the government of the Russian Federation of the Commission's powers and compliance with all its requirements. Creating a special international fund for compensation payments to Ukraine will allow receiving compensation in the future. The well-established process will become a platform for substantiating claims against the aggressor state at the international level and receiving reparations for restoring the environment.

Key words: *compensation for damage, crimes against the environment, environmental danger, losses, compensation for environmental damage.*

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації (далі – РФ) на територію України сколихнуло увесь світ, стало найбільшою катастрофою у Європі з часів Другої світової війни. Масштаби руйнувань цивільної, промислової інфраструктури, об'єктів культурної спадщини величезні. Кожного дня під обстріли й авіаудари потрапляє цивільне населення, медичні та дитячі установи, житлові квартали, завдається неоправданної шкоди навколишньому середовищу.

За шість місяців війни негативного впливу зазнали 900 заповідних територій площею 1,2 млн га, що становить близько третини земель України. Зафіксовано 2000 фактів шкоди довкіллю, нараховано збитків на суму 395 млрд. грн., зокрема: 106,3 млрд. грн. водним ресурсам, 8,8 млрд. грн. ґрунтам, 170,9 млрд. грн. складає шкода від забруднення атмосферного повітря [1]. За інформацією Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, шкода, завдана лісовим екосистемам, вже склала 440 млн доларів: 135,5 млн доларів – прямі збитки лісовій екосистемі; 53,6 млн доларів – непрямі збитки, тобто відкладені у часі; 185 млн доларів – збитки екосистемним послугам, що надаються лісами [2].

Кількість вчинених злочинів проти довкілля збільшується з кожним днем. Станом на травень 2022 р. зафіксовано вже 257 випадків екоциду [3]. Аналіз останніх супутникових знімків свідчить, що загальна площа радіаційно зараженої території, яка горить або була нещодавно пройдена вогнем, складає понад 7600 га. Пожежі та вторинні викиди радіонуклідів у лісах на найбільш забруднених частинах Чорнобильської зони відчуження можуть стати ще однією причиною радіоактивного забруднення. Втрати 32% орних земель внаслідок окупації, мінущого призвели до дестабілізації світового ринку продовольства. Знищення багатьох цінних природних екосистем (пасовищ та сіножатей) на доступній частині України спричинить розорваність значних територій, як вимушений крок у компенсації

втрачених сільськогосподарських площ. Внаслідок бойових дій знищуються природні території, що є останніми місцями поширення рідкісних видів рослин і тварин, які занесені до Червоної книги України й охороняються законом [4].

Під загрозою знищення знаходяться 14 Рамсарських об'єктів площею 397,7 тис. га, 200 територій Смарагдової мережі – 2,9 млн га, біосферні заповідники [5].

Повномасштабне вторгнення, що триває в Україні, матиме довгострокову негативну дію на стан навколишнього середовища транскордонним територіям.

З метою притягнення РФ до відповідальності та відшкодування, завданої природі України шкоди важливим є належний збір, аналіз та оцінка доказів вчинення злочинів проти довкілля. Для вирішення такого завдання створено Оперативний штаб при Державній екологічній інспекції України. Для збору даних про екологічні злочини розроблено мобільний застосунок, за допомогою якого є можливість зафіксувати інформацію щодо шкоди, заподіяної природі. На національній онлайн-платформі «ЕкоСистема» створено окремий офіційний ресурс «ЕкоЗагроза» для збору та фіксації інформації про екологічні загрози в режимі реального часу [3].

Процес документування й оцінки наслідків війни у сфері довкілля відрізняється особливою складністю. Потребують урахування значні площі порушених природних територій, міждисциплінарний характер проведених досліджень, особливості оцінки екологічної шкоди. З метою забезпечення нормативно-правового врегулювання питань, пов'язаних з визначенням збитків, завданих природі Кабінетом Міністрів України затверджена Постанова «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20.03.2022 р. № 326. Визначено 18 напрямів шкоди та збитків. Передбачено втрати лісового фонду, надр, акваторії; збитки, завдані природно-заповідному фонду, водним

ресурсам, об'єктам водогосподарської інфраструктури; земельним ресурсам, атмосферному повітрю [6]. Постанова не містить методики документування заподіяної шкоди та визначення розміру збитків, а лише зобов'язує відповідні державні органи розробити такі рекомендації в шестимісячний строк.

З метою врегулювання процесу фіксації й оцінки збитків, Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів від 04.04.2022 р. № 167 затверджено Методику визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, що дозволить якісно визначити шкоду, завдану ґрунтам земельним ресурсам внаслідок викидів і скидів забруднюючих речовин [7]. Порядок розрахунку здійснюється в залежності від виду завданої шкоди: (1) забруднення ґрунтів через накопичення речовин, що негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості, зумовлено пожежами, обстрілами нафтобаз, підприємств хімічної, металургійної промисловості тощо; (2) засмічення земель через наявність на земельній ділянці сторонніх предметів, матеріалів, відходів та/або інших речовин без відповідних дозволів, зокрема, уламки від ракет, міни тощо.

Факти забруднення ґрунтів і засмічення земель, їх масштаби встановлюють уповноважені особи, що здійснюють, у межах передбачених законом повноважень, державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього середовища. До таких органів за ст.35 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8] належать Державна екологічна інспекція та виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у разі прийняття відповідною радою рішення про здійснення контролю. Розрахунок розміру шкоди, завданої внаслідок забруднення ґрунтів чи засмічення земель проводить Державна екологічна інспекція за встановленими формулами [7].

З метою унормування процедури визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії РФ, Наказом від 18.05.2022 р. № 295 Міністерство аграрної політики та продовольства України затвердило Методику визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації [9], що включає втрати, а також пов'язану з ними упущену вигоду. При здійсненні розрахунків враховуються витрати на рекультивацию земель, відновлення меліоративних площ, збитки власників і землекористувачів земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Відповідальними особами за визначення шкоди та збитків є обласні, Київська міська державні адміністрації (на період воєнного стану – військові адміністрації). Зазначена методика окреслює інформаційну базу – орієнтовний перелік документів, даних і відомостей, що можуть застосовуватись для

визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії РФ [9].

Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів від 13.04.2022 р. № 175 затверджено Методику розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин у атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди. Зазначена методика дозволить нараховувати збитки внаслідок неорганізованих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря [10].

Факти неорганізованого викиду забруднюючих речовин, суміші в атмосферне повітря, їх масштаби встановлюються Державною екологічною інспекцією, а також виконавчими органами сільських, селищних, міських рад у разі прийняття відповідною радою рішення про здійснення контролю. Розмір шкоди обчислюється Державною екологічною інспекцією за встановленою у методиці формулою [10].

До того ж, на етапі погодження та прийняття знаходиться Методика визначення шкоди та збитків, завданих навколишньому природному середовищу через самовільне користування надрами внаслідок збройної агресії Російської Федерації, Методика визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України, в Азовському та Чорному морях, Методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації [11].

Проте, розроблені методики без механізмів відшкодування шкоди, завданої довкіллю України навряд чи будуть дієвими. Джерела та механізми компенсації шкоди довкіллю чітко не визначені сучасним міжнародним правом. Кейси, які містять ті чи інші підходи щодо відшкодування шкоди довкіллю внаслідок бойових дій не підходять повною мірою для вирішення аналогічних питань в Україні.

З метою розробки правових інструментів відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, у тому числі репарації, конфіскації, контрибуції, а також кроків щодо їх упровадження з урахуванням міжнародно-правових механізмів, міжнародного досвіду та судової практики Президент України підписав Указ від 18.05.2022 р. № 346 «Про роботу групи з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [12]. За основу взято компенсаційну модель Ірако-Кувейтської війни [13]. Для компенсації шкоди довкіллю й інших збитків ООН було створено окремий орган – компенсаційну комісію – The United Nations Compensation Commission (UNCC), що здійснювала реєстрацію, оцінку, присудження компенсацій для очищення та відновлення ґрунтів, вод,

екосистем тощо. З урахуванням зазначеного досвіду українсько-російський компенсаційний механізм планується запровадити шляхом створення International Claims Commissions (Комісії з міжнародних позовів) [14, 15].

Створення такої Комісії дасть можливість розглянути велику кількість позовів від держав і приватних осіб, що виникають в результаті масштабних збройних конфліктів. Наприклад, Комісія Ірак-Кувейт задовольнила 2,7 млн звернень [13]. Суттєвою умовою результативності такого підходу є визнання урядом Іраку повноваження комісії та виконання всіх її вимог. Відкритим залишається питання створення та роботи Компенсаційної комісії у разі невизнання однією із сторін її повноважень. Ймовірність блокування РФ рішення Радбезу ООН щодо створення такої комісії, відсутність згоди на угоду з Україною щодо створення такої комісії залишається високою.

Проблема наповнення фонду для здійснення відшкодування шкоди, у тому числі завданої навколишньому середовищу, залишається не вирішеною. Так, у кейсі Ірак-Кувейт рішенням Радбезу ООН були встановлені відрахування до Компенсаційного фонду від нафтового експорту Іраку, що відбувався під контролем ООН. Питання представництва РФ у Радбезі ООН залишається без відповіді.

Робочою групою України запропоновано укладення міжнародного договору про створення механізму відшкодування збитків завданих російською агресією. Передбачається, що до договору будуть залучатися стратегічні партнери, на території яких знаходиться більша частина заморожених активів РФ. На підставі договору створюватиметься постійно діюча комісія з розгляду позовів чи заяв про компенсацію збитків. До того ж, угода передбачатиме

зобов'язання держав учасниць такої домовленості щодо блокування, конфіскації і передачі російських активів, що знаходяться в їхній юрисдикції, в компенсаційний фонд [15]. Для вилучення суверенних активів РФ на користь України країни-партнери повинні мати юридичні можливості. Така модель механізму відшкодування шкоди породжує питання без відповіді.

Зовсім інший підхід запропонував Міністр юстиції України Д. Малюська. На його думку, процес укладання міжнародного договору з багатьма державами може бути тривалим і непередбачуваним. Способом прискорення розглядається підписання двосторонніх договорів із країнами, де розміщені російські активи. Така попередня домовленість існує з Латвією [16]. Мова йде про вилучення російських активів на користь України на підставі національного законодавства, а не створення багатостороннього міжнародного механізму для відшкодування, а не про створення International Claims Commission.

Таким чином, пошук механізмів і напрацювання досвіду щодо відшкодування шкоди довіллю нашої держави є складною та тривалою роботою. Процес збору, аналізу, оцінки доказів шкоди, завданої природі, моніторингу за станом навколишнього середовища, збереження даних, розробка методик дозволять об'єктивно відобразити розмір компенсації для відновлення довкілля України. Наявні механізми відшкодування шкоди, заподіяної війною довіллю України не будуть ефективними. Пошук правових інструментів відшкодування шкоди, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, потребує участі усіх міжнародних партнерів. Вочевидь, це мають бути такі механізми, що забезпечать компенсації без згоди РФ.

Список використаних джерел:

1. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 18-24 серпня 2022 року. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: https://mepr.gov.ua/news/39615.html?fbclid=IwAR3c928b1VKWQCL5xujLuIE_7Kx3coTkrHhjWUk2wdl1-xtT27Q0myqlWq4
2. Зупинити екоцид в Україні. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224071.html>
3. Оперативний штаб при Державній екологічній інспекції України. URL: <https://shtab.gov.ua/#information>
4. Вплив воєнних дій на довкілля України. URL: <http://epl.org.ua/eco-analytics/vplyv-voyennyh-dij-na-dovkillya-ukrayiny/>
5. Заповідні території під час війни. URL: <https://wownature.in.ua/>
6. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. №326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.09.2022).
7. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: Наказ Міндовкілля України від 04.04.2022 р. № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення: 12.09.2022).
8. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991р. №1264-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 12.09.2022).
9. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.05.2022 р. № 295 URL: <https://minagro.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodiki-viznachennya-shkodi-ta-zbitkiv-zavdanih-zemelnomu-fondu-ukrayini-vnaslidok-zbrojnoyi-agresiyi-rosijskoyi-federaciyi> (дата звернення: 12.09.2022).
10. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди: Наказ Міндовкілля України від 13.04.2022р. № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text> (дата звернення: 12.09.2022).

11. З початку війни для розрахунку збитків довкіллю, завданих окупантами, фахівці ДЕІ розробили 5 спеціальних методик, 2 з яких вже чинні. Офіційний сайт Державної екологічної інспекції України. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/2332>

12. Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Указ Президента України від 18.05.2022р. № 346 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3462022-42577> (дата звернення: 12.09.2022).

13. Компенсаційна комісія ООН – перспектива фінансування відновлення довкілля в Україні після війни із РФ. Огляд діяльності Компенсаційної комісії ООН. URL: <http://epl.org.ua/eco-analytics/kompensatsijna-komisiya-oon-perspektyva-finansuvannya-vidnovlennya-dovkillya-v-ukrayini-pislya-vijny-iz-rf-oglyad-diyalnosti-kompensatsijnoyi-komisiyi-oon/>

14. К'яра Джорджетті, Маркіян Ключковський, Патрік В. Пірсолл Створення комісії з міжнародних претензій в Україні URL: <https://www.ejiltalk.org/launching-an-international-claims-commission-for-ukraine/>

15. Як компенсувати шкоду від вторгнення РФ. Інтерв'ю заступниці міністра Ірини Мудрої. URL: <https://ua.korrespondent.net/interview/4489256-yak-kompensuvaty-shkodu-vid-vtorhnennia-rf-intervui-zastupnytsi-ministra>

16. Денис Малюська. Росіяни не готові до перемовин. Вони хочуть, щоби ми здалися. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/denis-malyuska-rossiyane-gotovy-peregovorom-1658749150.html>

НОТАТКИ

НОТАТКИ

НОТАТКИ

Наукове видання

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

науково-практичний журнал

Випуск 3–4

Журнал видається за сприянням:

*Національної академії правових наук України,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
Державного університету інфраструктури і технологій,
Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Асоціації українських правників, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
Одеського державного університету внутрішніх справ*

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,63.
Замов. № 0123/053. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Scientific publication

ENVIRONMENTAL LAW

scientific and practical journal

Issue 3–4

*The journal is published under the auspices
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Yaroslav Mudryi National Law University, State University of Infrastructure and Technologies,
Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukrainian Bar Association,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
and Odesa State University of Internal Affairs*

Format 64×84/8. Times New Roman Font.
Offset. Digital printing. Conventional printed sheet 11,63.
Order № 0123/053. Edition of 300 copies.

Publishing and printing – Publishing House “Helvetica”
65101, Ukraine, Odessa, 6/1 Inglizi St.
Telephone: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.